

V S E B I N A

PAVEL KRAJNIK: Svoboda mesa
pri M. M. Tarejevu.

VINKO BRUMEN: Krekovo delo
v letih 1900 - 1907.

IVAN AHČIN: Filozofija automa-
cije.

STANKO MIKOLIČ: Sodobna
razvojna stopnja družabnega
nauka.

TINE DEBELJAK: Iz gradiva o
žaklju-Ledinskem.

ČETRТА KNJIGA

VREDNOTE

LOS VALORES . REVISTA CIENTIFICA

VREDNOTE so glasilo delovnega občestva za Slovenski katoliški
institut. Izdaja jih Slovenska kulturna akcija,
Alvarado 350, Ramos Mejía, Buenos Aires.

Posamezni izvod 30 pesov, 800 Lir, 2 dolarja. Naka-
zila in čeke na ime blagajnika: Ladislav Lenček, CM.

“LOS VALORES” Revista Científica. Redacción y Administración,
Alvarado 350, Ramos Mejía, Buenos Aires.

VREDNOTE
ČETRТА KNJIGA

VREDNOTE

^v
ČETRТА KNJIGA

UREDIL
RUDA JURČEC

1957
Buenos Aires

D II 196985

PZ 407/1967

996760407

VREDNOTE so glasilo delovnega občestva za Slovenski katoliški institut. Izdaja jih Slovenska kulturna akcija, Alvarado 350, Ramos Mejía, Buenos Aires.

Pavel Krajnik

SVOBODA MESA PRI M. M. TAREJEVU

Mihael Mihajlovič Tarejev (1866-1934) je bil profesor moralnega bogoslovja na moskovski Duhovni akademiji. Njegovo prvo bogoslovno delo "Skušnjave Bogočloveka, kot edinstveno odrešilno dejanje Kristusovega zemeljskega življenja, v zvezi z zgodovino dokrščanskih religij in krščanske Cerkve", je izšlo leta 1892. Sveti sínod je zahteval, da spremeni naslov in izvrši nekatere popravke. Za popravljeno drugo izdajo "Skušnjav Bogočloveka" je Tarejev dobil stopnjo magistra bogoslovja. V istem letu je izšla njegova doktorska dizertacija "Ponižanje Kristusa", njegova druga monografija. Obe dizertaciji sta prišli v njegov dokončni bogoslovno-filozofski sistem "Osnove krščanstva" v štirih knjigah (s peto dopolnilno) kot prva in tretja knjiga. Drugo in četrto je napisal pozneje, v prvih letih tega stoletja (do 1908 l.) Vsi spisi Tarejeva so med seboj tesno povezani. Po besedah avtorja predstavlja njegovo prvo znanstveno delo že ves sistem njegove krščanske filozofije, tako da "se lahko postavi enačaj med tem spisom in "Osnovami krščanstva". Vsi sledeči spisi, ki so prišli v "Osnove krščanstva", predstavljajo samo nadaljnjo obdelavo že podanih tez" (Filozofija življenja, str. 116).

Čeprav je bil M. Tarejev poldrugo desetletje, do boljševiške revolucije, profesor najvišje bogoslovne šole v Rusiji, ga ne smemo smatrati za predstavnika uradnega ruskega bogoslovja. Prištevati ga moramo k najpomembnejšim ruskim teologom 19. in začetka 20. stoletja, ki so zrasli iz grške patristike in religiozne filozofije, iz Origena, Teodora Mopsuetskega, sv. Cirila Aleksandrijskega, Nestorija, sv. Bazilija, sv. Gregorija Nacianskega, sv. Gregorija Niskega, sv. Janeza Zlatousta — predvsem pa iz novejšje ruske modernistične religiozne misli, ki teži po reformi že od Homjakova, Dostojevskega in Vladimirja Solovjova.

Med katoličani doslej, razen B. Schultze-ja S. J., o Tarejevu nihče ni resno razpravljalo. Tudi uradno rusko bogoslovje v zamejstvu malo razpravlja o njem, verjetno zaradi njegove nepravoslavnosti. Misli modernistično usmerjenih ruskih bogoslovcev, kot sta na primer N. Berdjajev in S. Bulgakov, pa pogosto sovpadajo z učenjem Tarejeva; vendar ga tudi ti le redko omenjajo.

Zaradi prevelike svobode misli in vesti, zaradi drznih bogoslovskih mnenj, zaradi antijuridizma in zlasti zaradi novega, subjektivnega religioznega doživljanja, "religioznih izkušenj", se je profesor Tarejev moral često zagovarjati pred svetim sínodom in se braniti pred krivičnimi in pravičnimi napadi uradnih pravoslavnih teologov. V samoobrambo je napisal l. 1908 "Kratko razlago svojega bogoslovstvovanja" in l. 1916 "Filozofijo življenja".

V svojem dokončnem bogoslovsko-filozofskem sistemu obravnava najrazličnejše biblijske, kristološke in dr. teme; vendar stojita v osredju problema svobodnega "mesenega" in svobodnega "duhovnega" življenja, ki se združujeta v eno samo problematiko njunega medsebojnega odnosa. (III, 159 in IV, 406).

Ta problematika je bila glavna bolečina Tarejeva, v nje razrešitvi je videl svojo življenjsko nalogo. "V živi zavesti vse njene zamotanosti in nje neizrečene pomembnosti" je iskal svetovni nazor, ki bi spravil krščanstvo v sklad s polnostjo realnega človeškega življenja. Hotel je zgraditi znanstven sistem, ki bi združeval neutesnjeno polnost naravnega življenja z neznižano višino krščanstva, sistem, v katerem ne bi bilo treba žrtvovati niti vsebine krščanstva zaradi poganskih npravstvenih pravil izročila, niti življenja za voljo krščanstva ("Bogoslovski vestnik", september 1910).

Razmotrivanju te problematike sem posvetil študijo "Svoboda mesa in duhovno življenje pri M. M. Tarejevu", ki sem jo branil maja 1956 na bogoslovni fakulteti Gregorijanske Univerze v Rimu.¹⁾

Pričujoča razprava je njen najmanjši del: prvo, nespremenjeno poglavje. V njem razmotriva Tarejevo pojmovanje mesenega življenja. Opombe sem omejil na najnujnejše. Glede citatov, menim, da ni potrebno opravičilo, pač pa!pojasnilo, da pri avtorju, katerega dela so postala prava redkost in sodbe o njem neverjetno protislovne, ni mogoče znanstveno dokumentirati drugače, kakor z mnogimi citati. Prepuščam besedo kolikor mogoče Tarejevu samemu, ki v izvirniku osvaja bralca s čarom čiste umetnine.

Pri bogoslovnem vrednotenju me ni vodilo nobeno drugo stremljenje kakor iskanje resnice. Odtod moja pretežno negativna ocena. V celoti pa Tarejevo učenje nikakor ni samo zmotno, saj vsebuje mnogo lepega, resničnega in — objave vrednega.

Prof. M. M. Tarejev v svojem bogoslovnem sistemu govori pogosto o svobodi "mesenega" in "posvetnega" življenja. Z besedo "meso" označuje naravno človeško življenje. Skoraj isto pomeni zanj beseda "svet". Teza Tarejeva o svobodi mesenega ali (po)svetnega življenja obstaja v zahtevi svobodnega razvoja vseh naravnih sil in "oblik" (družina, država, družba) individualnega in družabnega življenja človeka. "Svoboda mesa", kakor se on sam kratko izraža, je "neoviran razvoj prirodno družabnega življenja po svojih lastnih zakonih". (Bog. Vest. 1917, okt.-dec., str. 399; "O. kr." k. I. 344-345, II, 247, IV, 5, 133, 136, 192, 404, 405).²⁾

¹⁾ Razprava je bila napisana v ruščini in nato prevedena v nemščino: "Die Freiheit des Fleisches und das geistliche Leben bei Michail Michajlovič Tarejev". — Pričujoče poglavje je prevedel iz ruščine Anton Ladr. Prevod je pregledal avtor.

²⁾ Bog. vestnik 1917, okt.-dec., str. 399; "Osnove krščanstva", I, 344 in 345, II, 247, IV, 5, 133, 136, 192, 404 in 405. — Rimske številke označujejo knjigo "Os. kr.", arabske pa strani.

Tarejev izredno vztrajno poudarja naravno vrednoto in pravo svobodnega razvoja prirodnega človeškega življenja in skuša podati temu naravnemu pravu filozofsko bogoslovni temelj.

V glavnem se sklicuje na kristologijo cerkvenih očetov, natančneje: na njeno "filozofijo" (IV, 325, 326).

Odnos med božanstvom in človečanstvom v Kristusu, kakor ga opredeljujejo cerkveni očetje, mu služi kot "obrazec", po katerem odloča odnos krščanskega življenja k naravi in svetu. (Bog. Vest. 1917 str. 391 sl.).

Glavna bogoslovna utemeljitev "svobode telesa" je dejstvo, da je božji Sin postal Bog-človek. Jezus Kristus, božji Sin, je sprejel v edinstvo svoje osebe človeško naravo v polnosti vseh njenih naravnih lastnosti, odnosov in "zakonov".

"Njemu —uči Ciril Aleksandrijec— niso bile tuje fizične slabosti in vse (to), kar ne zasluži graje... Bila so mu dostopna človeška, čeprav samo neoporečna čustva..." (I, 74; cfr. I, 29-30). (Po besedah sv. Janeza Damaščana je Kristus prevzel vse naravne in neoporečne človeške strasti (I, 132). Očetje VI. vesoljnega cerkvenega zbora so odločili: "Verujemo, ne da bi pri tem me vzeli resno skrivnosti božje ekonomije, da je vsesveta Odrešenikova duša imela ne samo razum in voljo, ampak tudi da so jo resnično gibale vse naravne sile in da se je prostovoljno vznemirjala z našim podobnimi, le da brezgrešnimi strastmi" (I, 154; Bog. Vest., 1917, str. 394 in 395).

Posebno je pozoren Tarejev na učenje cerkvenih očetov o "podreditvi" Kristusa "zakonom" človeške narave. Gre za sv. Cirilom Aleksandrincem in piše: "Prostovoljno ponižanje Sina božjega, ko je svobodno podaril človeški naravi sposobnost, nositi Njegovo božanstvo, je šlo do podreditve *zakonom* človeške narave, ki so vladali nad Njim. Medsebojno razmerje narav se je opredeljevalo s svobodo, toda ta svoboda je odstopala mesto gospostvu zakonov človeške narave. Zato zedinjenja narav ni spremljalo sporadično in samovoljno poseganje božanske narave v območje človeške narave, ampak medsebojno obcevanje lastnosti; darovanje božanstva človeški naravi se je opredeljevalo z zakoni človeškega razvoja...

Ko začenja premodri evangelist pripovedovanje o Besedi (Logos), ki je meso postala, izpričuje, da je Beseda v namenih božje ekonomije dopustila, da se Njeno lastno telo razvija po zakonih, svojih telesni naravi. Kajti Zanj bi bilo lahko in udobno že novorojencu javiti vso čudovito modrost. In samo zaradi tega, ker bi to bilo čudežno dejanje in ne v soglasju z nameni božje ekonomije..., se je skrivnost dogajala postopoma. V namenih božje ekonomije je Beseda dopustila, da ji vladajo pogoji, mere človeške narave". (I, 94-96; IV, 325; Bog. Vest. 1917, str. 393).

Sicer pa utemeljuje Tarejev "svobodo mesa" ne samo s filozofijo cerkvenih očetov, ampak tudi s svojo lastno.

"Svoboda telesa" vključuje po opredelitvi Tarejeva osebni odnos kristjana k svoji lastni naravi, kakor tudi njegov odnos k vsemu obsegu naravnega družabnega življenja.

"Svoboda mesa" piše, "obstaja v polnosti in samobitnosti mesenega življenja, v polnosti njegovih radosti, njegovih strasti, v svobodi osebnega počela, v polnosti naravnega razvoja vseh vrst — družine, naroda, znanosti in umetnosti..." (IV, 124).

Tarejev zagovarja "svobodo mesa" ne samo v korist religioznega, duhovnega življenja, ampak tudi "v korist zemeljskega razvoja, telesnega blagostanja in razumnosti življenja..." (IV, 128).

Razvoj mesenega, naravnega življenja ima po mnenju Tarejeva pozitiven vpliv na pojav in razvoj duhovnega ali "evangeljskega" življenja. "Evangeliju" pravi, "ne gre za vsebino svetnega življenja, zanj so drage samo človeške duše. Vendar je mogoče pridobiti duše za evangelij samo, če zrasede v območju svobodnega mesenega življenja, v toploti in radosti telesnih strasti, če se razvijajo v močne in svobodne osebnosti, če se predhodno obogatijo z vsem bogastvom posvetnega življenja. Samo v polnosti in svobodi mesenega življenja more obstajati opornica za nebeško navdušenje duha. Če je rečeno: "zapusti očeta, mater, ženo, otroke — razdaj, kar imaš — žrtvuj življenje", ima očitno ta blagovest moč samo za tistega, ki pozna toploto mesene ljubezni, radost družinskega življenja, kdor se je potrudil s pridobivanjem premoženja, kdor je ljubil svoj narod, kdor se je nasladil s častjo in slavo. Žrtev življenja Bogu je resnična žrtev le, če jo daruje, kdor živi v blagostanju, radostno, intenzivno. Za Boga more biti pridobljen tisti, ki je najprej sebe pridobil zase. Kdor pa ni ljubil s posvetno ljubeznijo, kdor ni poznal posvetnih sladkosti in bridkosti, zanj evangeljske besede zvenijo gluho, slabo, kakor odmev oddaljene pesmi, v katerem ne razbereš besed, kakor sanje, ki jih več ne pomniš". (IV, 128).³⁾

Človek — kristjan mora predvsem razviti polnost mesenega življenja, da potem lahko živi duhovno življenje. Duhovnemu življenju, pred katerim ni bilo polnosti naravnega razvoja mesenega življenja, grozi velost, mlačnost, odrevenelost duševno-telesnih sil...

Zaradi grožnje mlačnosti in odrevenelosti Tarejev celo odklanja vzgojo otrok po evangeliju. "Ni mogoče pridigati evangelij otrokom" piše, "ker bi to pomenilo spodbujati jih k sovraštvu do očeta in matere, do bratov in sester, kar pa bi bilo popolnoma nesmiselno, kakor je bil n. pr. srednjeveški otroški križarski pohod. Otroci lahko živijo samo po naravnem čustvu ljubezni do roditeljev in družine, samo v radostnem ozračju družinske nežnosti in toplote, samo v sredi smehljajev in prisrčnosti" (IV, 124). "Če bi se posrečilo vbiti evangelij komu v glavo že v otroških letih, vzgojiti ga v resničnem krščanstvu že od prve zavesti, bi pač zrasel klavrn spaček za nobeno rabo; iz njega bi se razvilo tisto mlačno bitje, o katerem je napisano v sv. pismu: "Ti nisi niti mrzel niti vroč; o da bi le bil mrzel ali vroč! Ker pa nisi niti mrzel niti vroč, ampak mlačen, te bom pljunil iz svojih ust" (Skr. Raz. sv. Janeza) (III, 15-16; IV, 128).⁴⁾

³⁾ Ob teh stavkih, ki so bili prvič objavljeni l. 1905 v januarski številki moskovskega Bogoslovskega vestnika, se je vznejevoljil Prezvzišeni Dimitrij nadškof hersonski in odeški. Pri reviziji moskovske Duhovne akademije je obžaloval, da prof. Tarejev širi svoje svobodomiselnne ideje med rusko inteligenco, zlasti pa, da hrani z njimi bodoče teologe pravoslavne cerkve. (Bog. vest., 1917, junij - julij, str. 113 in 114).

⁴⁾ V svoji samoočrambi Tarejev utemeljuje svoj nauk o nujnosti predhodnega razvoja naravnih sil otroka še z avtoriteto cerkvenih očetov: sv. Cirila Aleksandrijskega, sv. Bazilija in sv. Gregorja Nacianskega. Sklicuje se tudi na sv. Tihona Zadonskega (1724-1783) in Teofana Zatvornika (1815-1894). (Bog. vest., 1917, str. 392 in 394; Fil. živ. str. 207).

Tarejev pride do takega gledanja na odnosaj krščanstva k prirodnemu življenju zaradi nepravilnega razumevanja krščanstva in evangelija. Toda ne samo zaradi tega. Nasproten je neposredni primeni krščanstva na rešitev družinskih, državnih ter družbenih vprašanj⁵⁾ tudi zato, ker v mnogih odnosih nepravilno razume "svobodo mesa".

1. Prva osnovna napaka Tarejeva obstoji v prevelikem razdruženju različnih območij življenja v človeku.

V enem zgoraj navedenih citatov smo videli, da zagovarja ne samo nujnost polnosti naravnega razvoja telesnega življenja, ampak tudi "samo-bitnost" tega življenja. V resnici je med nadnaravno duhovnim in prirodno družabnim življenjem bistvena razlika, vendar takega razdora, kakor ga dela Tarejev, med njima ni.

Po njegovem mnenju ni med duhovnim in telesnim življenjem nobene neposredne zveze. "Evangelij" piše, "v nobenem primeru ne more vplivati neposredno na naravno življenje. Duhovno in telesno življenje upravljajo lastni zakoni; ni vrzeli, skozi katero gre prehod iz enega območja v drugo". (IV, 126)

Tarejev oddeljuje prirodno človeško življenje od religije in celo od nravnosti. Trdi, da "v čistem, nezgodovinskem, evangeljskem učenju se nam vsiljuje misel, da se naravno in družbeno zgodovinsko življenje razvijata po zakonih, ki so tuji nraavstvenim ciljem. Bog pošilja dež na pravične in nepravice... (IV, 327 in 328).

To svoje učenje ponavlja z zanj značilno vztrajnostjo in prepričljivostjo v vseh knjigah "O. kr.". Telesno življenje sestavlja, po njegovih besedah, "območje božje volje, ki se javlja v zakonih prirode. S te strani je to čisto zunanja duševna⁶⁾ dobrina, ki prihaja v srce od zunaj, nima nraavnostnih osnov in ni podvrženo etični ocenitvi..." (II, 259). "Po evangeljskem učenju se vse naravno, človečansko dovoljuje; vse naravne dobrine so človeku dovoljene, vse mu je dopuščeno, kot govori apostol, ker vse to daruje Oče mebeški, tako da ni nobene naravne meje za njihovo uživanje" (II, 260).

Izhajajoč iz "ideje raznovrstnosti prirodno človeškega in božanskega absolutnega kraljestva" (IV, 382) trdi Tarejev, da mora to poslednje kraljestvo prepustiti popolno svobodo prvemu. Razlog, ki opravičuje to trditev, vidi že v tem, da se fiziologija, družba in zgodovina razvijajo po svojih lastnih zakonih.

"Zakoni duhovnega življenja so eni", govori, "zakoni fiziologije pa drugi. Tako na vseh področjih posvetnega življenja ni neposredne točke dotika

5) Tarejev ne zanikuje vpliva nadnaravne milosti in krščanske nraavstvenosti na svet in naravo. Le politični pomen odreka krščanstvu. Zato trdi, da so naravne sile človeka in vse naravne oblike človeške eksistence: zakon, družina, država, družba po svojem bistvu, po svojih nalogah in ciljih dokrščanske, "od začetka", religiozno nevtralne in podrejene "absolutni" krščanski religiji. Na ta način hoče braniti krščanstvo, z ene strani, proti "krščanskemu socializmu in anarhizmu" N. Berdjajeva, in z druge, proti "religiozno-socialnemu absolutizmu" K. Leonteva. Tudi v katoliški Cerkvi Tarejev vidi nagnjenje k religioznemu absolutizmu.

6) Tarejev loči: duh, duša in telo. V nasprotju z "duhovnimi" dobrinami smatra "duševne" dobrine za zunanje, ker jih dojemamo z občuti in čustvi. Primerjaj Mk. 7, 18 "Ali veste, da ne more omadeževati človeka nič, kar prihaja vanj od zunaj, ker mu ne prihaja v srce, ampak v želodec...?"

z evangelijem: za evangelij so važni ljudje, ne brigajo ga pa zakoni naravnega življenja, oblike in vrste telesnega bivanja" (IV, 126). "Z evangeljskega vidika" pravi na drugem mestu, "mora telesnemu življenju biti prepuščena polna svoboda. To sledi že iz tega, ker krščanstvo ali evangelij ne moreta opredeljevati mesenega življenja..." (IV, 124; str. 127, 190, 195, 387 sl.).

Na podlagi te raznovrstnosti življenjskih območij v človeku odklanja razodeto resnico o izvirni ranjenosti človeške narave in v njej utemeljeno zahtevo po zatajevanju narave. V tem vidi "poseganje duševnega posvetnega sklepajočega razuma v duhovno krščansko življenje" (IV, 183).

Pri teh besedah se nam porodi vprašanje, kako more kristjan sploh živeti krščansko in nravno življenje. Ali je zanj mogoče vsaj eno dejanje svobodne, razumne vere, če med naravnim, svobodno-razumnim in duhovnim življenjem "ni prehoda iz enega v drugo?"

Tarejev na to vprašanje ne more odgovoriti. Njegova ideja o razdruženju med prirodnim človeškim življenjem ter npravstvenostjo in religijo ne vzdrži kritike. Kakor se vidi, se ne zmeni za to, da fiziološki in drugi naravni zakoni, čeprav so v človeku, dobivajo v njem drugačna svojstva. Predvsem so podložni, vsaj deloma, gospodstvu milosti, duha in razuma ter zato ne prosti etične ocenitve.

Glede na etiko je ideja raznovrstnosti kraljestev v človeškem življenju tako nemogoča, da večkrat sam Tarejev od nje odstopa. Vzporedno s trditvami, da se "meso, kraljestvo prirode... in zgodovina opredeljujejo s svojimi zakoni, tujimi npravstvenemu čutu in npravstveni ocenitvi" (IV, 129), uvaja v naravno človeško življenje, to je v kraljestvo prirode in zgodovine, npravstvenost. Toda ta npravstvenost je popolnoma svojevrstna. In v tem vidim drugo osnovno napako.

2. Druga temeljna zmota Tarejeva glede na "svobodo mesa" je v zmotnem pojmovanju naravnega npravstvenega zakona ali, kakor se sam izraža, "avtonomne morale".

Iz pravkar navedene trditve, da kraljestvo prirode in zgodovine stoji zunaj npravstvenih in religioznih temeljev, bi lahko zaključili, da Tarejev zagovarja ničejansko svobodo telesa "onstran dobrega in zla". Z drugimi besedami, da zanika npravstvene temelje prirodnega človeškega življenja.

Da ovrže tako razumevanje, pojasnjuje Tarejev, da ne zagovarja svobode mesa v smislu nenravnosti, ampak da govori o "svobodi mesa" v mejah naravne npravstvenosti. (Bog. Vest., 191, str. 392; Fil. ž., str. 202 sl.)

Pri tem se sklicuje na svoje besede v četrtem zvezku "O. kr.": "Svobode mesenega ali poganskega življenja nikakor ne istovetim z nenravnostjo, razbrzdanostjo. Meseno življenje v vsej polnosti svojega razvoja ima v sebi etične temelje. Po besedah apostola, 'postopajo pogani, čeprav nimajo (pisanega) zakona, po prirodi zakonito, so sami sebi zakon, kajti delo zakona imajo napisano v svojem srcu'.⁷⁾

Bilo bi zgrešeno pripisovati npravstvenosti izključno božanski izvor in nebeški značaj;⁸⁾ ina namreč tudi utilitaristično stran, zemeljski značaj. Radost telesne ljubezni sama po sebi ne samo ni nenravna, ampak tvori naravni temelj npravstvenosti: poraja sramežljivost kot napor spolne ljubezni, iz nje se razvija družina, narod, država, po njej se utrjuje zveza

7) Rim. 2, 14-16.

8) Primerjaj kritiko I. L. Janyševa v Bog. vest., 1917, str. 414.

med roditelji in otroki, veže človeka s preteklim in bodočim, tu izvirajo močatost poglavarja družine, predanost njenih udov skupnemu delu, patriotizem, pridružuje se ji umetniški razvoj, medsebojna uslužnost, v njej korenini ves znanstveni in kulturni napredek. Brez naravnih mesenih strasti, telesnih radosti, osebnega samoljubja, častiljubja in slavohlepnosti bi ne bilo svetovne zgodovine, vsa zemeljska površina bi bila posejana z mrtvimi kostmi brez duha in življenja". (IV, 124).

Glede na tiste, ki očitajo Tarejevu propoved "nenravne svobode mesa",⁹⁾ se mi zdi potrebno pojasniti, da jim ne daje povoda zanikanje naravnega npravstvenega zakona, ampak njegovo nepravilno pojmovanje tega zakona.

Trditev Tarejeva, da naravni npravstveni zakon izvira iz človeka samega, iz telesnih osnov, iz radosti in napa spolne ljubezni, je zelo nena- vadna in svojevrstna opredelitev naravne npravstvenosti. S takim pojmo- vanjem npravstvenosti bi lahko bili soglasni tudi V. V. Rozanov in F. Nie- tzsche ter drugi misleci, ki jih sam Tarejev po pravici imenuje pogane.

V svojem pretiranem prizadevanju, da ostane na podstavi, ki je skupna raznim pravcem v etiki (IV, 67), se Tarejev v resnici približuje etiki Ro- zanova in celo materialistično-evolucionistični etiki. Da bi se ločil od po- slednje, trdi, da utemeljuje naravno etiko ne samo na "družinskem in dru- žabnem principu", to je na nižjem območju telesnega življenja, ampak tudi na najvišji sposobnosti človeka — na razumu.

"Etična avtonomija" pravi, "je v tem, da je razum obvezan postopati razumno, in samo v tem. Začenja se s trenutkom, ko doseže razum logično samozavest; v njej ima svojo oporo in zato ne zavisi od vprašanja o zgo- dovinsko psihološkem izvoru morale. Mi jemljemo moralno avtonomijo samo v smislu obveznosti razumnega za razum, s čimer se strinja npravstveno učenje Sokrata, praktična filozofija Kanta, teorija idej — sil Fouliera in Guyauja" (IV, 65; gl. tudi IV, 55-69).

Pogojnost zgodovinskega izvora avtonomne, čisto človeške morale, oči- vidno nasprotuje njeni "absolutnosti" ali "avtonomiji". Tarejev to zanika. Po njegovem mnenju pogojnost izvora morale nič ne govori zoper njeno "absolutnost", ker je ta absolutnost "čisto subjektivnega značaja" (IV, 66 in 67), ker se opira na "socialne" lastnosti naše prirode, tako kakor se javljajo v sedanosti: opira se na sam nase povračajoči se razum, ki oblikuje duhovno osebnost" (IV, 68).¹⁰⁾ Sicer pa, kakor smo prej videli, Tarejev celo trdi — neskladno s svojimi besedami o osnovanju etike na spolni ljubezni —, da sloni avtonomna morala izključno "samó" na človeškem razumu (IV, 64 in 67).

"Nezavisna morala" Tarejeva, kolikor je osnovana izključno na zavesti, da je za razum obvezno to, kar je razumno, stoji brez dvoma nad materia- listično-evolucionističnim "etosom". Zanj ni moralno vse to, kar prispeva k ponosni uresničitvi zmagoslavnega življenja ničejanskega "nadčloveka". V soglasju z razumnimi načeli ni dovoljeno vse, kar odgovarja spreminja- jočim se pogojem borbe za obstoj, kakor uči "znanstveno-materialistična etika". "Avtonomna etika" Tarejeva noče stati zunaj razlike med dobrim

⁹⁾ Filozofija žizni, Sergijev Posad, Moskva 1916.

¹⁰⁾ Vasilij Vinogradov, učenec Tarejeva, pridružuje k avtonomni morali svojega učitelja "idejo božje volje". (Osnovnyje punkty hristiankogo mirovoztrenija v sisteme prof. M. M. Tarejeva, Strannik, 1911, 699-701).

in zlom, marveč kliče človeka k odgovornosti pred samim seboj, pred svojim razumom, pred svojim srcem. "Mera dobrega in zla je v samem človeku in razlika med dobrim srcem in zlim srcem je brezdvomno eno iz oporišč v npravstvenem področju" (IV, 239).

Kakršnakoli naj že bo razlika med "znanstveno-materialistično moralo" in med naravno avtonomno moralo Tarejeva, ne moremo soditi o tej bolj prizanesljivo kot sodi prof. A. Varga¹¹⁾ o avtonomni morali Kanta. Po Vargovih besedah človek ne more biti merilo za vse. V življenju vodi avtonomija moralnega ali "praktičnega" razuma naravnost k ničejanskemu "nad-človeku" in njegovi samozakonitosti, končno pa k nihilizmu in anarhiji sodobnega človeka, ki ne priznava več niti Boga niti božjih zapovedi.

Te kritike prof. Varga se poslužujem pri ocenitvi avtonomne morale Tarejeva, ker se njegova morala v bistvu — kljub nekaterim razlikam — strinja s Kantovo moralo. Obe zanikata "izključno božanski izvor in nebeški značaj" npravstvenosti. V tem zanikanju se skriva glavni vzrok praktičnega neuspeha "avtonomne" naravne morale, kajti končno ni drugega temelja naravnega prava kakor Bog.

3. Učenje o "avtonomni morali" vsebuje še drugo zmoto, namreč nepravilno učenje o človeku. Po mnenju Tarejeva je človeška priroda v sedanjosti v bistvu svobodna od posledic izvirnega greha.

Ko presojamo prirodno človeško življenje s teološkega vidika, moramo predvsem obrniti pozornost na dejstvo izvirnega greha in njegovih posledic. Zaradi izvirnega greha nam je, kakor uči razodetje, vzeta prvotna pravilnost, zavoljo katere je v človeku samem in njegovih odnosih do Boga pred padcem gospodovala popolna harmonija. V sedanjosti pa je prirodno človeško življenje podvrženo ne samo fizičnim boleznim in trpljenju, ampak — kar je še mnogo važneje — npravstvenim napakam in slabosti (nevednost in z njo zvezane spoznavne težave, pohota, in v zvezi z njo nagnjenje ne k dobremu, ampak k zlu). Zaradi izvirnega greha je vse prirodno človeško življenje, vse "meso" ranjeno in sicer radikalno, v samem počelu.

To dejstvo radikalne ranjenosti "prirodnega" človeka kliče po nadnaravnem odrešenju. Sledovi izvirnega greha zahtevajo od nas radikalnega asketizma¹²⁾. Brez odrešenja v Kristusu in brez osebnih npravstvenih asketičnih naporov človek ne more doseči niti obveznega naravnega cilja svojega življenja, niti polnosti svojega naravnega razvoja. Prej ali slej postane žitev lastnega egoizma, igrača svojih strasti.

V luči tega tradicionalnega učenja katoliške Cerkve je najlažje ugotoviti v učenju Tarejeva o "svobodi mesa" enostranosti in nepravilnosti.

Ko utemeljuje "svobodo mesa" na dejstvih božjega učlovečenja in našega posinovljenja, Tarejev očitvidno presoja "meso" ne samo z naravnega vidika, ampak tudi z nadnaravnega. V "O. kr." se govori tudi o izvirnem grehu in njegovih posledicah, o nujnosti milosti, posta in molitve. Vendar najdemo samo v tretji knjigi "Osnov krščanstva", kjer se razlaga "zgodovinski krščanski nazor", deloma pravilno učenje o asketizmu in posledicah izvirnega

11) Einführung in die Erkenntnislehre, München-Basel, 1953, str. 98 in 99.

12) Prim. K. V. Truhlar, De viribus naturae humanae in vita spirituali: Gregorianum 35 (1945), str. 608-629. V slovenščini, v Meddobju, 1956, str. 169-174. — Fuchs J., Lex naturae, Zur Theologie des Naturrechts, Düsseldorf, 1955.

greha. V ostalih knjigah, kjer razlaga svoj "osebni" svetovni nazor, tega učenja ni ali pa ga naravnost odklanja.

V prvi knjigi n. pr. pravi Tarejev, da se "človeška zloba" popolnoma pojasnjuje z dednostjo" (I, 156).

V drugi knjigi, v poglavju, kjer se razlaga vsebina "starozavezne religije" in "logika njenega razvoja", trdi avtor, da je učenje o izvirnem grehu in prepričanje o mravstveni slabosti človeka zraslo na suženjsko nomistični podlagi judovstva" (II, 27 in 127).

Učenje o izvirnem grehu, je po mnenju Tarejeva, pojav "poznejšega izmaličenja stare hebrejske religije", od katerega se mora "očistiti" evangeljsko krščanstvo. (loc. cit.)

S tem pogledom se popolnoma ujema četrta knjiga "Osnov krščanstva", kjer Tarejev piše, da je "za sodobno zavest priroda brezgrešna". To "sodobno zavest smelo pripisuje Kristusovemu evangeliju, ki ga postavlja nasproti "apostolskemu učenju" o prirodni slabosti človeka. (Gal. 5, 16, 19, 22, 23; 2 Tim. I, 7; I Jan. 2, 15) — (IV, 192 in 193). Tako protislovje med Kristusovim učenjem in učenjem apostolov je z bogoslovnega vidika nemo-goče. Tudi z vidika zgodovinske verodostojnosti nima nobenega opravičila. Zado-
stuje spomniti na besede, ki jih je Kristus rekel apostolom pred svojim trpljenjem: "Čujte in molite, da ne padete v skušnjava! Duh je sicer voljan, ali meso je slabo". (Mar. 14, 38; Mat. 6, 13, 26, 41; Luk. 11, 4, 22, 40, 46).

Dosledno z zanikanjem posledic izvirnega greha odklanja Tarejev tudi bogoslovno religiozni namen asketizma v območju npravstvenosti. Trdi, da "duševno telesne ali asketične kreposti nimajo samostojne duhovne vredno-te..., asketizem ne daje določenega religiozno etičnega blagra, ampak služi salmo kot njegov negativni pogoj in ima isto vlogo kot higijena, estetika, sploh kulturnost..." (IV, 69). "Npravstvenost predpostavlja asketizem kot higijeno duha, kot pogoj družabnega življenja, nikakor pa ne zahteva as-
ketizma kot posebne duhovne dejavnosti" (Filozofija življenja, 217).

Iz tega učenja o prirodni popolnosti deloma izvira Tarejev nauk o "avtonomni morali", o kateri smo govorili. V resnici, če ne bi bila človeška priroda slabotna, temveč "polna", bi gotovo zadostovale samo človeške moči, njihov popolni naravni razvoj, za pravilno izpolnjevanje naravno npravstve-nega zakona¹³⁾. Toda to ne odgovarja resnici.

Ta optimistična ideologija o človeku ne vzdrži kritike.

Že preprostemu opazovanju je dostopen ne samo fakt "svetovnega reda" ter prirodne in zgodovinske "zakovitosti", ampak tudi fakt "svetovnega ne-reda" in nezakovitosti. Zemlja je prokleta, priroda ječi, kot je pisal apostol Pavel... Svet, posebno "svet" individualnega in družbenega življenja, po-trebuje rešitve! Kajti v življenju ljudi ni vse prav, dejansko človekovo živ-njenje je prav takšno, kakršno bi ne smelo biti. Zločini, nasilje, vojne, laž, prevara, trpljenje nedolžnih in smrt silijo človeka, da se mora zamisliti in

¹³⁾ Tarejev veruje v vseobči npravstveni napredek človeštva. Tudi npravstvena zavest "zgodovinskega krščanstva" napreduje. Nebogljenosti in jalovosti posvetne morale ne vidi, vendar jo hoče združiti in povezati s krščan-
stvom še tesneje kot je povezal Kant svojo avtonomno etiko s postulati bivanja Boga, svobodne volje in nesmrtnosti človeške duše. Posvetna morala se mora "spopolniti s krščansko vero in ljubeznijo". V bodočnosti bo moralo krščanstvo služiti "višjemu cvetenju in lepoti življenja" (IV, 92, 240, 391, 419).

priznati, da se v zgodovinski resničnosti še zdaleč vse ne dogaja po "zakonih prirode in zgodovine". Kraljestva prirode in zgodovine ni mogoče pojasniti z naturalistično brezbržnim in neusmiljenim zakonom borbe za obstoj, kakor to mislijo materialisti in evolucionisti ali pa z izenačenjem bitja in dobrote v smislu hegeljanske idealistične filozofije.

Dejstvo naravne pokvarjenosti resničnega človeškega življenja je tako očitno, da ga nihče ne more oporekati in sam Tarejev ga ne zanika, vsaj kar se tiče preteklosti in sedanjosti. N. pr. v tretji knjigi priznava v analizi osnovnih človeških sil, da je v "zgodovinski resničnosti človeško življenje znano ne samo kot prirodna težnja k sreči in spolnjenju, ampak tudi kot samoljubna težnja k osebni sreči in absolutni popolnosti, kot težnja k samozadovoljstvu in samopravičnosti" (III, 84). Tarejev prizna dejstvo samoljubja, nasilja, zlorabo svobode in človeške npravstvene slabosti na splošno, toda zanj to dejstvo ni nujna posledica izvirnega greha. Po njegovem mnenju vse to ni "bistvena" sestavina človeške ali "poganske" ekzistence (IV, 133 in 136). "Npravstvena nizkost" je samo začasen pojav, ni zvezana z "bistvom poganstva". "Ljudje, ki so se že osvobodili oblasti nagonov in se postavili pod prapor razuma", so sposobni premagati vsa slaba nagnjenja, odvisna od človeka. Potrebna so jim samo navodila lastne razumne zavesti, lastnega srca... (IV, 65-73; Fil. ž. 119).

Optimistična ideologija Tarejeva o človeku je z vidika realnega življenja nesprijemljiva. Še manj je sprejemljiva za bogoslovje, kjer je naravnost nasprotna učenju cerkvenih očetov o posledicah izvirnega greha in splošnem učenju o nujnosti milosti.

Vendar pa Tarejevo učenje o prirodni popolnosti človeka, kakor se zdi čudno in nerazumljivo, s filozofsko-bogoslovnega vidika ni ne novo niti izvirno. Optimistična ideologija o človeku je znana iz racionalističnih smeri človeške misli vseh časov. V grški zgodovini jo srečujemo pod imenom stoicizma, v zgodovini krščanstva pa je znana kot pelagijansko krivoverstvo.

Kakor se zdi, Tarejev ne zavisi neposredno od Pelagija, temveč od njegovih predhodnikov Teodora Mopsuetskega in Nestorija, zlasti pa od "filozofov-prosvetljencev" in pisateljev 18. in 19. veka, ali kakor sam trdi, od "humanistične usmerjenosti mišljenja" in "evropske kulture". Te vplive dovolj prepričljivo dokazujejo strani četrte knjige "Osnov krščanstva" (IV, 192-195).

Za zaključek ponavljam, da je Tarejeva bogoslovna utemeljitev "svobode mesa" na dejstvu, da je Sin božji sprejel resnično človeško prirodo, sama po sebi pravilna. Vendar ni stanovit in v razlikovanju med človeško naravo padlega Adama in novega Adama. Razumevanje Tarejeva o padli človeški naravi je zmotno. Zato loči prirodno življenje od duhovnega, zagovarja subjektivno osnovo "avtonomne morale" in končno ne priznava sile izvirnega greha v človeku. V teh treh zmotah je treba iskati glavni vzrok nepravilnosti Tarejeve doktrine o "svobodi mesa".

V bistvu se vse te zmote zlivajo v eno glavno, t. j. v enostransko pojmovanje Kristusovega odrešilnega dela in njegove milosti. Vendar Tarejev ne uči, da ima Kristusovo delo kratko malo samo pomen vzgleda, ali pa da človeku ni potrebna milost, bolje: da mu za zveličanje ni potrebna Kristusova "izkušnja" duhovnega življenja.

V tem smislu stoji Tarejev višje od Pelagija. Priznavajoč to se vendar drznem trditi, da je Tarejevo učenje o "svobodi mesa" posebna zvrst pelagijanstva. Po njegovem učenju "avtonomna človeška morala" zadošča — ne za odrešitev, ampak za bistveno izpolnitev naravnega npravstvenega zakona.

To učenje brezdvomno nasprotuje cerkveni opredelitvi, namreč da je npravstvena slabost padlega človeka tako velika, da ne more stanovitno izpolnjevati niti vse naravne npravstvene postave, čeprav more tudi brez milosti izvršiti to ali ono dobro delo. To pomeni, da v današnjem položaju brez pomoči milosti ni mogoč humanizem, ki ostaja v mejah npravstvenosti, a zanika nadnaravni red. Takšen humanizem in takšna neodvisna morala, ki predstavljata "popolnoma avtonomno območje, popolnoma človeški pojav" (Fil. ž. 119) sta nemogoči za človeka, ki ga je oslabil izvirni greh. Takšen "čisti" humanizem bi bil mogoč samo za človeka v stanju prvotne "popolne", "neomadeževane" prirode.

Z drugimi besedami, Tarejevo učenje o avtonomnem oz. neoviranem razvoju individualnega in družbenega življenja, je dopustljivo le za "idealnega" človeka s "popolno" ali vsaj "čisto" prirodo, ne pa za realno živečega človeka. Toda tudi v tem primeru ne moremo soglašati s Tarejeva pojmovanjem "avtonomne morale".

Kakor rečeno, je že iz zgodovinske stvarnosti jasno, da razumna zavest v človeku (podobno kot kategorični imperativ pri Kantu) ne more biti za človeka, kakršen v resnici je, zadnja osnova npravstvenosti. Človek s tako avtonomno etiko se prej ali slej znajde na spolzkih tleh osebne svojevoljnosti in družabnega nasilja.

V luči krščanske metafizike pride človek zaradi objektivne veljavnosti zakona vzročnosti do objektivnega naravnega spoznanja Boga iz vidnega stvarstva. Pomiri se šele s priznanjem osebne Boga, samo v Njem more najti zadostni razlog vsega, kar realno obstoja. Ta ontološki aksiom se na področju svobodne, razumne dejavnosti glasi: zadnji razlog prava in npravstvenosti je Bog. In ne samo npravstvenosti in "krščanske" pravičnosti, ampak sploh vsakega prava in vsakega zakona, predvsem pa naravnega. Kajti ni prava in zakona, ki bi ne potekal izključno od Boga. Etiki, ki se naslanja samo na razum, manjka poslednji kriterij in poslednja sankcija, z drugimi besedami, naslanja se na praznino... Pretrgati neposredno zvezo z Bogom in npravstvenostjo — kot to dela za Kantom Tarejev — pomeni razbiti osnove vsake npravstvenosti in s tem npravstvene temelje pristnega naravnega razvoja človeškega življenja.

V sedanjem zgodovinskem stanju je resnična "svoboda mesa" v vsej polnosti svojega naravnega razvoja ostvarljiva samo za tistega, ki brezpogojno spoštuje npravstvene zakone in živi v zavesti, da živi in dela v navzočnosti osebne Boga. Brez religije pa je resnična svoboda mesa zaradi posledic izvirnega greha nemogoča.

Religija in duhovno življenje sta nujna za človeka ne samo zato, da dobi njegovo življenje smisel, kakor misli Tarejev, ampak tudi zato, da človek sploh more stanovitno živeti v skladu z naravnim npravstvenim zakonom.

VINKO BRUMEN

KREKOVO DELO V LETIH 1900-1907.

Drugi del

II. KREK PRI SOCIALNEM IN GOSPODARSKEM DELU

a) DELAVSKE ORGANIZACIJE

Naše katoliške delavske organizacije so večinoma nastale v devetdesetih letih prejšnjega stoletja v zvezi z vsem katoliškim gibanjem (verskim, prosvetnim, političnim...) ter pod vplivom dunajskih krščanskih socialcev in Leonove okrožnice "Rerum novarum" (1891). Prvi so 29. oktobra 1893 ustanovili svojo delavsko organizacijo Idrijčani, spomladi naslednjega leta so jim sledili Zagorjani (kjer je sodeloval že Krek) in poleti istega leta tudi Ljubljčanani.¹ Po razgovorih pod Šmarno goro so delavci pod Krekovim vodstvom pripravili vse potrebno, da se je 28. julija 1894 ustanovilo v Rokodelskem domu "Slovensko katoliško delavsko društvo v Ljubljani".

Še isto leto se je ustanovilo "Katoliško društvo za delavke" in Krek je začel izdajati Glasnik kot glasilo krščansko socialnega delavstva. Sledilo je ustanavljanje delavskih društev po vsem Slovenskem. Jeseni 1895 je bilo v Ljubljani zborovanje kranjskih delavskih zaupnikov, naslednje leto pa se je sestel zbor delavskih delegatov iz vseh slovenskih krajev in je pod Krekovim predsedstvom izdelal podroben krščanski socialni delovni program, izvolil osrednji izvrševalni odbor delovnih stanov ter sklenil pripraviti zvezo vseh nepolitičnih krščanskih socialnih društev na Slovenskem. V novembru 1897 se je ustanovila ta "Slovenska krščansko socialna delavska zveza" (SKSDZ), ki je naslednje leto nameravala sklicati v Ljubljano velik vseslovenski delavski shod. Zaradi cesaričine smrti pa se je ta mogel vršiti šele v maju 1899. Nekako krono pa je vse to prizadevanje dobilo v II. slovenskem katoliškem shodu v septembru 1900, ki je med ostalim tudi izdelal in sprejel podroben slovenski in krščanski socialni program.

S tem je krščansko socialno gibanje doseglo svoj višek; vsemu našemu življenju je pritislilo svoj pečat in je samo nekoliko omagalo. S svojimi nazeri in idejami je prešinilo KNS,² zato posebna delavska politična organizacija ni bila več tako potrebna. Delavci so se začeli bolj posvečati svojim stanovskim in strokovnim zadevam. Še pred katoliškim shodom se je na Kre-

kovo pobudo osnovalo "Podporno društvo delavcev in delavk tobačne tovarne" v Ljubljani in kmalu za tem strokovna organizacija papirniških delavcev v Vevčah. Nato jih je sledilo še več.

Ostalo pa je tudi "*Slovensko katoliško delavsko društvo*" v Ljubljani, ki se je zlasti ukvarjalo s politiko. Prirejalo je shode, vsaj nekaj časa redno vsako medeljo, in je vabilo predstavnike našega javnega političnega življenja, da so poročali. Radi so klicali tudi zastopnike socialne demokracije, s katerimi so se krščanski socialci skupno borili za demokratizacijo volilnih redov in uprave v državi, deželi in ljubljanski občini. Slovenskemu delu deželno-zborske večine in vladajoči magistratni stranki (NNS)² so socialni demokratje radi grozili, da "bodo začeli tudi v Ljubljani po idrijsko govoriti", ker so se krščanski socialci prav tako borili za občo volilno pravico, kakor oni. V Idriji so namreč leta 1901 pri volitvah v deželni zbor prav socialni demokratje v ožji volitvi pomagali dekanu Arku do mandata, KNS pa do edinega zastopnika mest v deželnem zboru; vsi ostali njeni poslanci so namreč zastopali kmečko prebivalstvo.

Vse to pa obeh delavskih političnih struj ni motilo, da sta si v marsičem nasprotovali, da sta se često sprli na skupnih shodih, da sta se skušali okrepiti vsaka na škodo druge, da sta se med seboj napadali ter vodili marsikako akcijo vsaka na svojo roko, večkrat tudi druga proti drugi.

Tako sta potem, ko je leta 1902 izbruhnila v deželnem zboru obstrukcija KNS, zborovali obe struji v Katoliškem domu (govoril je poleg Gostinčarja in Štefeta še socialni demokrat Linhart), nato skupaj skušali razbiti shod NNS v Narodnem domu in manifestirali po mestu, pred vladno palačo in pred Šušteršičevim stanovanjem. Vendar je Linhart isti dan govoril za občo volilno pravico tudi na narodno naprednem shodu.

Slovenec je včasih celo vabil na socialno demokratske shode. Prav tako pa so socialni demokratje na svoje shode pozivali krščanske socialce, ne le kot poslušalce, temveč tudi kot govornike. Dogodilo pa se je tudi, da so (n. pr. v začetku januarja 1904) vabili na svoj shod Šušteršiča in Kreka, ki naj bi se zagovarjala, čemur se seveda mista odzvala in so zato na shodu še posebno zabavljali proti njima. Nekaj dni prej pa na javnem ljudskem shodu KNS Linhart ni mogel priti do besede.

Pri državnozborskih volitvah 1907 socialni demokratje v Ljubljani niso hoteli podpreti Kregarjeve kandidature ter so tako vsaj posredno pomagali do mandata Hribarju, morda so ga celo volili.

Znan je Krekov izrek iz poznejšega časa: "Nikoli se ne zarečem, da s kom ne bom še spal v isti politični postelji."³ Po tem njegovem mnenju so se ravnali tudi njegovi učenci, zlasti oni iz delavskih vrst. Zategadelj se je krščansko socialno delavstvo često borilo za svoje cilje skupno s socialno demokratskimi tovariši. Ker pa nobena struja ni hotela zatajiti svojih posebnih nazorov, sta si večkrat tudi skočili v lase. Krek je hotel, da se krščanski socialci samostojno boré za svoje pravice in ne capljajo za socialno demokracijo. Menda tudi ni bil posebno navdušen za praznovanje 1. maja, ker ni gledal v njem obče delavskega, temveč izrazit socialno demokratski praznik. Zato so se pač ob takih prilikah socialno demokratski voditelji tudi najbolj zaletavali vanj. Leta 1904 n. pr. je bil 1. maja socialno demokratski shod v ljubljanski kazini. Govorila sta E. Kristan in K. Linhart ter sta

tolkla po "klerikalizmu" in zlasti še po Kreku, ki da je bil "v črni tobačni tovarni kar neomejen gospodar";⁴ naslednjo soboto ga je Linhart ponovno napadel na socialno demokratskem shodu zidarjev. Ko se je spomladi 1905 (po ponesrečeni stavki v tamošnji predilnici) snovalo v Litiji neko društvo, je na shodu dne 5. marca socialni demokrat Čobal pozval delavce, naj ne stopajo v to društvo, ker da se za njim skrivajo Krek, Žitnik in Moškerc.

Na Krekov predlog pa je bila na zborovanju slovenskih delavskih društev pri Devici Mariji v Polju 9. julija 1905 soglasno sprejeta sledeča resolucija: "Shod izjavlja, da se ne more pridružiti socialnodemokratskemu pozivu, da se delavstvo pridruži gibanju 'Proč od Rima', ker ne uvideva v tem gibanju nobene koristi za delavstvo in ne mara, da bi se delavstvo izkoriščalo za agitacijo, ki je že falirala v drugih stanovih."⁵

Sicer pa je Krek mislil, da "komunizma se nam ni bati, ker je za dalje časa in za širše okrožje neizpeljiv".⁶ Isto leto, ko je to napisal, pa so ga socialni demokratje proglasili v Rdečem praporu za "znanstvenega in političnega harlekina" ter so mu svetovali, naj gre spat.⁷ Tako sta obe delavski struji sodelovali v trenutnih prizadevanjih, pa se zopet dajali, kakor je že naneslo. V tem očitno ni bilo sistema, koalicije ali česa podobnega.

In kakšni so bili Krekovi stiki s "Slovenskim katoliškim delavskim društvom"? Dne 12. maja 1901 je društvo priredilo shod pri Devici Mariji v Polju. Govoril je tudi Krek in sicer o političnih prilikah. Pojasnjeval je Šušteršičevo afero⁸ in kazal na boj, ki se vrši proti gospodarski organizaciji. Soglasno je shod sprejel naslednjo resolucijo: "Današnji ljudski shod pri Devici Mariji v Polju protestira proti umazanim nizkotnim napadom liberalcev na osebo dr. Šušteršiča v državnem zboru ter izraža svojemu poslancu neomejeno zaupanje."⁹ (Šušteršič je bil po letu 1900 poslanec pete volilne skupine!)

Pozneje je Krek poročal o položaju v deželnem zboru na shodu zaupnikov krščansko socialnega delavstva v Ljubljani 30. oktobra 1903. Za tem je 3. januarja 1904 predsedoval in govoril na javnem ljudskem shodu v Ljubljani, ki je bil namenjen zlasti delavcem, ter je predložil tudi resolucijo, ki jo je shod sprejel. Leto dni kasneje (9. jan. 1905) je na shodu Slovenskega katoliškega delavskega društva govoril o najvažnejših političnih dogodkih zadnjega časa; 12. februarja 1905 pa so na takem shodu razpravljali o ponesrečeni stavki v litijski predilnici, Krek je govoril o neuspehih socialne demokracije; 13. novembra istega leta pa je Krek razlagal zgodovino boja za splošno volilno pravico v deželnem zboru in pa "kancelparagraf".

Drugo ljubljansko društvo, pri katerem je Krek mnogo delal, je bilo "Podporno društvo delavcev in delavk tobačne tovarne", ki se je ustanovilo leta 1900.¹⁰ Ljubljansko tobačno delavstvo se je že od vsega početka oklenilo "Katoliškega delavskega društva" in "Katoliškega društva za delavke". Kmalu pa se je zavedelo, da potrebuje društva, katero naj bi se v prvi vrsti pečalo s stvarmi, ki so se tikale koristi tobačnega delavstva. Moralo se je strokovno združiti, če si je hotelo izboljšati položaj, in sicer se je moralo združiti vse delavstvo brez ozira na strankansko politično prepričanje.

Spomladi 1900 so se začeli o tej stvari razgovori. Sklenili so, da novo društvo krstijo z nedolžnim imenom: "Podporno društvo delavcev in delavk v ljubljanski tobačni tvornici". Krek je sestavil pravila, oblast jih je potrdila

in ustanovni občni zbor se je vršil pri Virantu 26. junija 1900. Prvi predsednik društva je bil (dve leti) Iv. Findeisen, nato po eno leto Rud. Verovšek in Fr. Knez, od 1904 dalje pa A. Čatar.

To društvo je bilo prvo strokovno društvo avstrijskega tobačnega delavstva. V začetku so v njem složno živeli in delali krščanski socialci in socialni demokratje. Pozneje pa so slednji izstopili iz odbora in iz društva ter so ga celo poskušali razbiti.

Borba za strokovne interese se je v društvu prav za prav pričela, še preden se je ustanovilo. Že ko se je pripravljalo, je zbiralo podatke o razmerah v ljubljanski tobačni tvornici. Sestavilo je o tem spomenico in jo izročilo Kreku kot tedanjemu državnemu poslancu pete volilne skupine. Ta jo je predložil glavnemu ravnateljstvu tobačne režije. Pozneje je pač tudi prizadevanje tega društva pomoglo, da se je povprečni zaslužek tobačnega delavca od leta 1900 do 1907 zvišal od 466.71 K na 613 K, to je za 31.3%. Društvo pa je dajalo svojim članom tudi bolniške podpore in je teh izplačalo v letih 1901-1907 za 31.942.78 K.

Da je društvo tako lepo uspevalo, je bila pač v veliki meri zasluga Krekova, na čigar pobudo se je vobče ustanovilo in čigar delo je mnogo pomoglo, da je bil v "črni tobačni tovarni" Krek kar "neomejen gospodar", kakor so trdili socialni demokratje. Saj je hodil na občne zборе, predaval je o strokovnih stvareh, razlagal je politične razmere, prirejal je za delavci izlete ter jim sestavljal in pisal prošnje in druge spise, vse pa povsem zastonj.

Društvo je leta 1901 štelo 1409 članov. Prvič je stopilo v javnost v nedeljo 6. oktobra 1901, ko je napravilo izlet v Dravljje ter imelo tam tudi shod. Krek je opravil cerkveno opravilo ter v cerkvi govoril o nastanku in pomenu rožnega venca (roženvenska nedelja!). Po maši pa je zunaj govoril o važnosti delavskega združevanja in o delavskih stanovanjih. Za njim so govorili še drugi, na koncu pa je shod sprejel resolucijo o starostni preskrbi, o delavskih stanovanjih in o gojitvi vzajemnosti med delavci in delavkami tobačne tovarne. Nadaljeval se je ta shod v Ljubljani (10. novembra 1901), ko je zopet dolgo govoril Krek.

Nato je Krek prišel na shod strokovnega društva tobačnega delavstva dne 14. junija 1902, ko je govoril o starostni preskrbi. S prepričevalnimi besedami je dokazoval, koliko so bili na Angleškem, na Nemškem in v Ameriki v tem oziru na boljšem od nas. Pokazal je, da zaradi tega, če se delavske razmere izboljšajo, industrija prav nič ne trpi, saj so industrijci omenjenih dežel še vedno lahko konkurirali z ostalimi.

Za sklep je vabil navzoče k edinosti po geslu: vsi za enega in eden za vse. Nato je shod še sprejel zaupnico Šušteršiču.

Jeseni istega leta, ko je društvo štelo že 2000 članov, je priredilo (5. okt. 1902) izlet na Ježico oziroma v Stožice ter ga zopet združilo s shodom. Krek je tokrat zopet razpravljal o združevanju in o čisto konkretnem predlogu za starostno preskrbo. Izlet se je končal z zabavo. Slov. Narod je nato Kreka napadel, na kar je ta odgovoril na novem shodu tobačnega delavstva (13. dec. 1902), ko je pojasnjeval skrb slovenskih liberalcev za delavce. Nato je govoril o delavskih zahtevah, pa o preskrbi za starost in onemoglost ter je tudi povedal, da je (poslanec pete volilne kurije) Šušteršič obljubil, da bo storil v državnem zboru vse korake, ki so v ta namen

potrebni. Morda je bil s tem v zvezi tudi shod v začetku aprila 1903, ki sta se ga udeležila poslanca Šušteršič in Žitnik, da jima je delavstvo razodelo svoje želje. Krek sam je tobačnemu delavstvu govoril malo poprej (28. marca), mu priporočal ustanovitev strokovnega lista ter poročal o novem redu za tobačno tovarno, ki je imel stopiti v veljavo 1. aprila istega leta.

Naslednje leto je 5. marca 1904 Krek pojasnjeval delo v društvu ter je naglašal, da mora biti odbor delaven, podpirati pa ga mora vse članstvo. Tri mesece kasneje (6. jun.) je pri slabem obisku govoril v društvu najprej socialni demokrat Findeisen, za njim pa Krek, ki je nekaj odgovarjal prve-
mu, nekaj pa na napade v Rdečem praporu. Nato se je Krek udeležil društvenega občnega zbora (15. aprila 1905) ter je govoril in predlagal dve resoluciji, ki sta bili sprejeti; 7. julija pa je delavstvo učil, kako naj bi shranjevalo svoje prejemke¹¹ ter je nato prešel na novi zakon o zavarovanju za starost. Govoril je Krek še na shodu 14. oktobra 1905 in na manifestacijskem shodu za volilno reformo 20. oktobra 1905; za splošno in enako volilno pravico pa je poleg E. Kristana in J. N. Gostinčarja nastopil tudi 23. novembra istega leta, to je bilo pred sestankom državnega zbora, ko so se take manifestacije vršile po vsej državi.

V ostalem se je Krek vsaj še (13. aprila 1907) udeležil občnega zbora Podpornega društva ter je tudi govoril. Po volitvah že pa sta 18. junija 1907 na shodu tobačnega delavstva govorila Krek in delavski poslanec Gostinčar.

V kaki tesni zvezi s tem "Podpornim društvom" je Krek bil, nam nekoliko povedo tudi naslednje številke: Nekako do 1910 ali malo dalje je on govoril v društvu 36 krat, medtem ko so to storili Gostinčar 14 krat, Žitnik 4 krat, Šušteršič, Korošec in E. Lampe po 3 krat, drugi pa manjkrat, razen morda delavcev in delavk samih, ki so zlasti zadnja leta velikokrat govorili na teh shodih.

Končno je Krek še pomagal pri včlenitvi ljubljanskega tobačnega delavstva v okvir avstrijske zveze krščanskega tobačnega delavstva. Vstop v državno zvezo je priporočal že na shodu 22. maja 1906, a podružnica avstrijske zveze krščanskega tobačnega delavstva se je ustanovila v Ljubljani 24. januarja 1907. Po občnem zboru je Krek predaval o važnosti in pomenu nove organizacije.

Krek pa je sodeloval tudi pri drugih delavskih društvih v Ljubljani in izven nje. Delovanje "Delavskega stavbnega društva" si ogledamo kasneje, tu pa si predočimo le nekatere ugotovljene podatke o Krekovih predavanjih in govorih.

O strokovni organizaciji, o začetku, razvoju in pomenu strokovnih društev je Krek predaval v Vevčah 21. decembra 1902 (isti dan je zvečer predaval v Vodmatu).¹²

Pol leta kasneje (3. maja 1903) se je deputacija SKSZ udeležila blagoslovitve zastave goriškega "Slovenskega katoliškega delavskega društva". Krek je nastopil kot slavnostni govornik. "Govoril je o pomenu Leona XIII. za socialno gibanje in o razločkih, ki so med nami in socialnimi demokrati... Socialni demokratje so rdeči, mi smo tudi, a naša rdeča barva ni barva strasti, ni barva sovraštva in krvi, ampak je barva ljubezni, barva naše gorke krvi, ki se v ljubezni za ljudstvo pretaka po naših žilah. In ko bode rudeča socialnodemokratska cunjka že davno izgubila svojo barvo, pa bo v

naših prsih vrela gorka kri za naše ljudstvo. Govornik se je ozrl nato še v markantnih potezah na gonjo liberalcev proti duhovščini..."¹³

Nadalje je (8. maja 1904) govoril poleg Šušteršiča, Glaviča in Gostinčarja tudi Krek na Savi pri Jesenicah in ga je potem napadel Rdeči prapor. Na javnem ljudskem shodu za tržiško delavstvo (11. junija 1904) je zopet tudi Krek govoril. Dne 9. julija 1904 pa se je udeležil blagoslovitve zastave in zborovanja zastopnikov delavskih društev pri Devici Mariji v Polju: zjutraj je maševal, nato je vodil zborovanje, popoldne je blagoslovil zastavo in imel slavnostni govor.

"Katoliško društvo za delavke" je 22. oktobra 1904 praznovalo desetletnico svojega obstoja. Slavnostni govornik je bil tudi Krek, ki je poleg tega za to priliko poslovenil Manzonijsvo pesem "Ime Marije", katero so na proslavi deklamirali.

V začetku leta 1906 se je Krek na vabilo udeležil posvetovanja dunajske krščansko socialne delavske stranke glede političnega štrajka in nekatere podrobnosti, tičočih se volilne preosnove. Ker so tu pač tudi govorili, da naj bi krščansko socialno delavstvo samostojno nastopalo, zato je Kreka zavoljo udeležbe pri teh posvetovanjih napadel Rdeči prapor, dasi je Krek dunajskemu posvetu na vabilo prisostvoval le kot gost ter ni nikogar zastopal in nikogar vezal na dunajske sklepe.¹⁴

Seveda se je Krek (1. julija 1906) udeležil blagoslovitve Društvenega doma in II. vseslovenskega delavskega shoda v Preski. Maševal je in pridigal, nato pa predsedoval shodu, ki je razpravljal o delavski politični organizaciji ("Delavska zveza"),¹⁵ katera naj bi enotno vodila vse politično delovanje neodvisnih slovenskih delavcev. Ta shod je izvolil tudi strokovni delavski odbor in določil zanj načela. Krek sam je bil proti predlogu, da bi se v nazivih strokovnih društev označil njihov krščanski značaj, ker naj bi bilo delavsko strokovno zastopstvo nestrankarsko, kakor pri ostalih stanovih. Na tem shodu so tudi sklenili, naj bi se snovali telovadni odseki in po zgledu danskih ljudskih visokih šol zimske večerne šole, ki bi jih delavci in delavke mogli obiskovati brezplačno. Glede ženske organizacije je ta shod priporočil sestanek slovenskih delavk, na katerem naj bi se dogovorile o svoji organizaciji in določile svoje stališče v političnih stvareh. Priznal je popolno politično enakopravnost ženske z moškim in terjal, naj bi se ukinila prepoved, ki je ženskam branila stopati v politična društva. Na tem shodu so tudi izvolili vseslovenski delavski izvršilni odbor. O vseh teh stvareh so poročali delavci sami, Krek pa je precej segal v debato. Politikanijah pa je on blagoslovil Društveni dom ter govoril o delavstvu in krščanstvu. Čisto na koncu se je vršila veselica in je bil za "stoloravnatelj" izvoljen Krek.¹⁶

Teden dni kasneje (8. julija 1906) je predaval Krek na Savi pri Jesenicah in v začetku "je prebral pismo brez podpisa, ki ga je prejšnji dan dobil z Jesenic. V njem se mu žuga na vse pretege, če pride gori. Zmerjanja, kletvic in klafarij vse polno je bilo v pismu. Po pravici je omenil dr. Krek, da tega pisma ni pisal delavec, marveč da je to pismo od tistih naročeno, ki hočejo streti delavsko trdnjavo v strokovnem društvu".¹⁷

Potem je Krek še predaval v delavskem društvu v Preski (11. nov. 1906) "o Karlu Marksu, o njegovih načelih in njihovem razvoju v današnjih dneh"; v Trbovljah pa je (2. dec. 1906) govoril k desetletnici kato-

liškega delavskega društva. Na Savi pri Jesenicah je (8. in 9. dec. 1906) bila delavska akademija. Na programu je bilo tudi dvoje Krekovih predavanj ("Zgodovina delavske organizacije" in "Strokovna društva"). Dasi je 8. decembra po litanijah pač predaval v bralnem društvu v Gorjah, je bil zvečer že na Savi ter je pri veselici nazdravljajal. Naslednji dan pa je (po Slovencu) predaval o zgodovini strokovnega gibanja in strokovnih društev ter je tako pač strnil oboje napovedanih predavanj v eno samo.

Ponovno je (13. jan. 1907) govoril na shodu v Trbovljah, kjer so ga socialni demokratje motili z medklici, toda (po poročilu Slovenca) jim je povedal take, da so končno povесili glave in umolknili.

Toliko se je Krek posvečal delavstvu ter dvigu njegovega stanja in izobrazbe, da si je vzgojil med njimi celo vrsto pomagačev in delavskih voditeljev. Med temi je bil tudi Jože Gostinčar. Ko so temu možu kot kandidatu za državnega poslanca očitali, da je duševna ničla, je mogel reči, da bo sklical javni shod v Ljubljani ter predvsem povabil urednike Slov. Naroda z dr. Tavčarjem vred; in če bodo uredniki bolje poučeni o delavskem in kmečkem vprašanju ko on, je pripravljen odstopiti od kandidature.¹⁸

b) DELAVSKO STAVBNO DRUŠTVO ¹⁹

Posebno poglavje Krekovega dela je v prizadevanju, da bi pomogel delavstvu do lastnih domov. Saj mu pač nobena druga akcija ni povzročila toliko skrbi in truda kakor ta. Mož je poznal več primerov delavskih stavbnih zadrug; saj jih je našteval, ko je našim delavcem priporočal, naj si ustanove nekaj podobnega. Uspelo mu je, da se je 25. aprila 1898 zares ustanovilo "Slovensko delavsko stavbno društvo", katerega predsednik je bil spočetka dr. Janežič, po 3. marcu 1901 pa mu je predsedoval Krek. Društveni zaščitnik je bil sv. Jožef in so se udje za njegov god udeleževali svete maše.

Društvo je takoj pričelo z zidanjem delavskih domov in je že prvo leto dovršilo 9 hiš v Štepanji vasi. Nato je pričelo graditi v Novem Vodmatu in v Rožni dolini. V letu 1899 je zgradilo pač 26 hišic, leta 1900 pa 21, vsega do leta 1901 torej 56 hiš. Ta čas je imelo kljub nasprotni agitaciji 112 članov. Leta 1901 je postavilo 20 novih hišic (vsega že 76) z vrtni; članov je štel že 154; občni zbor je bil 23. marca 1902, predsednik je ostal še nadalje Krek.²⁰ Društvo je neutrudno gradilo dalje in 1. novembra 1902 je škof Jeglič blagoslovil 25 hiš v Vodmatu. Na čelu odbornikov ga je pozdravil Krek in ga prosil blagoslova delavskim domovom in društvenemu delu. Preden je škof pričel z blagoslovom, je zopet spregovoril Krek in naglašal, "da danes, ko društvo praznuje svoj javni nastop, moramo hvaležni pripoznavati, da bi društvo ne storilo tega, ako bi Bog ne dal svojega blagoslova. Ako Bog ne zida hiše, se zastonj trudijo tisti, ki jo zidajo. Govornik je kazal na četo otrok, katerim je trud staršev preskrbel zdrava stanovanja, in dejal, da že pogled na to mladino naj bi društvu pridobil novih prijateljev..."²¹

Pol meseca pozneje je društvo imelo drug tak praznik, ko je škof blagoslovil 19 hišic v Rožni dolini; tudi tokrat je bil zraven Krek. Slovenec je ob tej priliki napisal: "Ako bi imeli tako društvo kje v nemškem delu države, bi mu vlada izkazovala skrajno pozornost, ker pa Slovenci s takim

društvom vsem drugim deželam prednjačimo, je vlada zapeta do vratu. Drugod bi ob taki slovesnosti mrgolelo vladnih zastopnikov, ko so pa zadnjič delavci k slovesnosti blagoslavljanja delavskih hiš v Vodmatu povabili zastopnika vlade, se je le-ta odlikovala s svojo nenavzočnostjo. V tem se izda, kako izpolnjuje vlada svojo dolžnost in skrbi za ljudstvo in za podjetja, ki so namenjena v korist ljudstvu. To pa nas ne sme plašiti. Le naprej!"²² Na to drugo slovesnost delavci vladnega zastopnika pač niso več vabili; bilo pa ga ni, ker bi se sicer poročevalec ne razburjal.

Teh 44 hišic (25 + 19) pa društvo ni zgradilo v letu 1902 (saj bi jih sicer moralo biti že 120), ampak je škof blagoslovil obe koloniji v celoti, to je vse hiše, ki jih je za svojega obstoja društvo vobče zgradilo v teh dveh krajih. V zadnjem letu (1902) pa je postavilo 18 novih hiš in eno kupilo ter je tako doseglo število 95. Novih zadružnikov je dobilo 45, izstopilo jih je 9; bilo jih je torej 190. Z deležem 200 K se je društvo to leto vpisalo v "Gospodarsko zvezo".²³

Isto leto (1902) pa je društvo kupilo tudi blizu kopališča v Koleziji²⁴ prostor za novo delavsko naselbino. Kaže pa, da tukaj ni samo gradilo, nego so tu stavili svoje hiše posamezniki, morda društveniki.

Pač pa je naslednje leto (1903) društvo zgradilo 3 nove hiše v Mali Čolnanski ulici in jih je (10. maja) blagoslovil trnovski župnik. Pač isto leto je moralo društvo postaviti nekje še 3 hišice, ker je Slovenec (10. jun.) trdil, da je zgradilo dotlej 101 hišico. Prišlo pa je v gmotne težkoče in je prosilo ministrstvo za večje posojilo po 3% (sicer je bila obrestna mera višja). Politične spletke so posojilo preprečile.²⁵ Zategadelj je društvo sklenilo, da nekoliko počije, dokler si z lastnimi močmi ne pridobi sredstev za nadaljnje delo. To je odbor naznanil udom in jih je opomnil, naj vestno odplačujejo svoj dolg. Nato ga je nekdo napadel v Slov. Narodu, posebno še Zillerja in Gostinčarja. Vendar pa je društvo kmalu nato dobilo 5000 K državne podpore. Gmotne težave pa so morale biti prav hude; Slov. Narod je ugotavljal, da "ne more ta podpora nič zaleči". Tudi klub katoliških narodnih deželnih poslancev je daroval društvu 280 kron.²⁶

Naslednje leto (1904) je društvo zares počivalo, s tem pa je padlo zanimanje delavstva zanj in tudi število članstva. Tako se je moglo zgoditi, da je (za 13. jul. 1905) sklicalo občni zbor, ki pa niti sklepčen ni bil in ga je moralo sklicati ponovno za 14 dni kasneje.²⁷ Kljub temu pa je društvo leta 1906 sklenilo, da zgradi za Bežigradom dve delavski hiši. Svoj sklep je do jeseni tudi izvedlo.²⁸ Ni pa izključeno, da je napravilo to kako drugo društvo, v katerem je imel delegata tudi ljubljanski občinski svet.²⁹ Vsekakor pa je Krekovo stavbno društvo postavilo, če ne teh za Bežigradom, pa kje drugje, 3 hiše, kajti sredi leta 1906 je trdila Naša moč, da je slovensko delavsko društvo zgradilo 104 delavske hiše.^{29a} Urednik J. Gostinčar je pač vedel za njihovo število, ker je bil sam odbornik društva. Društveno premoženje je na koncu 1906 znašalo 420.000 K.

Zdi se, da je društvo hotelo premagati gmotne težave tudi s tem, da je ustanovilo nekako hranilnico. Vloge je obrestovalo po 4¾% (precej visoko!) od dne vložitve do dne dviga in je samo plačevalo rentni davek.³⁰ Pomagalo društvu pač tudi to ni, kajti v začetku 1907 je prinesel Slovenec sledečo vest: "Delavsko stavbno društvo, ki že par let več ne deluje, se namerava raziti. Prodalo je ves svoj svet in vse društveno imetje spravilo v denar.

Strastno se je agitiralo svoje dni zoper to društvo, od več strani so se mu stavile zapreke. Sedaj bo pa vendar ostalo precej dobička.”³¹

Precej dobička? Če je kdo imel dobiček pri društvu, Krek gotovo ni bil tisti. Nanj je padlo breme zaprek, o katerih tudi govori članek. Saj je že 6. oktobra 1901 mogel izjaviti, da delavskemu stavbnemu društvu “meče vsakdo, bodisi dežela, država, zlasti pa mestna občina ljubljanska, polena pod noge”.³² Da se zastopniki oblasti kljub vabilu niso hoteli udeležiti blagoslovitve zgrajenih hišic, smo že zvedeli. Državni zbor je sicer že 1902 sprejel zakon o delavskih stanovanjih (ob tej priliki je govoril tudi poslanec Žitnik in je v svojem govoru omenjal ljubljansko delavsko stavbno društvo), ki je prinašal nekatere olajšave zlasti v davčnem pogledu.³³ Kljub temu pa so davki društvo silno ovirali pri delu, ker je finančno ministrstvo šele v začetku leta 1906 odločilo na temelju tega zakona (z dne 8. julija 1902, drž. zak. št. 144), da so delavske hiše v določenem smislu proste hišnega davka. Nekaj olajšave je odlok dovoljeval tudi zadrugam in podjetjem, ki so se bavile z zidanjem in najemanjem poslopij za delavska stanovanja.³⁴ Za naše društvo je prišel ta odlok prepozno.

Poleg tega je imel omenjeni zakon v svojem 23. § določbo, da stopi v veljavo le v tistih deželah, kjer deželni zbor sklene oprostitev od deželnih naklad in vsaj polovico občinskih naklad na tiste davke, katerih državni zakon oprošča poslopja s cenenimi delavskimi stanovanji. Zaradi posebnih prilik v kranjskem deželnem zboru do take oprostitve dolgo ni prišlo in šele 24. novembra 1905 je razpravljajal o prošnji društva “Jednako-pravnost” v Idriji za olajšave pri graditvi delavskih hiš. V imenu upravnega odbora je prav Krek kot poročevalec predlagal omenjene oprostitve, kar je zbor tudi sprejel.

Ob tej priliki je Krek omenil žrtve članov ljubljanskega društvenega odbora, ki je moral draže plačevati posojila, kakor pa jih je računal članom, ter je zategadelj moral dodajati iz svojega in prositi za podpore, ki jih je največ dobival v obliki davkov, za katere društvo zopet ni imelo denarja. Zato ni čudno, da je celo Krek obupal in je odboru, ki mu tedaj ni več načeloval, odgovoril na prošnjo, naj bi društvu skušal priskrbeti kak dar: “Pustimo, naj država eksekvira in spravi na kant to društvo, da vsaj pokaže, kakšen zmisel ima za reševanje socialnega vprašanja”.³⁵

Prišle pa so še druge stvari. Ko je društvo (tudi zavoljo davčnih olajšav, ki jih je delavec sam laže dosegel ko društvo), prepisalo hiše na člane, so jih nekateri izmed teh obremenili z drugimi dolgovi in društvo je odšlo praznih rok. Samo pri enem članu je društvo izgubilo nad 13.000 K, vsega skupaj pa kakih 30.000 K. Ker pa so med aktiva v bilanci vpisali tudi ceste, je društvo izgubilo zopet 7000 K. A čeprav je veljala neomejena zaveza, vendar noben član ni plačal za to izgubo niti vinarja. Krek je skušal denar dobiti kje drugje, največ pa je plačal sam. Tak je bil njegov dobiček. Kljub temu pa je doživel, da je neki “Julče iz Idrije” na volilnem shodu leta 1907 trdil, da sta Krek in Gostinčar goljufala pri stavbnem društvu za delavske hišice v Ljubljani in je trditev celo pred pričami ponovil. Domoljub je tedaj napovedal tožbo.³⁶

Krek pa ni le požrtvovalno vodil ljubljanskega stavbnega društva, nego je skušal tudi drugod ljudi navdušiti za tako delo. Ob shodu nepolitičnih društev leta 1902³⁷ so si delegati ogledali tudi delavske hišice v Vod-

matu. Reklami naj bi pač tudi služile razglednice, ki jih je isto leto izdalo ljubljansko delavsko stavbno društvo in so prikazovale dve ulici delavske naselbine v Vodmatu. Tudi Naša moč je priporočila ustanavljanje delavskih stavbnih društev.

Vsekakor pa moramo še danes pritrditi besedam, ki jih je napisal Slovenec že leta 1902: "Te zgradbe nekaj govore in nekaj dokazujejo. V njih si je krščanska socialna stranka postavila spominske plošče, ki bodo še poznim rodovom pričale, kdo je v teh letih izvrševal in uresničeval ne samo v teoriji, ampak tudi v praksi — krščansko socialno delo".³⁸

Pobudo za to svojo akcijo je Krek gotovo dobil v tujini. Saj je sam našteval države in kraje, kjer so že obstajale take stavbne zadruge, ko je priporočal našemu ljudstvu, naj si ustanovi nekaj podobnega. Na Nemškem je baje bilo 1. aprila 1903 celo 488 takih društev ter so do tedaj zgradila svojim udom 24.075 hiš in hišic; skupna vrednost teh (z zemljišči) je znašala 100 milijonov kron.³⁹

Pri nas se je s takim delom menda začel Krek v Ljubljani. Po tem zgledu se je ustanovilo delavsko stavbno društvo tudi v Zagorju ob Savi, ki je že leta 1901 zgradilo dve delavski hiši ter začelo z zidanjem tretje. Pozneje je dogradilo še dve, torej skupaj pet, dalje pa ni šlo. Občni zbor je dne 9. aprila 1905 sklenil, da se društvo toliko časa ne razide, dokler ne izterja dolžnih vsot. Na nove gradnje torej ni več mislilo, dasi je po zatrdilu Slovenčevega dopisnika imelo lep rezervni fond.⁴⁰

Delavsko stavbno zadrugo so po zgledu ljubljanskega in zagorskega stavbnega društva nameravali ustanoviti delavci v Tržiču,⁴¹ a v dobi, ki jo tu obravnavamo, tega pač niso storili, ker se redno navajata le prvi dve društvi. Prav tako so leta 1906 snovali slovensko delavsko stavbno društvo v Gorici.⁴² Mariborski Slovenci pa so isto leto ustanovili delavsko stavbno zadrugo "Dom", ki je še isto leto nameravala zgraditi tri delavske hiše.⁴³ Neka stavbna zadruga se je na koncu istega leta snovala v Brežicah⁴⁴. O delu vseh teh pa nimam nikakih podatkov.

Pač pa se je v tej dobi ustanovilo ali vsaj ustanavljalo več drugih društev in zadrug, ki so hotele zgraditi cenena stanovanja za razne ljudske sloje. Morda je bilo to ali ono pod vplivom Krekove akcije in bo še komu prav prišlo, če jih kratko očrtam.

V Celju se je po zgledu ljubljanskega Slovenskega delavskega stavbnega društva že leta 1901 ustanovila stavbna zadruga "Lastni dom" z dr. Dečkom na čelu in z delokrogom v celjskem in mariborskem sodnem okrožju. Zadruga je izdala oklic, da "ima namen svojim zadružnikom delavcem postavljati delavske hiše za eno obitelj z dvema ali tremi sobami, s kuhinjo, jedilno shrambo ter z malim vrtičem v skupni meri 200 štirijaških sežnjev. Hiša se izroči zadružniku po vplačilu 10 % zneska njene vrednosti ter proti plačilu mesečno dogovorjene vsote za obrestovanje in amortizacijo, tako da se po določeni dobi let hiša popolnoma izplača in pride v neomejeno last delavca zadružnika. Denarna sredstva zadruge so v prvi vrsti deleži zadružnikov, ki so določeni na 20 K, vendar pa sme vsakdo vzeti tudi po več deležev.⁴⁵ Takoj prvo leto je zadruga sklenila, da bo postavila svojim zadružnikom štiri hiše, ki naj bi bile vse isto leto dodelane. V resnici pa je popolnoma dovršila dve hiši v Gaberju in

eno na Bregu, gradnja dveh nadaljnjih se je zavlekla v naslednje leto. Do konca leta 1902 je zgradila 12 hiš. Zadružnikov je imela 61 (med temi 23 delavcev), ki so plačali 108 deležev po 20 K (skupno 2160 K). Naslednje leto je pristopilo nekaj novih članov, stavbno delovanje pa ni bilo več tako živahno, ker se ni oglasilo dovolj zaupanja vrednih prosilcev. Zadruga je pričela pešati.⁴⁶

Morda se je po zgledu Celjanov in ne neposredno Ljubljane ustanovila tudi v Brežicah stavbna zadruga "Lastni dom".⁴⁷

Po zgledu Slovencev so si tudi celjski Nemci leta 1903 ustanovili stavbno društvo⁴⁸ in morda še Ptujčani, ki pa so že 1905 naznanili likvidacijo svojega društva.⁴⁹

Na podoben način kakor celjski Slovenci so hoteli oskrbeti poceni ljudska stanovanja tudi v Gorici, kjer so se pod vodstvom župana že leta 1902 ponovno posvetovali o ustanovitvi stavbnega društva. Delnice po 20 K naj bi člani plačevali v tedenskih obrokih po 1 K; stanovanja bi se oddajala samo delničarjem.⁵⁰ Koliko je akcija uspela, ne vem, toda štiri leta pozneje so v Gorici snovali slovensko delavsko stavbno društvo "Lastni dom" ⁵¹, ki je pač bilo nekaj drugega.

V Ljubljani so več let snovali in v začetku 1903 tudi ustanovili uradniško stavbno društvo. Delež je znašal 100 K, plačati je bilo treba 14 dni po pristopu. Vsak član je moral sam plačati tudi stavbišče, stroške za zidavo pa v letnih obrokih, ki bi se naj uredili tudi s hipotekarnim zavarovanjem. Zavarovalnica naj bi prevzela za umrlega ostale anuitete, družina pa naj bi dobila neobremenjeno hišo. Na čelu pripravljalnega odbora tega društva je bil župan Hribar. Pristopilo je 32 članov. Prodalo je društvo sedem parcel, zidati pa menda ni začelo.⁵²

V Zagrebu je tudi obstojalo stavbno društvo za zgradbo uradniških in delavskih hiš ter mu je občinski svet leta 1906 podelil 150.000 K.⁵³

Krek sam je bil tudi v zvezi s prizadevanjem, da bi tobačna tovarna skupno z delavskim stavbnim društvom zgradila stanovanja za svoje delavstvo.

Končno bodi še omenjeno, da je leta 1902 nameravalo idrijsko rudniško ravnateljstvo zgraditi tri delavske hiše z dvanajstimi stanovanji⁵⁴ in da je 1906 postavil E. Predovič poleg nove tovarne na Selu nekaj hiš, ki naj bi služile tudi kot cenejša stanovanja za delavce.⁵⁵

c) KREK PRI DELU ZA ZADRUŽNIŠTVO ⁵⁶

Poživitev in razmah slovenskega zadružništva je Krekova zasluga. Prva rajfajznovka se je pri nas ustanovila poleti 1894 in je pri tej priliki govoril tudi Krek.⁵⁷ Naslednje leto se je ustanovila že "Zveza kranjskih hranilnic", ki ji je bil Krek tajnik, 1898 pa širša "Gospodarska zveza" (društvo), ki je reorganizirana (zadruga) potem, ko je "Zveza kranjskih hranilnic" prenehala, postala nova centrala kmetijskih zadrug, rajfajznovk, kmetijskih društev itd., vobče organizacija vseh stanov, ki so delali v narodnem gospodarstvu, kmetov, delavcev in trgovcev, ter osrednje blagovno skladišče in posredovalnica za zadruge ter posamezne trgovce in obrtnike. Ta preosnova se je izvršila 19. julija 1900, ko sta se v korist nove Gospodarske zveze (zadruge) združili dotedanja "Gospodarska zveza" (društvo) in "Zveza

kranjskih hranilnic". Predsednik je postal dotedanji predsednik obeh prejšnjih in začasni predsednik nove — dr. Iv. Šušteršič, v širši odbor je bil izvoljen tudi Krek. Neposredno vodstvo pa je prevzel drugi podpredsednik Josip Jeglič (ravnatelj).^{57a}

Za prvo glavno skupščino (28. maja 1901) je bil med desetorico po žrebu izpadlih odbornikov tudi Krek, toda bil je ponovno izvoljen v odbor. Na tej skupščini se je vršil tudi razgovor o lesni izvozni zadrugi; poročal je Krek in je nato tudi prišel v petčlanski odbor, ki naj bi se pečal s tem vprašanjem, in v petčlanski pripravljalni odbor za ustanovitev lesne in izvozne zadruge (tajnik). Skupščina je določila tudi, naj se pripravita dva socialna tečaja, eden poleti, drugi pozimi. To se je zgodilo v dneh od 5. do 10. avgusta (26 udeležencev) in v dneh od 25. do 30. novembra 1901 (23 udeležencev); za stanovanje je skrbela Gospodarska zveza, ostale stroške je moral trpeti vsakdo sam.⁵⁸

V konkurenci s "Kmetijsko družbo" je Gospodarska zveza prodajala ceneje tudi manj vredno (manj odstotno) tomasovo žlindro ter je tako nastala v zvezi s Šušteršičevim imenom afera z "žlindro", ki je odmevala celo v državnem zboru.⁵⁹ Prav zaradi tega pač se Šušteršič ni udeležil naslednjega občnega zbora Gospodarske zveze (26. jun. 1902), ki ga je vodil podpredsednik Šiška; Šušteršič je mesec dni za tem odstopil (23. jul. 1902), v odborovi seji 29. decembra 1902 pa je bil za zvezinega predsednika soglasno izvoljen Krek.⁶⁰

Že prej (pred občnim zborom) sta poslovanje zveze in članic pregledala odposlanca poljedelskega ministrstva. Ponovno so razpravljali o lesni zadrugi in o potrebi gospodarske izobrazbe ljudstva. Krek se je obrnil na odbor Družbe sv. Mohorja, kateri bi rad izdal poljudno pisano knjigo o umnem gozdarstvu, pa ni našel moža, ki bi jo mogel napisati. Bogoslovcem je občni zbor priporočal udeležbo pri socialnih tečajih in predavanjih o knjigovodstvu.⁶¹

V tem času je Gospodarska zveza postala članica Splošne zveze gospodarskih zadrug v Avstriji, katera je imela svoj občni zbor 14. decembra 1902 na Dunaju in so se ga udeležili zastopniki devetih zvez z 2008 zadrugami. Poročevalec na zboru je bil tudi rač. svetnik Faschingbauer, za načelnika je bil izvoljen dr. Paul baron Störck.⁶²

Po navodilu poljedelskega ministrstva je Gospodarska zveza z novim letom 1903 uredila tudi posebno osrednjo blagajno za medsebojni denarni promet ter je za vodjo imenovala Ivana Rožmana, ki je bil dotlej revizor v Gradcu. V to blagajno naj bi zadruge na tekoči račun nalagale odvišni denar, nanjo naj bi se obračale po kredit, kadar bi ga potrebovale; obojni posel so smele članice opravljati le po svoji centrali, torej pri Gospodarski zvezi, ki je hotela poslovanje olajšati tudi s tem, da je uvedla dopisnice v raznih barvah, ki naj bi izmenoma služile kot naročila, obvestila, potrdila, itd. Prvo leto je imela osrednja blagajna nad 20 milijonov kron prometa.

Občni zbor Gospodarske zveze dne 16. aprila 1903 je vodil načelnik Krek, ki se je v poročilu spomnil "najprej najmarljivejšega delavca na polju narodne gospodarske organizacije dr. Iv. Šušteršiča, namesto katerega je prevzel načelstvo, katero mesto mu drage volje odstopi, ko bodo razmere dopuščale".⁶³ V odbor je bil Krek zopet izvoljen. Vanj je prišel tudi dr. A. Korošec.

V letu 1902 je iz Gospodarske zveze izstopilo 18 članov, med njimi 8 posojilnic na Goriškem, kjer se je ustanovila posebna "Centralna posojilnica", ki pa je sama bila članica Gospodarske zveze. Vseh članov Gospodarske zveze je bilo na koncu leta 1902 1656, med temi 186 zadrug. Bilanca je pokazala malo izgubo. Z ozirom na obstoječi novi revizijski zakon je občni zbor nekoliko spremenil pravila Gospodarske zveze.⁶⁴ Na koncu občnega zbora 16. aprila 1903 je Krek priporočal agitacijo za združno idejo. Obljubil je, da bo Gospodarska zveza skrbela za govornike za taka predavanja. Tudi izobraževalna društva naj bi pospeševala to agitacijo, ker da je izobrazba brez združništva prazna. Po občnem zboru se je vršilo skoraj sedemurno posvetovanje združnih načelnikov in poslovodij, ki mu je tudi predsedoval Krek. Razgovarjali so se, kako bi odpravili razne nedostatke, ki so se vrivali v združništvo. Ugotovili so, da bi bilo treba natančno urediti razmerje med posameznimi sodelujočimi, ki bi sestavljali v resnici sposoben organizem.⁶⁵

Kmalu nato pa je (27. junija 1903) izšel nov združni revizijski zakon (prejšnji je bil iz leta 1873) ter je določil obvezno revizijo zadrug, ki pa jo je lahko opravljala združna zveza, če je imela vsaj 50 članic (zadrug, društev), s čimer da ji je bilo zagotovljeno uspešno poslovanje. Taka zveza pa je morala imeti tudi v pravilih določen okoliš (če se je ta raztezal le po eni deželi, je pravila potrjevala deželna oblast, sicer pa državna) in pa jasne določbe o nastavitvi revizorja ter o obsegu in načinu revizije; če je bila ustanovljena na združni podlagi, je lahko tudi varovala interese svojih članic ter urejevala poslovanje med njimi in seboj. Drugih smotrov zveza ni smela imeti.⁶⁶

Načelstvo Gospodarske zveze je v več sejah sklenilo potrebno izpremembo pravil. Nova pravila je poslalo "Splošni zvezi" na Dunaj, ta pa ministrstvu, da bi se tako hitreje izvršila registracija in bi se že naprej odstranile vse zapreke pri podelitvi revizijske pravice.⁶⁷ Nato je (10. dec. 1903) bil izredni občni zbor Gospodarske zveze. Predsedoval mu je Krek. Zveza si je izpremenila pravila in se povsem prilagodila novemu revizijskemu zakonu. Sprejela je novo ime "Združna zveza" (ZZ). Njene članice so odtelej mogle biti le zadruge, ne pa tudi fizične osebe. Opustila je vse blagovno posredovanje in z njim zvezane posle, ker je hotela voditi le združništvo, da bi se pravilno razvijalo po določbah novega revizijskega zakona. Načelnik ji je ostal Krek.

Ker pa je bila vendar potrebna tudi posebna centrala za blagovno posredovanje, so se še isti dan sestali načelniki in pooblaščenci raznih nedelnarnih zadrug ter so si ustanovili lastno zvezo in centralo za blagovno posredovanje. Sprejeli so pravila nove zveze in izvolili prvo načelstvo z J. Jegličem na čelu; to je imelo nalogo, da izvrši registracijo nove zveze, ki pa je prevzela staro, znano ime skupne zveze, in se je nazvala "Gospodarska zveza".⁶⁸

Naslednji dan je bila v Ljubljani anketa zastopnikov vseh združnih zvez na slovanskem jugu, ki jo je sklical Krek, predsedoval pa ji je dr. M. Laginja. Na temelju dotedanjih izkušenj naj bi se navzoči pomenili o nadaljnjem delu, določili naj bi skupna načela za združno organizacijo, posebno pa naj bi razne zveze uredile medsebojno razmerje zlasti z ozirom na novi revizijski zakon. Krek bi rad dosegel, da bi se ostvarila enotna organizacija s skupno centralo v Ljubljani. Odziv je bil časten. Zadrugarji so

se v posvetovanju zedinili glede zadružnega pouka, skupnega glasila in enotnega knjigovodstva ter tiskovin pa glede nadaljnih sestankov. Korošci in Goričani so vztrajali in hoteli ohraniti svoje centrale; slednji so celo vabili k sebi članice ljubljanske Zadružne zveze.⁶⁹

Ker nova Zadružna zveza ni bila takoj avtorizirana, je neka konkurenčna stran to uporabila in je članice Zadružne zveze vabila k sebi, dasi tudi sama še ni imela revizijskega dovoljenja. To je mogla biti goriška centrala, ali pa morda kaka druga;⁷⁰ v poročilu ni imena.

Mnogi so mislili, da bi morala stara Gospodarska zveza likvidirati in da se njena preuredba v Zadružno zvezo vobče ne more vpisati v zadružni register. Na to stališče se je postavilo tudi ljubljansko deželno sodišče in je vpis odbilo. Zveza pa se je pritožila na višje deželno sodišče v Gradcu, ki ji je ugodilo.

Tako je bila v februarju 1904 Zadružna zveza vendar vpisana v zadružni register in načelstvo je pripravljalo revizijski red. Nova zveza se je točno imenovala "Zadružna zveza v Ljubljani, reg. zadruga z omejeno zavezo", njen okoliš je obsegal Kranjsko, Koroško, Štajersko, Goriško, Trst, Istro in Dalmacijo. Za 7. aprila 1904 je sklicala svojo skupščino. Dostop so imele le zadruge, ker so po novih pravilih posamezniki prenehali biti člani zveze. Vodstvo pa jim je svetovalo, naj se včlanijo v novi Gospodarski zvezi, ki je bila sama članica Zadružne zveze in naj tako še nadalje sodelujejo pri zadružnem delu.⁷¹

Občni zbor (7. aprila 1904) je vodil Krek, ki je tudi poročal o svojem prizadevanju za tesnejšo strnitev vsega našega zadružništva. Pritoževal pa se je zaradi Goričanov. Dejal je, da "ustanovitev "Goriške zveze"... z bridkostjo pozdravlja kot prvo novo konkurentinjo, nastalo iz naše srede, a za našim hrbtom, ki je tudi za našim hrbtom pri naših zadrugah agitirala, čeravno se je prej omenjena anketa izrekla proti tej agitaciji. (Da se je tudi od neke druge strani zahrbtno agitiralo pri naših članicah — z dopisnicami itd. — je g. poročevalec zamolčal.)⁷²" Vendar je Krek še izrazil upanje, da bo končno vseeno prišel čas, ko bo prodrla misel mogočne enotne zadružne centrale. Na koncu je še izjavil, "da dobro prospevajo kmetijske zadruge, ki so se postavile na širšo podlago — a zadruge, ki se pečajo le s konsumom v krajih, kjer ni delavcev, ne bodo imele življenjske moči. "Zveza" radi tega ne pospešuje snovanja konsumnih društev."⁷³

Pri volitvah je prišel v odbor tudi dr. Krek in je postal predsednik načelstva; to je potem ostal do svoje smrti.

Ker pa 7. aprila 1904 računi še niso bili sklenjeni, je Krek sklical za 14. julija istega leta izredno skupščino, ki naj bi potrdila letni račun in bilanco za leto 1903. To se je zgodilo, dasi so računi izkazovali primanjkljaj, ki se je nekoliko zmanjšal, ker je dalo poljedelsko ministrstvo za leto 1902 5000 K in za leto 1903 8000 K podpore.⁷⁴

Dne 4. avgusta 1904 je bila nato vpisana v zadružni register tudi nova "Gospodarska zveza, centrala za skupni nakup in prodajo, v Ljubljani, reg. zadruga z omejeno zavezo".

Kmalu po izredni skupščini je podelilo ministrstvo notranjih zadev (z razpisom z dne 18. julija 1904, št. 27904) Zadružni zvezi revizijsko pravico.⁷⁵ S tem jo je država nekako avtorizirala in Zveza si je pridobila pravico do državne podpore. Saj je tudi imela na koncu leta 1904 na slovanskem

jugu 235 članic (vseh zadrug je bilo 600, med temi 340 posojilnic; na Slovenskem je bilo vseh zadrug 480, zadnje leto se jih je ustanovilo 30).⁷⁶ Tako je lahko pisal Lapajnetov "Slovenski zadrugar": "Kranjska klerikalna stranka je ne glede na mnogostransko organizacijo postala še s pomočjo zadružne organizacije mogočen faktor. Ona ima vse polno posojilnic in nekaj zadrug — te so manj vredne —, katere so dobro združene v dveh osrednjih zadrugah. Vse zadruge so zdaj sodnijsko in politično administrativno za svoje posle avtorizirane in od vlade podpirane. Zato jim sedaj vsi napadi po časopisih le malo ali nič škodovati ne morejo. Nikdar prej ni bila klerikalna stranka tako mogočen faktor, s katerim je treba računati..."⁷⁷

Tržaško namestništvo je (z odlokom z dne 7. dec. 1904, št. 34972/III) priznalo revizijsko pravico tudi "Goriški zvezi gospodarskih zadrug in društev, vpisani zadrugi z omejeno zavezo". Ljubljansko Zadružno zvezo je to nemilo zadelo, ker je pomenilo novo oviro na poti do enotne zadružne organizacije na Slovenskem ali celo na vsem slovanskem jugu. Goriška zveza je v neki okrožnici celo namigavala, da jo mika neposredna zveza s Splošno zadružno zvezo na Dunaju (nekaj časa je sama bila članica ljubljanske centrale). V Ljubljani so zatrjevali, da niso proti ožjim pokrajinskim zvezam, ki bi mogle imeti neko avtonomijo, ne bi pa smele škodovati skupnosti vsega slovenskega zadružništva; naslanjale naj bi se na osrednjo zvezo v Ljubljani. To bi jim lahko celo dobro služilo za blagovne posle in denarne izravnavе, ki jih Splošna zveza ni opravljala.⁷⁸

Ker je Zadružna zveza tudi sama bila zadruga, se je prav tako morala podvreči reviziji, ki sta jo izvršila računski svetnik in podpredsednik Splošne zveze Faschingbauer z Dunaja in računski revident Hudabiunigg iz Gradca; slednji je znal tudi slovenski. Zavoljo ovadb sta izvršila ta posel z vso strogostjo, pregledala sta vse poslovanje in sestavila 13 pol poročila. To sta predložila predsedstveni seji Splošne zveze, in ta je izrazila svoje priznanje Zadružni zvezi in njenemu vodstvu.⁷⁹

Pač sta revizorja želela neke izpremembe v pravilih in te je sprejel naslednji občni zbor Zadružne zveze (27. junija 1905),⁸⁰ ki ga je tudi vodil Krek. Zadružna zveza je tedaj štela 244 članic^{80a} in v času ne celih šestih mesecev leta 1905 je dobila 5072 dopisov. Na zboru so tudi govorili o novi zvezi kranjskih mlekarn, ki da jo je mislila ustanoviti Kmetijska družba. Krek je to namero obžaloval, če je bila vest o njej resnična, ker bi skalila dobro razmerje med Kmetijsko družbo in Zadružno zvezo. Upal pa je, da je bila misel posebne mlekarске zveze le pobožna želja. — Kmalu za tem pa so (15. oktobra 1905) vendar v prostorih Kmetijske družbe resno razpravljali o ustanovitvi mlekarске zveze in je bil navzoč tudi zastopnik Zadružne zveze, uradni vodja Rožman.⁸¹

V tem času so se zopet pomnožili napadi na Zadružno zvezo. Nekateri so bili v zvezi z bivšim Zvezinim revizorjem Dragotinom Seliškarjem. Že 25. septembra 1905 je prinesel Narodni gospodar izjavo, da "g. Dragotin Seliškar ni več uradnik naše zveze. Otvoril je v Ljubljani mlekarno: želimo mu pri tem njegovem podjetju prav mnogo sreče." Prav leto dni pozneje pa je isti list sporočil: "Opozarjamo vse mlekarске zadruge, ki so imele kupčijske zveze z Dragotinom Seliškarjem, da je ta ne ve se kam pobegnil in je deželno sodišče v Ljubljani otvorilo čez njegovo imovino konkurz..."

Morda je bil tudi ta mož v zvezi z akcijo ravnatelja Kmetijske družbe

Pirca in nekega potovalnega učitelja za mlekarstvo, ki sta organizirala kmete iz ljubljanske okolice, da bi se dvignile cene mleku. Toda priprava in organizacija sta bili nezadostni in okoličani so v boju propadli.⁸² Vendar pa je zopet Zadružna zveza doživela v zvezi s tem nove napade. Že prej ji je Slov. Narod očital goljufijo, na kar je Krek sam s podpisom odgovoril v Slovencu (3. jan. 1906). Vendar je državno pravdnštvo začelo s preiskavo, ki pa jo je ustavilo, ko se je prepričalo, da so bili napadi neupravičeni.

Ko so Ljubljančani hoteli videti v Kreku glavnega krivca, da se je podražilo mleko in je o tem pisal tudi Slov. Narod, se je Slovenec norčeval: "Dr. Krek ima seveda od tega velikanske dobičke. On sicer nima niti ene krave, pa vendar dela velikanske profite. Saj je po vsem svetu znano, kak brezsrčen oderuh je dr. Krek. Milijone izžema iz ljudstva! Liberalci so že godni za norišnico. Tudi je neresnica, da bi bila akcija za podraženje mleka izšla iz Zadružne zveze."⁸³

Po vseh teh napadih je Zadružna zveza sama želela novo revizijo, ki jo je nato opravil (16.-23. julija 1906) dež. računski svetnik Faschingbauer z Dunaja, podpredsednik Splošne zveze. Za tem je šele (20. avg. 1906) bil občni zbor za to leto ter mu je prisostvoval tudi Faschingbauer. Krek se je v svojem poročilu dotaknil tudi zadnjih napadov na Zadružno zvezo, ki so se skrivali za ime bivšega Zvezinega revizorja Seliškarja, in je povedal, da je Zveza kljub temu pridobila v prejšnjem letu 61 novih članic. Odgovarjal je prav tako na očitek, da je Zadružna zveza politična ustanova, ker da so v načelstvu osebe, ki delujejo tudi politično. Dejal je, da je tako le zategadelj, ker je pri nas premalo javnih delavcev in ni ljudi, ki bi mogli v združnem delu nadomestiti politike.

Na tem občnem zboru se je prebralo tudi Faschingbauerjevo revizijsko poročilo. Računski zaključek je izkazal nekaj izgube, kajti Zveza za 1905 še ni dobila nikake državne subvencije.

Skupščina se je končala s skupnim obedom, ki ga je skupščinarjem priredila delniška družba "Union". Pri tem je Krek nazdravil "vsem zadružnikom, prijateljem, sovražnikom, ki nam dajejo korajžo... zlasti zastopnikom hrvaških zadrug in navzočemu Srbu, češ, uresničuje se beseda med nami: Od Triglava do Balkana."⁸⁴

Uspeh revizije pa je gotovo bil tudi ta, da je Zadružna zveza kmalu za tem dobila od poljedelskega ministrstva 20.000 K podpore za leti 1905 in 1906.⁸⁵

Kot zastopnik Zadružne zveze se je Krek (19. sept. 1906) udeležil na Dunaju ankete o ustanovitvi "Avstrijske osrednje zadružne blagajne", kjer so bili navzoči mnogi državni poslanci, veščaki in zastopniki ministrstva.⁸⁶ Naslednji občni zbor Zadružne zveze (27. junija 1907) pa je nato s posebno resolucijo pozval osrednjo vlado, naj čimprej predloži državnemu zboru zakonski osnutek o osrednji zadružni blagajni, da bo postalo ugodnosti denarnega trga deležno tudi zadružništvo. Vlada je tak zakonski načrt v resnici predložila.⁸⁷

Morda omenimo še nekatera druga prizadevanja Zadružne zveze. V dneh od 15. do 19. januarja 1906 je priredila tečaj za "činitelje" Zvezinih zadrug. Udeležilo se ga je kakih 40 zadružnih delavcev iz raznih krajev, ki so poslušali predavanja o raznih zakonih in določbah v zvezi z zadružništvom ter o knjigovodstvu. Na koncu so opravili v Krekovi navzočnosti tudi nekaj iz-

pit. Krek je izrazil svoje veselje nad uspehi in je tečaj zaključil. Zveza je nameravala prirediti še več takih tečajev v Ljubljani in za posamezne pokrajine tudi v drugih mestih.⁸⁸

Podoben tečaj so imeli od 19. do 24. marca 1906 v Celovcu ter je Zadružna zveza tja poslala svojega vodjo Rožmana.⁸⁹

Pred omenjenim tečajem je bil (14. jan. 1906) sestanek zastopnikov mlekarskih zadrug s predavanji in z razstavo masla. Ob tej priliki se je zopet spočela misel o ustanovitvi posebne "Mlekarske zveze", ki bi združevala vse mlekarske zadruge, te pa bi obenem ostale članice splošnih zvez, ki bi tudi nadalje opravljale postavno revizijo. In 11. septembra 1906 je bil v Ljubljani sestanek zastopnikov mlekarskih zadrug, ki je sestavil pravila za novo zvezo, 11. novembra istega leta pa se je ta ustanovila.⁹⁰

Že proti koncu leta 1905 je vznikla misel za zgradbo "Zadružnega doma", kjer bi dobile svoje prostore Zadružna zveza, Gospodarska zveza, Zadružna tiskarna, morebitna osrednja zadružna mlekarna, stanovanja pa uradništvo teh ustanov. Za mnenje so poprašali zadruge; nekatere so tudi odgovorile, vendar odmev vobče ni bil ugoden in akcija je zaspala.⁹¹

Konec leta 1906 je Zadružna zveza svoje članice prosila, naj bi odgovorile na vprašanja o svoji ustanovitvi in njenih posledicah ter poslale tudi druge podatke in nasvete, da bi tako dobili gradivo za zgodovino našega združništva in sliko njegovega stanja. Zvezine članice so morale odgovoriti; povabljene pa so bile tudi vse ostale zadruge, pa prijatelji in sovražniki združništva, da bi se ankete udeležili in odgovorili na stavljena vprašanja.⁹² Ta anketa je prav uspela.

Ni pa Krek dosegel, da bi se ustanovila enotna slovenska ali celo jugoslovanska zadružna organizacija. V začetku leta 1907 se je ustanovila posebna zadružna zveza v Trstu.⁹³ Ljubljanska zveza pa se je celo sama pripravljala, da ustanovi poseben pododbor za Dalmacijo (kjer je imela 30 članic)⁹⁴ in kasneje tudi za Štajersko in za Istro.

Dne 27. septembra 1906 je namreč bil v Splitu sestanek zastopnikov dalmatinskih zadrug. Sklical ga je župnik don Fran Ivanišević kot predsednik permanentnega odbora zadrug, ki so bile pod nadzorstvom deželnega odbora (to so bile zadruge, ki niso bile včlanjene v nobeni zvezi z revizijsko pravico). Med ostalim naj bi se odločili za ustanovitev posebne deželne zadružne zveze ali za priključitev h kaki izvendalmatinski centrali (v poštevi bi pravzaprav prišla edino Zadružna zveza v Ljubljani). Prisostvoval je tudi zastopnik Zadružne zveze (Gj. Rašica), ki je sporočil, da bo Zadružna zveza kmalu ustanovila za Dalmacijo poseben odbor v svrhu lažjega in hitrejšega poslovanja. Ker pa večina zadrug na sestanku ni imela zastopnikov, se niso mogli odločiti in so pozvali načelstva zadrug, naj se do konca novembra na občnih zborih izjavijo za posebno zvezo ali za pristop k ljubljanski Zadružni zvezi; ta pa je vsem dalmatinskim zadrugam poslala okrožnico glede ustanovitve dalmatinskega odbora. Kljub temu se je sredi leta 1907 ustanovila posebna "Dalmatinska zveza", ki je zbrala precej zadrug. Nekaj nad 20 srbskih zadrug se je združilo v posebni srbski zvezi, ki ni imela revizijske pravice. Mnogo zadrug pa ni hotelo nič slišati o kaki zvezi in so ostale izven vseh.⁹⁵ Dalmatinski odbor Zadružne zveze s sedežem v Splitu pa se je končno ustanovil 11. septembra 1907 na posebnem sestanku v Splitu.⁹⁶

Malo prej (28. avg. 1907) se je na podobnem sestanku v Celju ustanovil pododbor za štajersko s sedežem v Mariboru. Goričani, Tržačani in pač tudi Korošci so že imeli svoje zveze; podatkov o ustanovitvi istrskega odbora nisem našel.

Ker pa je ta zadružna organizacija krepila SLS, se je tudi NNS spomnila, da bi ustanovila svojo centralo, za kar bi potrebovala vsaj 50 zadrug. Poziv zadrugam je za pripravljalni odbor podpisal Jos. Lenarčič. V zadružni register v Ljubljani se je nova centrala vpisala 8. septembra 1907 kot "Zveza slovenskih zadrug". V načelstvu so bili J. Lenarčič (načelnik), I. Knez, O. Bayer, dr. Windischer in dr. G. Žerjav. Vendar akcija tokrat še ni uspela, ker ji je nasprotovala celjska Zveza, ki bi pri tem največ trpela.⁹⁷

Že 18. januarja 1903 pa se je osnovala v Logatcu "Zveza mlekarских zadrug", ki je hotela konkurirati Gospodarski zvezi.⁹⁸

Da pa se je zadružništvo (zlasti posojilništvo) pri nas tako razširilo, je bilo seveda treba mnogo truda in dela. Po vsej naši zemlji se je v ta namen vršilo mnogo shodov in predavanj in zlasti Krek je znal dobro družiti "dulce et utile" ter je širil zadružno misel na le na gospodarskih in podobnih shodih, temveč tudi v izobraževalnih društvih. Vedel je, da nam vsa kultura ne bo mogla mnogo pomagati, če si ne bomo ustvarili tudi trdnega gospodarskega temelja ("izobrazba brez zadružništva je pri nas prazna"⁹⁹). Ni pa mogoče v vsakem primeru ugotoviti, kdaj in kako je vpletel v svoj govor tudi pobudo za snovanje gospodarskih organizacij. Zlasti še zato ne, ker se je to navadno izvršilo po predavanju ali govoru v prostem razgovoru, ko je Krek nenadoma vrgel tako misel ter ljudem nekako vsilil občni zbor, odborniške posle in morda predavatelja, če že ni mogel priti sam.

Krek sam pa je govoril 27. februarja 1901 pri ustanovnem zboru "Hranilnice in posojilnice" v Zagradcu; 15. junija 1902 je na Gorah pod Idrijo tolmačil pomen zadružništva in posebej posojilništva. Ob tej priliki se je spustil v polemiko z vodjo Konsumnega društva v Litiji, socialistom Fr. Rinaldom ter izjavil: "Duhovnikom ni mar, da bi vladali ljudstvo; kadar bode isto strokovno zjedinjeno in organizirano, šel bode duhovnik zopet v cerkev k svojemu poklicu. Razni privilegiji raznih stanov naj bodo ovrženi in boljše bode na svetu... Za posamezne osebe ni cerkev odgovorna..."¹⁰⁰

Poleg tega je Krek 26. aprila 1903 govoril na ustanovnem shodu mlekarne v Horjulu, 13. novembra 1904 je predaval v Komendi o zadružništvu in 25. novembra 1906 je sodeloval pri ustanovitvi posojilnice v Dobu.

Bilo pa je treba še drugače pridobivati pristašev, ne le idejno, temveč bolj tehnično. To so takrat skušali doseči s "čebelicami" in z "domačimi hranilniki". Prve so bile majhne hranilnice v društvih, ki so od svojih članov sprejemale najmanjše vsotice in jih potem na skupno knjižico nalagale v domačo hranilnico. Tako so si mogli člani društva prihraniti denar za kak izlet ali za pot na zborovanje. "Čebelice" so se pač precej razširile in lahko najdemo v listih mnogo poročil o ustanovitvi in delu, pa tudi o vsotah, ki so jih zbrale. Koliko je prav Krek sodeloval pri tem, ni bilo mogoče ugotoviti. Propagiral pa jih je vsaj v Domoljubovih uvodnikih.

"Domači hranilniki" ali "nabiralniki vlog" pa so bili neke vrste šparovci za odrasle, ki naj bi vanje spuščali manjše zneske, odpirala pa naj bi

jih domača hranilnica, ki bi vsebino prevzela kot vlogo. Te hranilnike je propagirala Zadružna zveza oz. Narodni gospodar. Koliko je sodeloval Krek, ni bilo mogoče ugotoviti, prav tako tudi ne, koliko je ta propaganda žela uspehov.

III. KREK PRI IZOBRAŽEVALNEM IN SORODNEM DELU

a) SLOVENSKA KRŠČANSKA SOCIALNA ZVEZA ¹⁰¹

Poleti 1894 se je na Krekovo pobudo in z njegovim sodelovanjem ustanovilo "Slovensko katoliško delavsko društvo v Ljubljani". Kmalu so se podobna društva snovala tudi drugod po deželi. Dve leti kasneje (15. avgusta 1896) je že mogel biti v Ljubljani shod delavskih stanov, ki se ga je udeležilo 53 delegatov iz raznih slovenskih krajev. Ta shod je med ostalim sklenil pripraviti zvezo vseh nepolitičnih krščansko socialnih društev na Slovenskem. Proti koncu naslednjega leta (14. novembra 1897) je zares bil občni zbor "Slovenske krščansko-socialne delavske zveze", ki pa je bila spočetka vendar le bolj ljubljansko "nepolitično" društvo ("Slov. kat. del. društvo" je imelo bolj političen značaj!), kakor pa osrednja organizacija vseh podobnih društev na Slovenskem. Krek pri ustanovitvi Zveze ni bil navzoč, ker je bil tedaj državni poslanec, pač pa je bil na tretjem občnem zboru dne 11. februarja 1900 izvoljen za predsednika SKSZ (besedico "delavska" so že prej izpustili v naslovu) in je to ostal do svoje smrti. Vse delo Zveze je odtlej vezano z njegovim imenom, saj v njem ni imela le predsednika, marveč tudi najmarljivejšega člana in posebej še predavatelja.

Leta 1900 se je po vzoru dunajske tudi v Ljubljani snovala posebna "Krščansko-socialna ženska zveza", ki se je končno ustanovila 9. maja 1901 in je delala potem vzporedno s SKSZ.¹⁰² Pač pa se je po vsej priliki dobrega pol leta za tem tudi v sami SKSZ osnoval poseben ženski oddelek,¹⁰³ ki je prirejal razne tečaje za ženske.

Pred tem je (31. marca 1901) bil zopet občni zbor SKSZ, ki mu je predsedoval Krek. Poročilo o tem zboru pripoveduje o jezikovnih tečajih, o 29 predavanjih (med njimi pet Krekovih), o publikacijah in knjigah, o organizaciji in o manifestacijah; v Zvezi je bil vsak teden po enkrat tudi socialni tečaj. Novi odbor se je sestavil v seji dne 23. aprila 1901, predsednik je seveda ostal Krek, tajnika sta bila Gostinčar in Štefe.

Deputacija SKSZ se je 29. junija 1901 odpeljala v Varaždin k slavnosti hrvatskega delavstva, ki se je zbralo ob priliki blagoslovitve zastave delavskega pevskega društva "Vienac"; slovensko poslanstvo je doživelo navdušene ovacije, vendar Kreka pač ni bilo zraven.

Dne 17. novembra 1901 je priredila SKSZ v Katoliškem domu javen shod za vseučilišče v Ljubljani.

V nedeljo 23. marca 1902 pa je imela Zveza zopet svoj občni zbor, ki ga je vodil Krek. V prejšnjem letu je bilo v Zvezi 25 predavanj in Zveza je poravnala ves svoj dolg po zaslugi Krekovi, ki ji je čisto prepustil svoj "Socializem".¹⁰⁴ Izvoljen je bil zopet ves stari odbor in se je sestavil tako, da je prezvel predsedstvo Krek, podpredsednik pa je postal Gostinčar.

V istem letu se je SKSZ preosnovala. Za dne 7. in 8. septembra¹⁰⁵ je namreč sklicala v Ljubljano sestanek zastopnikov "naših" nepolitičnih društev, kakor so delavska, izobraževalna, bralna, pevska društva. Dasi se je SKSZ dotlej v delovanju bolj omejevala na Ljubljano, vendar je že od vsega početka imela namen, da bi povezala v enoto vsa slovenska katoliška nepolitična društva. Ustanavljati pa bi hotela tudi nova taka društva povsod, kjer jih še ni bilo, kajti izobraževalno društvo da bi moralo biti v vsaki vasi.

Na sestanek je prišlo 215 delegatov, ki so zastopali 78 društev (med njimi 34 delegatov za 16 društev na Štajerskem, 16 delegatov za 6 društev na Primorskem in en delegat za eno društvo na Koroškem), poleg njih pa je prišlo tudi kakih 300 gostov, ki so deloma zastopali mladeniške Marijine družbe, deloma pa so prišli iz krajev, kjer še ni bilo izobraževalnih društev, pa bi jih hoteli imeti. Navzoči pa so bili še 4 Hrvatje.

Prvi dan je Krek maševal, E. Lampe pa pridigal udeležencem v križevniški cerkvi. Zborovanje je začel L. Smolnikar kot predsednik agitacijskega odbora ter je pozdravil navzoče in za predsednika predlagal Kreka, ki naj bi z veščo in železno roko vodil zborovanje. Krek je mesto prevzel, se zahvalil za zaupanje in je k Smolnikarjevim besedam opomnil, da "sploh pa nam treba več ljubezni do železa in do tega, kar se iz železa kuje, bodisi motika, plug, če treba pa tudi meč!" Nato so predavali M. Moškerc (o notranjem poslovanju zveze, predlagal je tudi poseben telovadni odsek), E. Lampe (o izseljevanju, o medsebojni pomoči društev in o pravnem varstvu), I. Janežič (o potrebi organizacije), L. Smolnikar (o snovanju in vodstvu društev), J. Gostinčar (o shodih in govornikih), J. E. Krek (o strokovni organizaciji; po prvotnem programu bi imel govoriti tudi o gospodarski organizaciji, torej dvakrat, a slednjega predavanja ni bilo). Vsakemu predavanju je sledil razgovor, kjer so se oglašali razni udeleženci, nato pa je shod sprejel predlagano resolucijo. Krek pa je navzoče tudi vabil, naj bi se udeležili shoda proti pijančevanju dne 17. septembra 1902 v Ljubljani.¹⁰⁶ Zvečer se je vršila na vrtu gostilne "Pri zvezdi" veselica, ki se je je udeležil tudi Krek in kjer je bilo izrečenih mnogo napitnic.

Naslednji dan je pri maši pridigal Krek. Nato so na zborovanju govorili hrvatski župnik Zagorac (o hrvatsko-slovenski zajednici), J. Ratajec (o dunajski osrednji zvezi, t. j. o "državni zvezi nepolitičnih društev avstrijskih krščanskih delavcev", ki se je prejšnji dan ustanovila na Dunaju), I. Štefe (o časnikarstvu). Nato so izvolili pomožne odbore Zveze za Primorsko, Štajersko (kjer je bil v odboru tudi A. Korošec, urednik v Mariboru) in Koroško, nakar je Krek shod zaključil s pozivom, naj gredo vsi na delo in naj uresničijo vse, kar so sklenili. V naslednjem letu naj bi Zveza priredila glavno zborovanje v Mariboru.

Pozimi je Zveza opravljala svoje delo kakor običajno (imela je tudi razne tečaje; slovanske jezike je učil Krek), spomladi (22. marca 1903) je bil občni zbor, malo kasneje (3. maja) pa se je s poslanstvom SKSZ tudi Krek udeležil blagoslovitve zastave goriškega "Slovenskega katoliškega delavskega društva", kjer je imel slavnostni govor. Veliko zborovanje, ki naj bi bilo v Mariboru, se ni vršilo. Jeseni je oživelo notranje delo v Zvezi, tudi več tečajev, od teh ob petkih socialni tečaj z govorniško šolo, ki ga je vodil Krek.

Šele v naslednjem poletju (4. julija 1904) je bilo večje zborovanje, a ne v Mariboru, temveč na Brezjah, obenem s shodom mladeničev iz vseh slovenskih pokrajin.¹⁰⁷ Zbralo se je nad 8000 mladeničev in mož. Pozdravila sta jih Krek in Šušteršič. Prvi je naglašal, da Slovenci sicer nimamo plemstva, a narod naš, to je naše plemstvo, zbor vitezov.¹⁰⁸

Po kratkem občnem zboru SKSZ, ki je izvolil stari odbor, je bil mladeniški shod, ki ga je vodil L. Smolnikar. Po pozdravni deklamaciji (A. Kompare) je nastopil slavnostni govornik Fr. Sal. Gomilšek ter je opisoval mladeniško gibanje in tolmačil pomen slovenske mladeniške organizacije. Za njim so se oglašali razni fantje in se pozdravljali. Kranjci so še isti dan odšli, štajerci pa so si naslednji dan ogledali Bled in nato prišli v Ljubljano, kjer so se zvečer udeležili ljudske veselice. Tu je prvi izpregovoril Krek, nakar so se kar vrstili pozdravi. Po polnoči pa so se tudi štajerski fantje vrnili domov.

Podrobno delo se je v Zvezi zopet začelo v jeseni: predavanja (24, med njimi 5 Krekovih) in tečaji (socialnega je vodil Krek in je razpravljal o narodni ekonomiji). Obračun dela pa je pokazala Zveza na občnem zboru (4. junija 1905). Takratno poročilo je podrobneje navajalo delo Zveze, ki je že družila 120 društev po vseh slovenskih pokrajinah: pomagala je ustanavljati "čebelice",¹⁰⁹ izdajala je publikacije,¹¹⁰ prirejala je predavanja (ki so se v Zvezi začela 13. januarja 1898 s Krekovim predavanjem: "Naše pravo in zadružna organizacija"; mnogo predavanj so imela tudi društva po deželi) in tečaje (1899 je začel s socialnim tečajem L. Smolnikar, v naslednjih letih ga je vodil Krek, 1902-3 je on vodil tudi govorniški tečaj, ki ga je 1904-5 zopet obudil Lampe, italijanščino in slovanske jezike sta učila Godec in Krek; ženski oddelek je prirejal posebne tečaje za ženske: šivanje in gospodinjstvo itd.; včasih se je vršil kak tečaj tudi v društvu na deželi), imeli so seje, itd.

Poleg občnih zborov je SKSZ sklenila prirejati večja zborovanja v raznih krajih na Slovenskem, odkar je leta 1902 postala centrala mnogih slovenskih katoliških nepolitičnih društev. Leta 1903 sicer takega zborovanja ni bilo, 1904 pa je bil mladeniški tabor na Brezjah. Za 1905 pa so zopet določili zborovanje v Mariboru, ko naj bi Kranjci vrnili štajerskim mladeničem obisk na Brezjah in v Ljubljani, obenem pa se poklonili živahnemu društvenemu delu, ki se je razživelo zlasti v Slovenskih goricah.

Izvršilo se je mariborsko zborovanje 3. in 4. septembra 1905¹¹¹ ter se ga je udeležilo tudi precej Kranjcev in nad 100 Korošcev. Mariborsko okrajno glavarstvo ga je sicer dva dni prej prepovedalo, češ da Zveza nima pravice do zborovanja na štajerskih tleh, odboru Zveze pa je uspelo, da je bila ta prepoved na dan prihoda preklicana. Zato pa so zborovalci doživeli na ulicah nemške demonstracije in nemške gostilne niso hotele posoditi miz in stolov "Narodnemu domu", kjer je bilo zborovanje.

Dne 3. septembra je bil pozdravni sestanek, ki ga je začel Korošec ter predal predsedstvo Kreku. Pravo zborovanje je bilo naslednji dan. Razen pozdravov in pripomb v razgovorih so govorili: F. S. Gomilšek (o društveni, stanovski in mladinski organizaciji), Fr. Kotnik (o domačih in društvenih knjižnicah ter o izdajanju in širjenju časopisov, knjig in knjižic), V. Marinko (o organizaciji branja časopisov in knjig, pa o vzgoji voditeljev), Mastnak (o knjigovodstvu, higieni in zakonodaji), Krek (o socialnih

tečajih), Korošec (o društvenih zabavah), Fr. Žebot (o vzajemnosti socialnega dela in o gojitvi duha vzajemnosti), J. Zemljič (o zavarovanju), J. Čirič (o gojitvi narodnega petja), Lampe (o izseljevanju), L. Lenard (o boju proti alkoholizmu), J. Kalan (o izobraževalnih društvih in Marijinih družbah, pa o varstvu žensk), J. Gostinčar (o skrbi za zanemarjene otroke in kaznjence) ter L. Smolnikar (o SKSZ). Prihodnje zborovanje naj bi bilo na Koroškem.

Občni zbor SKSZ je bil nato 8. aprila 1906. Krek je kratko očrtal delo v Zvezi, ko je naglasil, da se v njej "dela ves teden: v ponedeljek stenografija, v torek predavanja, v sredo pevske izkušnje, v četrtek govorniške vaje, v petek socialni in knjigovodski tečaj, v soboto pevske izkušnje, v nedeljo shodi".¹¹² V zadnjem poslovnem letu je bilo 30 predavanj, odbor je imel 27 sej in ženski oddelek še posebej 14 sej. Občni zbor je pa izrazil željo, naj bi se po društvih ustanavljali tudi abstinenčni krožki.

Običajnega zborovanja v tem letu ni bilo, ker se je vse delo osredotočilo na III. slovenski katoliški shod, ki so ga od 25. do 28. avgusta 1906 imeli v Ljubljani. Ob tej priliki je (27. avgusta) imela svoj občni zbor tudi SKSZ kot centrala slovenskih katoliških nepolitičnih društev. Imela je tedaj že 5 pododborov (štajerskega, koroškega, vipavskega, goriškega in tržaškega), ki so opravljali podrobno delo. Ker pa je bilo tega vedno več, so na tem občnem zboru sklenili, naj se po posameznih pokrajinah ustanovijo samostojne zveze in naj prevzamejo podrobno delo. Vendar ne bi smela trpeti celokupnost društvene organizacije, zato je ostala še nadalje potreba po posebnem osrednjem odboru, ki naj bi ga predstavljala dotedanja osrednja Zveza in skrbela za ureditev skupnih zadev, prireditev itd. Tako je kakor v politični in zadružni organizaciji tudi tukaj v tem času zmagal provincializem.

V novem poslovnem letu (1906-07) je Zveza v Ljubljani nadaljevala običajno delo, na novo pa je uvedla telovadbo. Že prej so razna zborovanja naglašala pomen telovadbe,¹¹³ pospešil pa je razvoj strankarski boj na Kranjskem, kjer je vodstvo "Sokola" bilo v rokah vidnih pristašev in voditeljev NNS in kjer so Sokoli radi razbijali shode KNS in pozneje SLS. Najprej so ustanovili telovadni krožek na Jesenicah, kjer je bil boj posebno hud in kjer je menda prav tako vzniklo ime "Orel"¹¹⁴ kakor psovka "čuk" (po ustanovitelju jeseniškega telovadnega krožka tedanjem kaplanu Čuku). V Ljubljani je SKSZ najela za svoje člane novo telovadnico v Unionu. Odprla jo je (18. nov. 1906) Krek, ki je naglasil, da je vesel, ker se bo telovadba zanesla med širše sloje, saj mora postati last celega naroda. Sicer pa je še govoril glavni propagator telovadbe in ustanovitelj novega odseka v Ljubljani, Iv. Podlesnik.

Telovadni odsek SKSZ je bil drugače samostojen, SKSZ je pošiljala vanj le enega izmed svojih odbornikov kot zastopnika Zveze v odseku. Število telovadcev je hitro raslo. Telovadile so tudi ženske.

Izmed zunanjih društev je prva dobila tudi telovadni odsek B. Potočnikova čitalnica v št. Vidu nad Ljubljano. Oba odseka, ljubljanski in šentviški, sta 26. maja 1907 priredila v Ljubljani prvi javni telovadni nastop. Odseka na Jesenicah¹¹⁵ in v Selcih sta začela s telovadbo 2. junija 1907, ponekod drugje kmalu za tem, in 10. novembra 1907 se je mogla že ustanoviti "Zveza telovadnih odsekov". Na koncu leta 1907 je bilo poleg nje še 11 telovadnih odsekov, vsi na Kranjskem.

V istem času se je nekoliko preuredila tudi SKSZ kot centrala naših izobraževalnih in sličnih društev. Katoliški shod 1906, oziroma posebni občni zbor SKSZ, ki je bil istočasno, je namreč sklenil, da se osnujejo po posameznih pokrajinah samostojne zveze, ljubljanski odbor pa vendar še ostane nekaka centrala. Sklep so prvi izvršili štajerci, ki so 29. ali 30. novembra 1906¹¹⁶ ustanovili lastno SKSZ (predsednik dr. Korošec); ustanovnega zbora se je udeležil tudi Krek. Sklenili pa so, da štajerska Zveza pristopi kot član k ljubljanski osrednji Zvezi. Za Goriško se je ustanovila posebna SKSZ 22. julija 1907 (predsednik dr. Breclj) in za Koroško 20. oktobra 1907 (predsednik M. Ražun). Društveni koledarček za 1908 je našteval za vse zveze 217 včlanjenih društev.

Ljubljanska SKSZ se je z ustanovitvijo pokrajinskih zvez razbremenila, pa se je skušala razgledati dalje in dobiti stik s sorodnimi organizacijami po svetu, zlasti s hrvatskimi krščanskimi socialci, s katoliško organizacijo ameriških Slovencev in s sorodnimi društvi na Nemškem. Posebnih uspehov pa nisem zasledil. Saj so neki stiki obstojali že poprej, tako z našimi izseljenci, kakor s Hrvati in Nemci.

Po izletu na Šmarno goro (8. junija 1902)¹¹⁷ so se udeleženci ustavili v gostilni pri Žibertu na Brodu, prav tam, kjer je Krek 1894 sprožil misel, da bi se ustanovilo delavsko društvo. Med izletniki je bil tudi župnik Fr. Rant iz Amerike. Ta je svetoval, naj bi se dogovorili "Kranjska Katoliška Slovenska Jednota" in SKSZ ter skupno pomagali tistim, ki se morajo izseliti. Na shodu nepolitičnih društev (7. in 8. sept. 1902) je nato poročal tudi o izseljevanju E. Lampe. V seji SKSZ (12. okt. 1902) so izvolili poseben odsek (tudi Krek), ki naj bi preučeval vprašanje varstva izseljencev. Začel je poizvedovati, kako je drugod, in stopil v stik z zastopniki Družbe sv. Rafaela. Tajnik SKSZ M. Moškerc je prepotoval severna nemška obrežna mesta ter študiral delovanje Družbe sv. Rafaela na Nemškem. Uspeh vsega tega je pač bil, da se je 1904 ustanovila Družba sv. Rafaela v Trstu.

Prav tako pa je SKSZ pošiljala izseljencem knjige (13. dec. 1902 jih je poslala nad 500 v Hamborn na Westfalsko), zbirala gradivo o izseljencih ter vobče razpravljala o izseljenskem vprašanju (ob neki priložnosti leta 1905 je Krek razvil glavna načela vladnega zakonskega načrta o izseljevanju).

Delo SKSZ je bilo dvojno. Saj je bila obenem krajevno društvo za Ljubljano in centrala mnogih slovenskih izobraževalnih in podobnih društev. V prvem svojstvu je prirejala v Ljubljani predavanja in tečaje, zabave in izlete, kot centrala pa je dopisovala z društvi in jim nudila nasvete, pošiljala govornike in predavatelje, ustanavljala nova društva, izdajala svoje publikacije, prirejala skupna zborovanja itd.

Priljubljeni so bili zlasti izleti na Šmarno goro, ki jih je Zveza dalje časa prirejala vsako poletje in so se jih udeleževala tudi druga društva. Ti izleti so mogli biti nekake spominske proslave, saj se je na takem izletu spočela leta 1894 misel delavske organizacije, ko se ga je slučajno udeležil tudi Krek. Vendar pa je delavce vezala na Šmarno goro tudi neka zaobljuba in so tja zahajali že prej.

Izleti so bili združeni z mašo in pridigo, z zborovanjem izven cerkve ter še s kako igro in občno zabavo. Tak izlet je bil n. pr. 16. junija/ 1901.

Udeležilo se ga je kakih 200 delavcev in delavk, četudi ga je motil dež. Maševal je Krek, "ki je imel tudi cerkveni govor, v katerem je posebno govoril o tem, kako je Mati božja zgled, kako moramo za splošno človeštvo nesebično delovati, saj je ona na korist človeštva zatrla v sebi celo sebičnost matere, ker je darovala svojega sina za človeštvo". Veselica je tokrat zaradi slabega vremena odpadla. Ponovno pa je bil to leto izlet 7. julija; maševal je Krek, ki je zopet Marijo "proslavljal v svojem cerkvenem govoru kot delavko, ki nam (je) povila božjega Sina in je s to božjo milostjo odlikovala ves delavski stan. Vnemal je v srcih delavcev in delavk, ki so napolnili vso cerkev, ljubezen do Nje, ki naj bo na čelu vseh naših prizadevanj." Izlet se je končal s petjem in veselico.

Podobni izleti so bili še 8. junija 1902 (okoli 800 udeležencev kljub dežju, Krek je govoril v cerkvi in zunaj); 7. junija 1903 (Krek je pozdravil udeležence "poudarjajoč, da bo Šmarna gora skoro premajhna postala za naše čete"); 12. junija 1904 (desetletnica ustanovitve "Slovenskega katoliškega delavskega društva", Krek je govoril v cerkvi in zunaj, tu tudi šušteršič; motil dež);¹¹⁸ 20. maja 1906 (priredilo strokovno društvo tekstilnih delavcev v Ljubljani, maševal in pridigal Krek, nato "banket" v št. Vidu).

Poleg tega je Krek bil često z delavci na Rožniku, bil je v Dravljah in Stožicah in še marsikje, kakor smo že videli. V juliju ali avgustu 1906 pa je SKSZ in "Abstinenta" povabil k sebi na Prtovč in Ratitovec. Naša ljudska pedagogika naj bi se učila tudi pri Krekovih izletih in zabavah!

Med publikacijami SKSZ je bil najvažnejši Krekov "Socializem",¹¹⁹ ki je dalje časa izhajal v snopičih. Ker je pisec prepustil ves izkupiček Zvezi, se je ta izkopala iz gmotnih težav. Zato pa tudi ni več mislila, da bi prenehala z izdajanjem spisov. Ostalo ji je prepričanje, da je prav ona kakor nalašč poklicana za izdajanje zlasti takih socialnih spisov, ki bi sicer težko ali pa nikoli ne zagledali belega dne. Zato si je ustanovila posebno "knjižnico SKSZ", ki naj bi izhajala mesečno v snopičih po dve poli in bi vsak snopič veljal 30 vinarjev. Posebno je hotela izdati in raztolmačiti zakone, ki so se tikali socialnega gibanja. Program pa se nikoli ni izvršil tako, kakor so si ga izdajatelji zamislili.

Leta 1902 je izšlo 8 snopičev, ki so vsebovali dr. V. Schweitzerjev "Naš društveni in shodni zakon", L. Smolnikarjevo "Poročilo o I. shodu slovenskih nepolitičnih društev" in J. Kalanov "Početek protialkoholnega gibanja na Slovenskem".

Za naslednje leto (1903) je Zveza napovedala A. Kraljev "Obrtni red" in nato je nameravala "priobčevati zopet novo veliko socialno delo iz peresa našega socialista dr. J. E. Kreka: Narodna ekonomija, ki bo gotovo vzbudilo veliko zanimanje in pridobilo "Knjižnici" novih naročnikov". Vendar pa je izšel le precej obširen "Obrtni red", na "Narodno ekonomijo" pa so kar pozabili. Imamo pa vendar iz te dobe litografirana Krekova predavanja na bogoslovju z istim naslovom.¹²⁰ "Knjižnica" je še napovedala Gomilškovo zbirko predavanj za izobraževalna društva, izšla pa menda tudi ta ni. "Knjižnica SKSZ" je tiho zaspala.

Na platnicah "knjižničnih" snopičev je s 4.—7. snopičem prvega leta (nov. 1902) začel izhajati "Vestnik SKSZ", ki je poročal o življenju Zveze

in društev ter podobne stvari. Prenehal je obenem s "Knjižnico" (če ne že prej — vseh platnic nisem dobil).^{120a}

Pač pa se je Zveza že dalje časa pripravljala (vsaj od leta 1902 dalje), da bi izdala ljudski koledar. Izšel pa je prvič leta 1904 kot "Društveni koledarček za leto 1905" v priredbi L. Smolnikarja. Nato je izhajal vsako leto čez dobo, o kateri govorimo. Prinašal je tudi poročila o delu Zveze in društev, o zborovanjih in shodih, poučne in načelne članke, statistike društev in članov, pa mnoga praktična navodila za društveno delo. V prvem letniku (za leto 1905) je prinesel tudi Krekovo sliko ter "ob desetletnici njegovega delovanja na socialnem polju" E. Lampetov članek o njegovem življenju in delu. Pisec je vedel, da gotovo ustreže vsem somišljenikom, če jim pove kaj o Kreku in pokaže njegovo sliko. "Hud bo edino le naš Janez Evangelist sam, ker ima tudi to obstrukcijsko¹²¹ lastnost, da se ne da zlepa fotografirati, in smo torej le po ovinkih¹²² prišli do te slike. A naj se potolaži! Saj pravi agitator mora imeti trdo kožo, ne sme ničesar zameriti in mora biti pripravljen na vse — torej tudi na to, da ga fotografirajo." Lampe je imel prav — vsaj s prvim stavkom. Janez Evangelist je bil v resnici zelo hud, tako hud, da tega koledarčka ni hotel nikoli vzeti v roke. Mogel pa je biti bolj zadovoljen z naslednjimi letniki, ki se niso dotikali njegove osebe.

Končno omenimo še ljudske igre, ki jih je v snopičih izdajala SKSZ in je do konca te dobe izšlo 6 snopičev, nekateri med njimi celo v drugi izdaji. Vendar izdane igre niso imele posebne umetniške vrednosti in je ocenjevalec L. S. (Luka Smolnikar?) takoj spočetka želel, da bi bila izbira strožja.¹²³

b) KREKOVA PREDAVANJA

Gotovo bo zanimivo, če še pogledamo, kdaj in o čem vsem je Krek predaval pri SKSZ pa tudi v drugih izobraževalnih in podobnih društvi. Zvedeli bomo, kolikokrat je poleg političnih govorov in čisto strokovnih in gospodarskih predavanj še nastopil, s čim vsem se je bavil in kaj vse je vedel, kako je znal ljudi pritezati in kaj vse se mu je zdelo potrebno ljudem povedati. Morda zbudi ta ali oni podatek pri kom kake spomine in nam jih bo razodel, morda bo lahko komu drugemu služil za oporo in pobudo pri nadaljnjem raziskavanju.

Pri SKSZ je 18. oktobra 1900 predaval o zgodovini delavske zahteve: "Država naj skrbi, da bo imel vsak delo". Za 7. november 1900 je bilo napovedano njegovo predavanje o tem, kaj uči Marx o vrednosti, poročilo pa pravi, da je govoril o suženjstvu pri Rimljanih ter je to primerjal z razmerami svojega časa. Nato je 13. marca 1901 opisal razvoj socialne demokracije, anarhizma in krščanskega socializma, oziroma je govoril o vplivu papeža Leona XIII. na socialno gibanje (dve deloma različni oznaki!), 24. aprila 1901 pa je razpravljal o alkoholizmu.

Novo vrsto predavanj SKSZ je 16. oktobra 1901 zopet začel Krek, ki je pripovedoval, "kako se je krščanstvo vedno borilo za svobodo. Rimske sužnje je osvobodilo krščanstvo, rimsko državo je krščanska vera rešila despotizma, zaradi katerega so podložniki cesarje morali častiti po božje. Suženjstvo novejših časov pa izvira iz naukov, ki so nasprotni katoliški veri ter izhajajo iz luteranstva. In tudi proti novodobnemu suženjstvu se katoliška Cerkev odločno bori." Potem je 20. novembra 1901 Krek predaval

o Mazziniju, o njegovih idejah in duhu, ki da še živi v Evropi in ruje proti evropskim vladarskim hišam, zlasti pa proti obstoju Avstrije. In 15. januarja 1902 je govoril o davkih. "Po mnenju dr. Kreka bil bi edini pravičen davek dohodninski stopnjevani davek." Potem je 26. februarja 1902 poročal o propadu materializma; dokazoval je, kako materializem znanosti peša, in pravil, da se tudi del socialne demokracije, dasi jo je Marx ustanovil na materialističnem naziranju, vsaj v nekaterih znanstvenih socialnih demokratičnih sestavkih odvrča od materializma. Končno je Krek 12. marca 1902 razpravljal o smotrnosti v naravi; dokazoval je, da se opazuje v vsej naravi (v mrtvi, rastlinski, živalski) delovanje za določenim smotrom; k sklepu je primerjal krščansko svetovno naziranje, ki pozna to smotrnost v naravi, z brezupnim in plitvim materializmom, ki ne priznava duha in njegove nadvlade nad materijo.¹²⁴

V začetku (7. in 8.) septembra 1902 je Krek vodil shod nepolitičnih društev, predaval o strokovni organizaciji in se oglašal v debati.¹²⁵ Jeseni istega leta pa bi zopet on začel predavanja pri SKSZ, a je bil 14. oktobra 1902 odsoten, ker je odromal na Sveto goro pri Gorici (Missiev grob). Namesto njega je nastopil Jarc, Krek pa je govoril teden dni kasneje in "je opisoval dobre in slabe strani človeškega srca, kakor nam jih kaže sveto pismo starega zakona. Duhovito je primerjal nazore svetopisemskih liberalcev z današnjim materializmom, kazal na to, kako je bila nasladnost bogatinov tudi v onih časih vselej združena tudi s tlačanjem revežev in z izkoriščanjem sužnjev. Pa vsikdar je bila božja milost večja, nego ljudska slabost. Tako nam zgodbe starega zakona kažejo pot, po kateri imajo hoditi tudi sedanji narodi. V društvih naj se skupno pod nadzorstvom čita sveto pismo. V to naj se določi nekaj časa in dobili bomo moč, ki bodo kakor skala stali za sveto stvar."

Za tem je bilo napovedano še Krekovo predavanje pri SKSZ za 3. februar 1903. Poročila o njem nisem našel.

V naslednji poslovni dobi je Slovenec napovedal Krekova predavanja za 26. januar in tudi za 15. marec 1904, poročila pa o nobenem nisem zasledil. Pri napovedi za Krekova predavanja pa navadno ni bil označen naslov, včasih niti predavatelj ne. Morda je Krek uskočil, ko ni bilo drugega predavatelja, ali pa je hotel, da bi ljudje obiskovali vsa predavanja in ne morda iskali le njegovih, ki so bila vedno močno obiskana.¹²⁶ Imel bi to leto Krek predavati tudi 26. aprila 1904, a je to storil Jarc.

V sezoni 1904-05 je med 24 predavanji bilo kar pet Krekovih. Dvakrat (11. in 18. okt. 1904) je opisoval začetke svobodomiselne stranke na Francoskem (o Voltaireju, ateizmu in materializmu, enciklopedistih, Rousseauju). Nato je 10. januarja 1905 tolmačil pomen tujk, 24. januarja 1905 pa govoril "o trditvah, ki z njimi nasprotniki svobodne volje hočejo dokazovati svoje stališče". Končno je še 11. aprila 1905 predaval o Sokratu.

Nekaj posebnega je pač bilo njegovo predavanje o pomenu tujk, ki se je vršilo 10. januarja 1905 in "je bilo jako dobro obiskano, kakor vedno, kadar predava g. dr. Krek. G. predavatelj je v petčetrturnem govoru razlagal pomen tujk, koje pogostoma čitamo v knjigah in v časopisju. Zlasti zanimivo je bilo, ko je gospod profesor pozval navzoče, naj nanj stavijo vprašanja o pomenu tujk, kojih pomen posamezniku ni znan. Končno je g. doktor pristavil, da je pripravljen imeti posebno predavanje, na kojem bi

reševal "uganke", koje bi mu stavili zborovalci v obliki manj znanih tujk. Splošna želja udeležencev po predavanju je bila, naj bi gospod doktor to storil že prihodnji torek in osnula se je med udeleženci cela zarota, kako spraviti s kako tujko gospoda profesorja v zadrego, kar bo pa pri znani vsestranski zmožnosti g. profesorja ostalo najbrže le pobožna želja." 127 Vendar pa naslednji torek in pač tudi pozneje ni bilo tega ugibanja, vsaj kake sledi o njem ni bilo najti.

Poleti (3. in 4. sept.) 1905 je Krek predsedoval mariborskemu zborovanju SKSZ in predaval o socialnih tečajih. Jeseni (10. okt. 1905) pa je zopet predaval v Ljubljani, in sicer o animizmu ("dokazoval je, da vera v Boga ni nastala po češčenju mrtvih, marveč je utemeljena v človeštvu od nekdanj, kar dokazujejo najstarejši zgodovinski spomini"). Nato je še 2. januarja 1906 govoril o vzrokih duševnih bolezni 128 in 6. februarja 1906 o karitativnem delovanju, zlasti z ozirom na berače. 128a

V letu 1906/07 je Krek razpravljajl 9. oktobra 1906 o čutu za lepoto med ljudstvom; 4. decembra 1906 je na Gregorčičevem večeru deklamiral pesem "Oljki" (napovedan je bil kot predavatelj, a je govoril Fr. Terseglav); 22. januarja 1907 pa je pripovedoval o posredovalnih sodiščih (malo prej je državna zbornica sprejela zakon o posredovalnih občinskih sodiščih).

Poleg vsega tega pa je Krek, kakor tudi ostali odborniki SKSZ, ponovno nastopil v društvih, ki so bila člani SKSZ, bodisi da je prišel tako društvo šele ustanavljat, ali pa le predavat. Ker po skopih opombah v listih ni mogoče vedno točno ugotoviti, ali je bilo neko predavanje v izobraževalnem, strokovnem, gospodarskem ali kakem drugem društvu, naj bo tu omenjeno vse, kar ni že na drugih mestih tega spisa!

V Bovcu je Krek govoril 21. julija 1901. 129 V vodmatskem bralnem društvu, ki so si ga ustanovili kolonisti "Slov. delavskega stavbnega društva", je Krek (5. okt. 1902) razlagal, "kolike važnosti so danes bralna društva in koliko koristi ima od tega naše uka željno ljudstvo". V Čatežu ob Savi je (9. nov. 1902) "vnemal knete k stanovski samozavesti". Na shodu "Krščansko socialne ženske zveze" v Ljubljani je (27. aprila 1902) "v jedrnatih besedah... poudarjal, da mora biti žena misijonarka v rodbini. Z vzgledom in besedo mora navajati rodbino k pravemu rodbinskemu življenju". V Vevčah je 21. decembra 1902 popoldne govoril "o strokovni organizaciji, o začetku, razvoju in pomenu strokovnih društev". Isti dan zvečer je v vodmatskem bralnem društvu razlagal, "kaj je lepo" in je zatrdil, da "najlepša stvar na svetu je človek in zato se umetniki ozirajo pri svojih umotvorih na človeka; že v mladosti se mora človeka navaditi, da spozna, kaj je lepo in se ne potaplja v moralnem blatu..." Prav tam je 18. januarja 1903 Krek govoril o branju časopisov. V novem izobraževalnem društvu na Viču je Krek nastopil 25. januarja 1903, snov predavanja ni znana. V Vodmatu je menda nastopil 1. februarja 1903 in v Vevčah menda 15. marca 1903 (le napovedi). Na shodu "Krščanske ženske zveze" v Ljubljani je 12. marca 1903 govoril o Marijini pesmi "Magnificat" in je kazal, "kako se v njej razodeva Marijina velika, za Boga in tudi za njen izraelski rod vneta duša — najlepši vzor bogoljubja in domoljubja krščanski ženi". Na ustanovnem zboru izobraževalnega društva v Velikih Laščah je bil Krek 5. aprila 1903, 26. aprila 1903 pa se je po enakem poslu mudil v

Horjulu, kjer je govoril kar dvakrat (tudi na ustanovnem shodu mlekarne isti dan), in 18. oktobra 1903 v Dobrniču. Ko je 24. januarja 1904 praznoval ženski oddelek SKSZ svojo drugo obletnico, "tje v daljšem nagovoru g. dr. Krek opisoval lastnosti delavske žene, namreč živo vero in razum, ter navduševal občinstvo za to društvo, ki dosega že sedaj lepe uspehe..." V Cerkljah na Gorenjskem je 12. maja 1904 govoril Krek "o pomenu združevanja, o gospodarskem in verskem pomenu rusko-japonske vojske in nazadnje je bil živahen razgovor o socialni demokraciji". Zopet je menda Krek nastopil na shodu ljubljanskega krščanskega ženstva 8. junija 1904, ko je imel govoriti "o političnih pravicah in dolžnostih krščanskega ženstva" (le napoved). Poleti (28. avgusta) 1904 se je tudi Krek udeležil blagoslovitve zastave "Katoliškega delavskega društva" v Mirnu pri Gorici, kjer je ponovno govoril. Slavnostni govornik je bil Krek 13. septembra 1904 na proslavi akademskega društva "Danica", katere častni član je bil, in 22. oktobra 1904 na proslavi desetletnice "Katoliškega društva za delavke", ki se je tudi osnovalo na njegovo pobudo v plodovitem letu 1894. Pri blagoslovitvi zastave "Katoliškega izobraževalnega društva" v Kobaridu je v cerkvi in zunaj nje govoril Krek 31. oktobra 1904 (v cerkvi je stavil Marijo in Jezusa za zgled domovinske ljubezni, iz katere izvira toliko čednosti; zunaj se je dotikal med ostalim lastne osebe)¹³⁰. Jeseniško delavstvo je 6. novembra 1904 navduševal za enotna strokovna društva brez razlike strank, "ne zato, da bi štrajkali, marveč da se stanovsko izobrazite in iz lastne moči dosežete stanovske koristi". Po občnem zboru izobraževalnega društva v Radovljici je predaval 8. januarja 1905, v sorodnem društvu pri Devici Mariji v Polju pa 5. februarja 1905 ("o razvoju vodilnih misli, ki so v preteklih časih vplivale na to, da se je razvil sedanji red s sedanjimi naziranjmi o družbi"). Menda se je Krek 15. aprila 1905 udeležil izleta pevskega društva "Straža" na Šmarno goro (napoved), pri kateri priliki je potem gotovo tudi kaj povedal. Z delavci je bil 10. julija 1905 pri Devici Mariji v Polju, kjer je predsedoval dopoldanskemu zborovanju in imel slavnostni govor popoldne pri blagoslovitvi zastave. Na nekem sestanku v Zagrebu je bil 8. avgusta 1905 in je ponovno govoril. Pri Devici Mariji v Polju je 17. decembra 1905 predaval "o vzrokih, ki povzročajo norost", v Št. Vidu nad Ljubljano pa je 18. februarja 1906 razlagal, "zakaj se godi slabo kmetu, obrtniku in delavcu" (ker se nihče dotlej ni zanje brigal; dotikal se je vprašanja ljudske izobrazbe). V izobraževalnem društvu v Preddvoru je 18. marca 1906 predaval o pomenu izobrazbe za kmečki stan; o kmečki izobrazbi je govoril tudi 6. maja 1906 na občnem zboru kmečke zveze v Dobropoljah, kjer je tudi podal svojo zamisel kmečke visoke šole. Isti dan je pač tudi govoril v Smledniku ("na belo nedeljo"). V Trbovlje (Štajersko) je Krek prišel 25. marca 1906 in je delavce "vzpodbujal k samozavesti ter dokazoval iz zgodovine, kako je bila stanovska zavest nekoč razvita pri knapih". Pri ustanovnem zboru izobraževalnega društva "Savica" v Bohinjski Srednji vasi je bil Krek 17. aprila 1906. Na zborovanju cerkvenikov v Ljubljani 7. junija 1906 je tudi Krek poročal. V izobraževalnem društvu na Breznici je 8. junija 1906 predaval "o zgodovini in načelih liberalizma, socializma in krščanske demokracije". Pod Storžičem nekje je bil 27. maja, v Leskovici nad Gorenjo vasjo pri Poljanah pa 10. junija 1906. V Št. Lenartu nad Škofjo Loko se je 16. septembra 1906 udeležil ustanov-

nega zbora izobraževalnega društva. V št. Lovrencu na Dolenjskem je 28. oktobra govoril na gospodarskem shodu, v delavskem društvu v Preski je 11. novembra 1906 predaval "o Marxu, njegovih načelih in njihovem razvoju v današnjih dneh", v izobraževalnem društvu v Dobu pa 25. novembra 1906 o zahtevah in potrebah kmečkega stanu. Isti dan ali pa 2. decembra 1906 je govoril v Trbovljah za desetletnico "Katoliškega delavskega društva" (napoved za prvi datum, poročilo sledi drugemu, a brez datuma). Popoldne 8. decembra 1906 je Krek predaval v bralnem društvu v Gorjah "o socialnih organizacijah prvih kristjanov", zvečer se je udeležil veselice Katoliškega delavskega društva na Savi pri Jesenicah, naslednji dan pa je tam govoril o zgodovini strokovnega gibanja in strokovnih društev (napovedani sta bili dve predavanji, a zdi se, da ju je združil v eno).

c) KREK V BOJU ZA TREZNOST 131

Posebno polje javnega dela je že tedaj bilo v borbi proti alkoholizmu. Tudi tu je mnogo sodeloval Krek. Na koncu leta 1900 je bil že v deželnem odboru za mednarodni protialkoholni kongres na Dunaju. In 24. aprila 1901 je v SKSZ predaval o alkoholizmu¹³² in je opisal njegov razvoj (ljudje nikoli "niso tako sistematično pijančevali kakor dandanes"), nato je naštel razne pomočke, s katerimi skušajo človekoljubi omejiti pijančevanje (pridige, društva in zadruge, predpisi, zgledi...) in "je sklenil z željo, da bi vsakdo izmed poslušalcev kaj storil za omejitev pijančevanja".

Tudi na shodu nepolitičnih društev 7. in 8. septembra 1902 so se ponovno dotikali teh vprašanj.¹³³ Po Janežičevem poročilu o potrebi organizacije je Krek prebral pripadajočo resolucijo, v kateri je bil tudi stavek: "Le v skrajnem slučaju bodi sedež našim društvom v gostilni". Ker se k tej resoluciji ni nihče oglasil, je Krek sam dodal: "Tega se moramo na vso moč ogibati, da bi se v naših društvih gojilo pijančevanje... Samo to naj omenim, da so pri nas žalibog bila društva do sedaj potisnjena v gostilne in se je s tem podpiralo pijančevanje, ki je žal eden glavnih vzrokov, da prihaja na svet slaboten rod, v katerega bodočnost moramo s strahom gledati; poleg tega izhaja iz teh gostiln naraščaj za liberalno stranko. — Dobrih gostiln je malo, in kolikor jih je, čast jim, ker tudi te imajo, v kolikor strežejo popotnikom, hvalevredno nalogo. Toda program naše organizacije mora biti vojska proti temu, da bi duša in telo našega ljudstva služila v sebične in pogubne namene. Zaradi tega društva naša ne smejo biti po gostilnah, zaradi tega se mora skrbeti za lastne domove, kjerkoli je mogoče in mogoče je povsod, ako ne manjka dobre volje..."

Tudi L. Smolnikar je v svojem "navodu za snovanje in vodstvo društev" omenil družbe treznosti, ki pri nas niso mogle pokazati pravih uspehov, dočim so drugod že mnogo dosegle. "Vršil se je že shod, ki je zasnoval lep načrt za boj proti pijančevanju". Ponovno je naglasil, "da je ni plemenitejše naloge za pravega rodoljuba, kakor zastaviti vse sile, da se zaceli ta rana. Hvala Bogu, začelo se je novo, krepko gibanje v boju proti alkoholu. Naj se ta boj zanese zlasti v naša izobraževalna društva; tu je naravno torišče za izvojevanje tega boja..." V razgovoru je nato govoril k temu še dr. Lampe in tudi Krek kot "priznan pijanec", kakor se je sam

imenoval, se je oglasil še enkrat in je povabil navzoče, naj se 17. septembra istega leta udeležijo shoda "takih ljudi, ki se hočejo posebno boriti proti pijančevanju med našim narodom".

Morda je tisti "shod, ki je zasnoval lep načrt za boj proti pijančevanju", šele hotel pripraviti protialkoholni shod in se je s tem začelo "novo, krepko gibanje v boju proti alkoholu", ni pa še bil pravi protialkoholni shod. Kajti shod, na katerega je vabil Krek in se je vršil 17. sept. 1902 v Ljubljani, se je označil kot "prvi slovenski protialkoholni shod".¹³⁴

Ta "je vzbudil precej prahu v deželi. Jelo se je vsaj govoriti o stvari, četudi ne vselej v ugodnem smislu". Udeležilo se ga je nekaj nad 50 ljudi. Začel ga je J. Kalan, predsedoval mu je dr. Janežič. Predavali so: J. Kranjc ("Žrtve alkohola"), J. Trunk ("Boj zoper pijančevanje — krščansko in prepotrebno delo"), J. Kosec (Abstinenca ali zdržnost — orožje zoper nezmernost"), Jože Ošaben-J. Debevec ("Kdo se ga pa brani..."). Nato je J. Kalan prebral resolucije, ki so naglasile "nujno potrebo, da se kaj stori za omejitev pijančevanja", pa tudi "potrebo radikalnih sredstev, med katerimi je na prvem mestu popolna abstinenca..." Naj "se ustanovi v ta namen posebno društvo". Shod je tudi ugotovil, "da družba treznosti, uvedena v ljubljanski škofiji ni dosegla svojega namena, ampak da se le od leta do leta več pije". Zato je odbor dobil pooblastilo, "da stopi s prečastitim knezoškofijstvom v dogovor, ali naj bi se družba opustila ali primerno prenovila in na novo poživila. Tako prenovljena družba naj bi se potem uvedla tudi po drugih slovenskih škofijah". "Glasilo zmernostnega društva bodi Domoljub, ki naj otvori posebno stalno rubriko o tem vprašanju; njemu naj se pošljejo žalostni slučajji posledic alkoholizma, da zbira statistiko o tem vprašanju za slovenske kraje".

Shod je izvolil pripravljalni odbor, ki naj bi stvar priporočil škofu ter skrbel, da bi se ustanovilo novo društvo proti pijančevanju ali pa da bi se preosnovala družba treznosti. Škof je odbor pooblastil, da izdela družbi treznosti nova pravila in navodila ter jih predloži njemu. Nato se je odbor v Slovencu obrnil na vse, ki jim je stvari kaj mar, naj bi dali nasvetov. Oglasil se je "en cel gospod". Nova pravila je odbor nato priobčil v "poročilu" in ponovno pozval k pomoči in sodelovanju.

Do tu se Krekovo sodelovanje ne da ugotoviti. Na shodu ga pač ni bilo, ker bi se sicer gotovo kaj oglasil vsaj v razgovoru, če že ne bi predaval. Kmalu pa je stopil v ospredje in ko se je 26. oktobra 1903 ustanovila vse-slovenska "družba treznosti", je tudi Krek poročal o "pijančevanju in delovnem ljudstvu". In takoj je dobil brco, ki nam morda lahko vsaj malo raztolmači, zakaj Krek takoj spočetka ni bil v prvih vrstah treznostnega gibanja. Slov. Narod, ki je n. pr. že 28. junija 1902 očital Kreku pijanstvo,¹³⁵ je prinesel 31. oktobra 1903 zopet notico o "katoliškem antialkoholiku", v kateri se je tudi bralo: "Duševni vodja klerikalcev je dr. Krek, in da je mož pred Bogom in pred ljudmi velik pijanec, je tako znana stvar, da konstatiranje te resnice nikakor ne more biti žaljivo. "Vse zapijemo, vse zalumpamo", bi lahko pel dr. Krek, in kako ta njegova slabost reflektira na življenje njegove stranke, to vidimo v deželnem zboru. Ta in oni se sicer čudi, da je vinski bratec dr. Krek na protialkoholskem shodu igral tako važno ulogo, češ, to je komedija. A morda se godi dr. Kreku krivica in hoče on s svojim življenjem le pokazati, kako grda razvada je pijančevanje."

Ta hudi napad, ki je sicer izšel sredi najhujšega obstrukcijskega boja,¹³⁶ naravnost izziva k rešitvi vprašanja: kaj je prav za prav s Krekovim pijanstvom (priznanega "pijanca" se je na shodu nepolitičnih društev tudi sam imenoval¹³⁷)? Slovenec je 7. novembra 1903 le navedel Narodove obdolžitve in jim pristavil pohleven poziv: "Čujte, dr. Tavčar, ki ste odgovorni za tako pisanje! Znanci dr. Kreka nam zatrjujejo, da dr. Krek že več mesecev ni pokusil nobene alkoholne pijače in da živi kakor kak abstinent..." Zakaj ga ni prej (še le teden dni po napadu) in bolj zagovarjal? Ali se v tej mlačnosti in v ovinku (znanci... zatrjujejo, da...) skriva zadrega in tiho priznanje nasprotniku, da ima prav?

Da bi prišel do resnice, sem iskal živih prič. Stavil sem vprašanje o Krekovem pijanstvu njegovi sestri gdč. Cilki, pa gg. kanoniku I. Sušniku, pokojnemu direktorju dr. J. Debevcu, svétniku J. Kalanu, ministru J. Gostinčarju in še nekaterim. Zvedel sem, da Krek sicer ni bil vedno abstinent, spočetka ni bil, pa tudi na koncu življenja ne. Toda tudi kadar je pil, je pil zmerno. Menda je še kot študent postal nekoč živahnejši zavoljo pijače. Sicer pa je spil svojo mero vina, nato se ga ni več dotaknil. Nihče med mojimi poročevalci mi ni mogel povedati, da ga je kdaj videl pijanega. Celo svétnik Kalan, ki bi kaj takega gotovo opazil, če bi bilo le mogoče, mi je izrečno zatrdil, da je bil Krek vedno trezen, kadar koli ga je videl. Še pohvalil ga je, da se je z vso vnemo zavzel za treznostno gibanje.

Torej je bilo po vsej priliki tako: Krek je bil v takem razmerju do alkohola, kakor je v rednih razmerah normalen človek. Ni se ga izogibal, pa se mu tudi čez mero udajal ni; mogla pa se je kdaj zgoditi kaka izjema. Ko pa je pritegnilo njegovo pažnjo razdejanje po naši deželi, ki ga je imel na vesti alkoholizem, je tudi sam stopil v boj proti njemu. Da bi si pridobil moralno izkaznico za to, je postal sam abstinent, preden je stopil na bojišče. Vedel je, da je abstinenca potrebna slabiču, da se obvaruje priložnosti, in pa borcu za treznost in zmernost — kot orožje in zgled, ne pa vsemu ljudstvu. Zato se ni pohujševal, če so drugi zmerno pili. Pozneje se jim je zopet tudi sam pridružil.

Prej pa je stal nekaj časa na čelu borcev za treznost. Družba treznosti pač zopet ni dosegla pravih uspehov. Na vsekoroškem mladeniškem shodu v Vel. Strmcu (18. sept. 1904) je sicer govoril tudi župnik Jurij Trunk o treznosti.¹³⁸ Za Društveni koledarček za leto 1905 je napisal M. Moškerc sestavek: "Krščansko socialna društva proti pijančevanju",¹³⁹ in zborovanje zastopnikov delavskih društev pri Devici Mariji v Polju (9. julija 1905) je sprejelo tudi resolucijo, ki je pozivala vsa delavska društva v najodločnejši boj zoper pijančevanje in priporočila kot najuspešnejše sredstvo — abstinenco; po zgledu angleških delavskih društev naj bi bili voditelji in voditeljice slovenskega delavstva abstinenti in abstinentinje; tudi v takih dejstvih je mogel Krek dobiti pobudo, da je postal abstinent; o boju proti alkoholizmu naj bi se vršila predavanja; brez abstinencnega krožka naj bi ne bilo delavskega društva na Slovenskem. Resolucijo je predlagala delavka Fr. Kopač.

Vendar pa je dve leti po prenovitvi družbe treznosti prišlo do ustanovitve društva "Abstinent" (treznostna družba je bila cerkvena organizacija). Oklic v Slovencu so podpisali: A. Kalan, Krek, Moškerc in Smolnikar. Na ustanovnem zboru (19. nov. 1905) se je zbralo 24 abstinentov in 7 abstinentinj. Predavali so: Moškerc, Krek (o posledicah alkoholizma in o načelih, ki naj vo-

dijo novo društvo), J. Gostinčar, A. Kalan, Smolnikar, Podlesnik in Snoj. Za predsednika so izvolili Kreka, menda pač ne zato, ker je bil pijanec.

S tem je Krek dobil novo izkaznico bojevnika zoper pijančevanje. Boj ni bil lahek in celo priljubljenemu govorniku Kreku se je n. pr. zgodilo (6. jan. 1905 v Mošnjah), da so ga ljudje z zanimanjem poslušali, ko je govoril o državnem, deželnem in občinskem gospodarstvu, a so pričeli nekateri ugovarjati, ko se je pričel govor o občinski dokladi na žganje. "Žganje bomo pa še pili, žganja si ne pustimo podražiti," so govorili.¹⁴⁰ Morda so prav taki doživljaji vplivali na Kreka, da je stopil v prve vrste borcev za treznost.

"Abstinent" je že 10. decembra 1905 priredil prvi društveni shod v Ljubljani. Krek je predaval o "vplivu alkohola na človeški razum" in 34 članov je napravilo zaobljube za različne dobe. Vseh članov je imelo društvo že 75.

Izven Ljubljane se je vršil prvi shod "Abstinenta" dne 7. januarja 1906, in sicer v Žalni na Dolenjskem, a Krek se ga pač ni udeležil.

Medtem je "Abstinent" pripravljajal sestanek z lastniki in ravnatelji tovarn in drugih večjih podjetij, da bi se pomenili, kako bi pri delavstvu omejili pitje alkoholnih pijač, zlasti žganja. Zbiral je za dunajsko razstavo za pospeševanje zdravja slovenske spise o zmernosti in abstinenci. Priredil je 28. januarja 1906 shod pri Devici Mariji v Polju, kjer je Krek predaval o alkoholu in delavstvu; nameravani shod v št. Lambertu ob Savi pa je preložil na pomlad. Snoval je nova abstinenčna društva in krožke (Miren pri Gorici, Celovec). Z intervencijo pri generalni direkciji tobačnih tovarn na Dunaju je "Abstinent" dosegel, da se je pričela v tobačnih tovarnah akcija za omejitev alkoholizma, ker je direkcija prepovedala pitje v tovarnah, obenem pa naročila svojim zdravnikom, naj predavajo o škodljivosti alkohola, in ravnateljstvu ljubljanske tobačne tovarne, naj se z "Abstinentom" sporazume glede nabave abstinenčnih spisov. L. Smolnikar je 25. marca 1906 predaval o abstinenci v Dobu in je uspel, da je več poslušalcev pristopilo k "Abstinentu". V Ljubljani pa se je vršila abstinentenska veselica 10. junija 1906; govorila sta pesnik Medved in Krek, abstinenteske pesni pa so za to priliko zložili A. Medved, Izidor Cankar in "mlada deklica", "najmlajša abstinentinja", Mici Krek, oziroma Šubic,¹⁴¹ torej gotovo J. Ev. Krek. On pa je tudi 24. junija 1906 tolmačil "pomen boja proti alkoholu, največjemu sovražniku ljudskega napredka" v št. Lambertu ob Savi ter je "dodal pojasnilo o mlekarških zadrugah". Isti dan se je vršilo na deželi še več drugih predavanj proti alkoholu (morebiti za god sv. Janeza Krstnika). "Abstinent" pa je tudi dal v promet tri propagandne razglednice z naslovi: "Ne v krčmo!", "Delirium tremens" in "Žrtev alkohola".

Velik shod zoper alkoholizem se je vršil v Ljubljani 15. julija 1906. Zjutraj je Krek pridigal na Rožniku pri novi maši abstinenta Demšarja, pozneje je začel shod in predlagal predsedstvo (Jarc...), predaval je "o alkoholu in produktivnih stanovih" in se udeleževal razgovora.

Malo pozneje je Krek poleg SKSZ tudi "Abstinenta" povabil na Prtovč in Ratitovec, kjer jih je pozdravil.

Jeseni (21. oktobra 1906) je abstinenčni krožek v Mirnu priredil prvo zborovanje proti alkoholu na Goriškem. Krek je dopoldne razlagal, "kako razširimo abstinenčno gibanje", popoldne pa je govoril "o alkoholu in delu za narod". V prvem predavanju je tudi obračunal z nasprotnikom abstinenčnega gibanja p. St. Škrabcem.

Ta je že leta 1905 v septembrski številki "Cvetja iz vrtov sv. Frančiška" na platnicah omenil Somrekovo knjigo "Gospodova zadnja večerja", ki je izšla v Mariboru 1905. V zvezi s tem pa je tudi povedal svoje mnenje o protialkoholnem gibanju. Ni sicer zanikal njegove potrebe, zavračal pa je "framasonski guttemplerski nauk, ki je prva teza za abstinentne: Vsaka alkoholična pijača, tudi vino, pivo in mošt, je strup". V tem je namreč videl prekanjeno izpodkopavanje katoliškega verskega nauka o evharistiji in katoliške vere vobče.

Odgovoril mu je v "Primorskem listu" (14. okt. 1905) neki J. K.¹⁴² in Škrabec mu je takoj v naslednji številki svojega lista izpodbijal dokazovanje ter mu razlagal, da je napačno navajal sveto pismo v citatu "V vinu je nečistost", mesto, ki bi se po Škrabcu moralo po slovensko glasiti: "Ne opivajte se z vinom, v čemer (t. j. v opivanju) je razbrzdanost".¹⁴³ K temu se je vračal, bavil se je še z drugimi mesti v sv. pismu, navajal stavke iz raznih knjig domačih in tujih itd. Vmes je tudi zapisal: "Na shode, kjer imajo prvo besedo guttemplerji in drugi framasoni in brezverci ali krščeni ali obrezani, tja naj bi katoliški duhovniki ne hodili, tam nimajo nič iskati. Sploh bi vtegnilo najlepše biti, da duhovni pastir ne hodi mnogo po svetu, potreben je doma pri svoji čredi, tam je njegova služba, vsak čas ga lahko iščejo. Tam naj torej tiho študira sveto pismo in dogmatiko in moralo itd., tam naj moli, tam premišljuje in posti se ob kruhu in vodi, če more in če hoče. Tako bo v lepi ljubezni sam ljubljen vzgajal svoje duhovne ovčice, tako tudi najbolje reševal "socialno vprašanje" mej svojimi rojaki, prepričan, da, če nas in našega narodiča ne bo rešila naša stara katoliška cerkev s svojim božjim naukom, s svojimi mogočnimi vzgojnimi sredstvi, kaka moderna mejnarodna manija s svojim bogokletnim pretiravanjem ga tudi ne bo. "Abstinenclerski fanatizem je največja zapreka v boju zoper aljkoholizem", tako sodijo možje, ki morajo o tem več vedeti ko midva, jaz in moj čislani nasprotnik."¹⁴⁴ Te besede bi mogle meriti čez neposrednega nasprotnika na — Kreka!

Posredovati je skušal A. Ušeničnik. Ko je pisal o Forelovem pojmovanju spolnega vprašanja, je navajal Forelove misli o alkoholizmu.¹⁴⁵ Ko je ocenjeval celjsko "Piščalko za abstinentne, pivce in pijance", se je razpisal o alkoholizmu ter se pod črto izrečno dotaknil nesporazuma glede teze: vino je strup. "Vino prav za prav ni strup, ampak v vinu je strup."¹⁴⁶ V naslednjem letniku pa je napisal pod naslovom "Alkoholizem in abstinenca" svoje "misli za predavanja o alkoholizmu". Višek članka je morda v tezi: "Vino ni zlo, a zlo je *zloraba* vina." S tem je dal prav Škrabcu, v nadaljnjem pa je skušal pokazati pomen abstinence, bodisi iz potrebe ali ljubezni.¹⁴⁷

Škrabec je sicer odgovoril,¹⁴⁸ nadaljeval pa je s "svetopisemskim" jezikoslovjem in navajal razna dela, ki so bila v zvezi z alkoholizmom. Zlasti se je obširno popečal s knjižico: "Kaj je torej z alkoholom? Vsem, ki so dobre volje, pojasnjuje M. V. 1906... Kat. bukv. v Ljubljani." Branil je svoje nazore, pobijal Forela in pozival pisca knjižice, naj popravi krivico in škodo, ki mu (t. j. Škrabcu) jo je napravil pred slovenskim svetom, ko da je njegove trditve napačno tolmačil. To se je vleklo do konca leta, ko je Škrabec zaključil z "Amen in punctum", nakar je z naslednjim letom zopet uporabljal platnice Cvetja za bolj jezikovne razprave.¹⁴⁹

Ume se, da se je Krek res lahko čutil zadetega v tej polemiki, dasi se njegovo ime menda nikjer ni imenovalo. Bil je vendar kot predsednik "Ab-

stinenta" nekaj uradni vodja boja za treznost. Poleg tega je lahko nanj meril Škrabcev nasvet, naj duhovnik ne hodi mnogo po svetu, naj ostaja pri svoji čredi in tiho študira, tako bo tudi najbolje reševal *socialno vprašanje* itd. Ni čudno torej, da je tudi Krek Škrabcu odgovoril. Storil je to na protialkoholnem zborovanju v Mirnu na Goriškem (21. okt. 1906). Med ostalim je dejal: "V vaši neposredni bližini živi mož, ki se bojuje proti nam s pisano besedo. Nisem se dosti zanimal za napade patra Škrabca, toda v zadnjem času postajajo njegovi napadi vedno bolj zanimivi. Ako bi meni kot profesorju filozofije kak bogoslovec tako nelogično dokazoval z dokazi, kot jih ima Škrabec na zadnjih platnicah Cvetja iz vrtov sv. Frančiška, dal bi mu dvojko. Tudi njegovo dokazovanje iz svetega pisma ni nič boljše..."¹⁵⁰

Škrabec je ta napad le spotoma kratko omenil v polemiki z M. V., ki se je v svoji knjižici skliceval pač tudi na dr. Breclja: "...meni je dr. *Brecelj* dobro znan že nekaj let... Kaker ste morebiti že izvedeli, je bil dr. *Brecelj* tudi prvi, in je do zdaj edini, ki me je očitno, ustno in pismeno (v Prim. listu) branil, ko se mi je izreklo zaničevanje na znanem shodu v Mirnu. Bodi mu za to izrečena očitna priserčna zahvala!"¹⁵¹

Sicer pa je končno v tej polemiki imel svoj prav Škrabec kot *znanstvenik* in Krek kot *praktičen delavec*, ki je videl zlo alkoholizma ter ga pobijal z argumenti, kakor jih je dobil, ni pa se toliko brigal za njihove zadnje konsekvence. Fanatičen "abstinencler" pa on itak ni bil. Saj je celo kot "trdovraten abstinenc" delal izjemo vsaj s — teranom. "Poznal ga je in dejal večkrat, da teran ni vino v pomenu upijanljive pijače, marveč le zdravilna nebeška kapljica, ki človeka tudi navdušuje in vznáša."¹⁵² Torej nič ozkosrčnosti po tezi: vino (ali vsaj: alkohol) je strup!

To je pokazal še ob neki drugi priliki. V Ljubljani se je (15. jul. 1906) vršil protialkoholni shod. Prišel je tudi Krekov prijatelj Abram, ki je bil prav tedaj nekaj bolan. Zato je imel s seboj stekleničko brinovca, da bi ga imel pri rokah v primeru slabosti. V gneči protialkoholikov se mu je steklenička odnašila in Krek je kmalu zavohal brinovec. Med hihitanjem ga je iztiral na prosto. "Le brž, pa kar tod pri teh vratih; tam doli je dohtar Robida, Göstl, Zajec in še druge zverine, ki so brinovcu strupeni ko psi zajčji krvi!" Drugo jutro pa je Krek priznal: "Veš, prav za prav je bil tvoj snočnji nastop najboljša, najbolj uspela točka v našem programu."¹⁵³

Krek je bil praktičen življenjski delavec in ne suh znanstvenik ali celo le logik, zato je ravnal, kakor je življenje terjalo. *Ko je videl zlo pijančevanja, se je bojeval proti njemu in postal je sam abstinenc, da si je olajšal delo.* Saj je moral vreči raz sebe očitek, da je "pijanec". Kakor pa ni pretiraval v abstinenci, skoraj gotovo tudi v pitju ni, kadar je pil. Ali ne označuje to preudarnega moža?

Pri polemiki s p. Škrabcem pa se Krekovo delo za treznost ni ustavilo. Saj je 19. novembra 1906 bil na protialkoholnem sestanku duhovnikov, ki ga je vodil A. Kalan, in se je tudi udeleževal razgovora. Šest dni pozneje (25. nov. 1906) pa je bil občni zbor "Abstinenta"; Krek ga je vodil in je tudi predaval ("Pijača - navada"). Zbrani abstinencije so sklenili, da bodo pri prihodnjih volitvah podpirali "le take kandidate, ki se zavežejo, da hočejo v prihodnji zakonodajalni zbornici storiti vse, kar je mogoče, proti alkoholu". Zato je umljivo, da je nastalo tri mesece kasneje pravo pohujšanje, ko je Krek za 28. februar 1907 sklical shod zaupnikov SLS in je bil na programu

tudi skupen obed s pol litra vina za udeleženca. Hudi abstinentje so se zaradi tega razburjali, a Slovenec jih je potolažil, da bodo že dobili brezalkoholne pijače, "šaj je tisti razglas podpisal tudi dr. Krek".

Isti občni zbor (25. nov. 1906) je sprejel za glasilo društva "Piščalko za abstinate, pivce in pijance", ki je dotlej privatno izhajala v Celju (urednik L. Lenard). Želel je tudi, da bi se sklical drugi vseslovenski protialkoholni kongres.¹⁵⁴ Za predsednika pa je zopet izvolil Kreka. Članov je društvo imelo že 312.

Ko je 27. februarja 1907 priredilo izobraževalno društvo v Celju celodnevno zborovanje proti alkoholu, je dvakrat predaval tudi Krek: dopoldne o pijančevanju in gospodarstvu, popoldne pa o abstinenci; govorili so še Podlesnik, Smolnikar in dr. Schwab.

Delavna sta bila tudi abstinenčna krožka na Gori pri Sodražici in v Logatcu. O Krekovem delu za treznost pa v naslednjih mescih ni najti sledi. Politika mu je vezala sile.

Prezreti pa ne smemo, da je tudi "Abstinent" ustanovil svojo "Knjižnico", ki naj bi prinašala poljudno pisane izvirne razprave o alkoholizmu — v "trajen spomin na prvi¹⁵⁵ slovenski protialkoholni zbor, ki se je vršil v Ljubljani 15. julija 1906". Izšlo pa je vsaj eno delce: Fr. Avsec, Proti alkoholu brez dvoma I, leta 1906.

č) OSTALO IZOBRAŽEVALNO DELO

Ni mogoče vedno in z vso gotovostjo ugotoviti, kje vse je Krek delal in sodeloval. Kar pa se dobi, so največ le drobci, iz katerih je težko sestaviti pregledno sliko.

Začnimo z Leonovo družbo, kateri je bil Krek podpredsednik in je leta 1901 namesto bolehnega urednika urejeval tudi njeno glasilo "Katoliški obzornik". Ko se je s pismom dne 26. julija 1902 dotedanji predsednik prošt in prelat dr. J. Kulavic odpovedal svojemu mestu, je vodil vse posle podpredsednik Krek in sklical občni zbor za 30. julija 1903. Novi predsednik je postal dr. J. Gruden, Krek pa je ostal še nadalje podpredsednik. Tudi ob priliki katoliškega shoda je 27. avgusta 1906 imela Leonova družba svoj občni zbor, ki pa Krekovega mesta v družbi ni nič spremenil.

V začetku leta 1903 je pač po zgledu SKSZ in najbrž na pobudo Krekovo, ki je tedaj kot podpredsednik vodil družbo, tudi Leonina pričela s prirejanjem sestankov, kjer naj bi se po Krekovih besedah "znanstveno obravnavala razna vprašanja in vršila o njih diskusija. Vsi čutimo, da tiči v nas latentna energija, ki jo je treba tudi v tem oziru bolj izrabiti". Prvi sestanek je bil 4. marca 1903; navzoče je pozdravil Krek, ki je z navedenimi besedami tudi označil namen in pomen sestankov. Krek je potem ponovno predaval in se udeleževal razgovora. Zanima nas pa tu le, kdaj in o čem je on sam predaval, ostali sestanki pa le, če nam je poročilo ohranilo kako posebno važno Krekovo pripombo.

Na sestanku 18. marca 1903 je Krek recitiral svojo pesem v slavo Leonu XIII. kot simbolu nesmrtnosti (nato je bilo pravno predavanje); 1. aprila 1903 je Krek predaval o Kantu in o moderni protestantski apologetiki. Ko je dne 29. aprila 1903 dr. J. Debevec govoril o ilirizmu in je

v razgovoru dr. E. Lampe grajal tiste, ki hočejo napraviti nekak "gosposki", "salonski" jezik, ker da mora ta ostati vedno v živi zvezi z narodom, je Krek" poleg drugega poudarjal, da je vzajemnost potrebna zlasti v strem-ljenju po velikem kulturnem življenju, kakor se javlja na univerzah, in da je hrvaščina tisti jezik, ki naj zanese zapadno kulturo in katolicizem na Balkan". Na občnem zboru Leonove družbe 30. julija 1903 je tudi Krek pre-daval o etičnem temelju narodne ekonomije.¹⁵⁶ V naslednji sezoni je 16. decembra 1903 Krek govoril o pesmih Silvina Sardenka ter je označil tudi Cankarja, Meška in Župančiča, 2. marca 1904 pa je predaval o italijanski pesnici Adi Negri. Nadalje je Krek govoril 30. novembra 1904 o civilnem zakonu in o reformi avstrijskega prava,^{156a} 3. januarja 1906 pa o psihologiji in psihiatriji. In 7. februarja 1906 je E. Jarc predaval o ljudskih univerzah (raztegnitev univerze, danske ljudske visoke šole) ter je sledil razgovor, v katerega je segel tudi Krek; naslednjo sredo (14. februarja 1906) pa se je razgovor nadaljeval pod Krekovim vodstvom in Krek sam "je začrtal smeri, v katerih se mora razvijati zlasti zabavna stran duševnega življenja: no-bene zabave brez vzgojnega momenta; pri deklamacijah, igrah in petju naj se stremi za umetniško izobrazbo ljudstva; pevski zbori naj goje posebno narodno pesem, ki je polna lepote in ki so zanjo dovzetni vsi".¹⁵⁷

Težko je tudi podati celotno sliko Krekovih stikov z dijaštvom. Takoj v prvih letih svojega službovanja v Ljubljani je zbiral dijake v svo-jem stanovanju ter jih uvajal v filozofijo in učil slovanske jezike. Njegovo delo je moralo kmalu prenehati;¹⁵⁸ morda pa vendar ni le zanimiv slučaj, da se je prav v letu 1894, ki je bilo tako plodno za naše organizacijsko življenje, ustanovilo tudi prvo slovensko katoliško akademsko društvo "Da-nica" na Dunaju. Sledila je (1901) "Zarja" v Gradcu. Obe društvi sta postali pozneje članici SKSZ. V njih so se vzgajali ljudje, ki so prirejali v počit-nicah (od 1897 dalje) shode slovenskega katoliškega dijaštva, ustanovili "Slovensko dijaško zvezo" ter postali Krekovi pomočniki v vseh vrstah nje-govega dela.

Jeseni 1896 je prišlo v "Danico" več članov, ki so se zanimali za socialna vprašanja in so bili po večini učenci Krekovi. Med njimi in med starejšimi je prišlo do sporov, člani so izstopali iz društva, ki je prišlo v hudo krizo in v poletnem tečaju 1897 že skoraj ni bilo mogoče sestaviti odbora. Na zborovi seji 11. julija 1897 je bilo navzočih šest slovenskih državnih poslancev, ki so prigovarjali članom, naj začno zopet delati v društvu in naj preženejo iz njega neslogo in prepir. "Poslanec dr. Krek je nato v temeljitem govoru pojasnjeval namen društva sploh in poudarjal, da se vsako društvo nahaja vedno v nekem 'fieriprocesu', ono ni nikdar dovršeno, že po svojem bistvu ne, ker dovršenega društva sploh treba ni. Da se društvo zopet okrepi, je nasvetoval pogoste sestanke, kjer naj člani proučavajo razna vprašanja, zlasti še posebno zanimivo socialno vprašanje." Tudi ostali poslanci so segli v razgovor in so obljubili svojo pomoč pri reorganizaciji "Danice". Kriza je polagoma prešla z zmago mlajših in zlasti viden znak tega je bila spre-memba "Daničinega" gesla, ki se je prej glasilo: "Vse za vero, dom, cesarja!" po 27. oktobru 1898 pa: "Na delo krščansko!" Krek in ostali poslanci so še dalje prihajali na sestanke in zборе "Danice".¹⁵⁹

Krek je tudi zložil "Danici" prvo njeno "Našo pesem", pozneje sta to storila vsaj še Medved in Prelesnik.

Od 1900 dalje Krek ni bil več državni poslanec in je ostal v domovini. A tu se je 27. avgusta 1902 ob priliki tedanjega dijaškega zborovanja udeležil komerza, dasi nekako bolj kot zastopnik delavskih organizacij. Kajti ko je fil. Capuder nazdravil slovenskim krščansko socialnim slojem, mu je odgovoril Krek.

Naslednje leto je bilo dijaško zborovanje dne 25. avgusta 1903. Prejšnji dan je bil pozdravni večer na vrtu pri "Zvezdi". Udeležil se ga je tudi Krek in je nazdravljajal. Na dan zborovanja je Krek predaval učiteljstvu, udeležil pa se je zvečer dijaškega komerza v restavraciji pri "Zvezdi". Tudi tu je govoril in je poudarjal, "da se moramo učiti od ljudstva, kajti sama inteligenca in hinavstvo sta blizu skupaj. Bogato vrnimo ljudstvu, kar smo od njega prejeli!" Za pozdrav SKSZ pa se je zahvalil Gostinčar, "pozivljajoč mlado inteligenco na delo za prava kmeta, obrtnika in delavca". Prvemu je sledil neoficielni del komerza in tega je vodil Krek "z znano šaljivostjo in res prav republikanski".¹⁶⁰

Leta 1904 je "Danica" praznovala desetletnico svojega obstoja. Že spomladi je obenem s škofom Jegličem tudi Kreka izvolila za svojega častnega člana. Njega je tudi naprosila za govor na slavnostnem zborovanju ob priliki jubilejne proslave 13. septembra 1904. Krek je zares govoril o nalogah katoliškega dijaštva¹⁶¹ in se udeležil tudi komerza.

V naslednjem letu so si slovenski katoliški dijaki ustvarili enotno organizacijo v "Slovenski dijaški zvezi", ki se je ustanovila 28. julija 1905 in je imela svoj sedež v Ljubljani v prostorih SKSZ. Prvi predsednik ji je bil V. Rožič. Mesec dni kasneje je že priredila šesto zborovanje slovenskega katoliškega dijaštva (21. in 22. avgusta) ter je ob tej priliki imela sama tudi prvi redni občni zbor; za predsednika ji je bil izvoljen I. Dolenec. Krek se je udeležil vsaj komerza, kjer je zopet tudi nazdravljajal. Njegove tesne zveze z dijaštvom kaže tudi dejstvo, da je prav on daroval 2. oktobra istega leta na Rožniku mašo "za slovensko katoliško dijaštvo, ki odhaja na vseučilišče".

Med prireditvami v zvezi s katoliškim shodom l. 1906 je bil tudi prvi jugoslovanski katoliški abiturientski sestanek. "Slovenska dijaška zveza" je priredila udeležencem katoliškega shoda komerz. Vsaj tega se je udeležil tudi Krek, ki je bil sicer čez glavo zaposlen s katoliškim shodom. Po tem pa je imelo katoliško dijaštvo praktičen kratek socialno-apologetični tečaj pri Sv. Joštu nad Kranjem (od 29. avg. do 2. sept. 1906) in je predaval tudi Krek. V šolski sobi se je zbralo 28 akademikov. "Dr. Krek je otvoril razgovor o raznih socialnih vprašanjih. Izraz 'razgovor' rabim za njegovo sokratično metodo. Mesto učenega predavanja je z vprašanji na poslušalce iskal določitev pojmov in rešitev raznih vprašanj. Obravnavalo se je delavsko vprašanje, obrtniško, poti za izboljšanje kmečkega položaja, kapitalizem, tujski promet, alkoholizem, izobraževalne in strokovne organizacije. Nato je predaval dr. Ušeničnik o raznih ugovorih zoper krščanstvo. Po kosilu je cela šola šla ležat pod lipo v travo in motrila lep gorenjski svet, nakar je trajala od treh do mraka zopet šola. Po večerji je šla družba se posloviti od Triglava s krepko pesmijo, ki se je razlegala v družbi z gromkim smehom po hribu še dolgo čez 'horo legalis'. Voditelj kurza je prednjačil seveda s slabim zgledom. Kdo bo nosil stroške za hrano in prenočišče, o tem je pa bila vsaka debata ali interpelacija prepovedana".¹⁶²

Tako se je začela "metoda sv. Jošta", ki je toliko pomenila v Krekovem pedagoškem prizadevanju. Ni pa bila edina. Vabil je dijake k sebi v Selca in na Prtovč, v gozdno samoto jih je znal poslati s kako knjigo, da so jo potem preštudirali,¹⁶³ itd. Tudi neposredno v prakso svojega dela jih je uvajal. "Dr. Krek je vzel dijaka s seboj k svojim kurzom, predavanjem, shodom, vpeljal ga v umevanje naših socialnih, političnih in kulturnih razmer, ustanavljal osebne stike dijaka z voditelji izobraževalnih in strokovnih društev in s posameznimi člani. Naš dijak je tako postal šele živ člen v verigi naše organizacije, rasel z našo organizacijo, se učil praktično in zraven tudi uporabljal svoje znanje kot predavatelj, režiser, itd. Marsikdo se je s tem rešil tega, da bi pripadal enkrat h kaki stanovski kasti, in utrdila se mu je misel, da zdrave razmere v deželi bazirajo na medsebojnem umevanju in poznavanju posameznih stanov. Zlasti je seznanil dr. Krek dijaka z delavcem, tem velikim svojim prijateljem".¹⁶⁴

Z učitelji Krek ni mogel toliko delati in sodelovati, ker je to v veliki večini pripadalo nasprotnemu kulturnemu in političnemu taboru in se je torej mogel in moral z njim često le bítí. Bilo pa mu je hudo, da je bilo tako, in javno je priznaval, da mu je težko "javno grajati stan, kateremu je poverjena tako vzvišena naloga med našim narodom: vzgoja naše mladine".¹⁶⁵ Toda iz svojega prepričanja in po svoji vlogi v našem javnem življenju ni mogel drugače, kakor da je tudi tukaj javno povedal, kar je mislil, da je potrebno povedati. Škoda pa je zares, da Krek in učiteljstvo niso mogli skupaj. Prvi bi mogel s tem dobiti dragocene sodelavce pri svojem delu za ljudstvo, učiteljstvo pa bi lahko našlo mnogo pobud in podpore v tako močni pedagoški osebnosti, kakor je bil Krek.

Zaradi gonje proti učiteljstvu, ki se je 1899 na posebno vabilo škofa Jegliča udeležilo duhovnih vaj, in zaradi izvolitve Tavčarja in Hribarja za častna člana učiteljske organizacije, je prišlo leta 1900 do ustanovitve "Slomškove zveze". Z njo je mogel Krek bolj sodelovati, vendar sem mogel ugotoviti le, da se je na koncu leta 1901 udeležil zabavnega večera krščansko mislečih učiteljev (pred zborovanjem Slomškove zveze) in je ob tej priliki tudi govoril, ter da je 24. avgusta 1903 ob sočasnem zborovanju katoliškega dijaštva in učiteljstva namesto zadržanega profesorja Jarca predaval učiteljem "o šoli in gospodarskem napredku".¹⁶⁶

Ko je Krek 1907 na zaupnem shodu SLS utemeljeval kandidate za volitve v državni zbor, je tudi pri Jakličevi kandidaturi naglašal, da je njegova stranka ljudska stranka in da naj ima v njej svoje zastopstvo tudi učiteljstvo, kakor ga je z Gostinčarjem prav tedaj dobilo delavstvo.

Mogel vsaj je Krek sodelovati pri ustanovitvi in delu "Obrambnega društva", ki je nastalo 1901 v Ljubljani in je skrbelo za pošiljanje zakonitih popravkov v liste, ki so napadali voditelje KNS ali duhovščino. O društvenem delu je prinesel Slovenec mnogo vesti, ni pa bilo mogoče ugotoviti kakršne koli Krekove soudeležbe.

Končno se še kratko ozrimo na Krekovo izobraževalno delo za žene.¹⁶⁷ Že leta 1894, ko je pomagal ustanoviti v Ljubljani "Slovensko katoliško delavsko društvo", katerega člani so mogli biti le polnoletni moški, se je Krek

potrudil, da se je še proti koncu istega leta ustanovilo posebno "Katoliško društvo za delavke". Šentjakobskega župnika Rozmana je naprosil, da je prevzel predsedstvo, sam pa je često v društvu predaval. Še deset let pozneje je slavil to društvo "kot pravo trdnjavo časti ženske delavke, ženskega dostojanstva na slovenskih tleh" in kot vzor, pri katerem so se v pogledu socialnega društvenega življenja učile vse organizacije, ki so medtem nastale v naši domovini.

Od teh organizacij omenjam v zvezi s Krekovim življenjem in delom še dve: "Krščanska socialna ženska zveza" se je snovala leta 1900 in se ustanovila 9. maja 1901, pa ženski odsek SKSZ, ki je deloval v okrilju te organizacije ter je po vsej priliki začel z delom v letu 1902. Dasi so se tudi žene udeleževale skupnih prireditev, predavanj in tečajev v SKSZ, je vendar ženski odsek prirejal lastne tečaje za čisto ženske posle. Mlade delavke, ki so že v otroških letih prišle v tobačno tovarno ali drugam, so se v odseku učile šivanja, kuhanja in drugih takih opravil ter so se tako pripravljale na lastno rodbinsko življenje.

Poleg svojega govora na proslavi desetletnice "Katoliškega društva za delavke" (22. okt. 1904), je Krek govoril vsaj še na shodu "Krščansko socialne ženske zveze" 27. aprila 1902, ko je naglašal, "da mora biti žena misijonarka v rodbini ter z vzgledom in besedo navajati rodbino k pravemu rodbinskemu življenju", in pa 12. marca 1903, ko je bil po smrti in pogrebu svoje matere takoj zopet pri delu in je govoril o Marijini pesmi "Magnificat".

Ko je Krek pisal o kmečkih poslih, se je posebej ozrl na ženske, ko je razmišljal o ljudski izobrazbi, je posebej mislil na ženstvo, in ko je sestavljal načrte za socialne tečaje,¹⁶⁸ ki si jih je zamislil kot glavno ali najvažnejšo ustanovo za izobraževalno delo med ljudstvom, je postavil poseben program socialnim tečajem za ženske. Pozneje je postal ustanovitelj in glavni širitelj misli gospodinjskih tečajev in šol.

IV. KREKOVO DUHOVNIŠKO IN SLOVSTVENO DELO. NJEGOVO ZASEBNO ŽIVLJENJE

a) KREK KOT DUHOVNIK^{168a}

Po vseh dosedanjih ugotovitvah se po pravici lahko vprašamo, ali je pri vsem svojem političnem, socialnem in izobraževalnem ter podobnem delu Krek še utegnil opravljati tudi svoje duhovniške in poklicne posle. To se pravi, ali je vobče še utegnil maševati, pridigati in predavati na bogoslovju.

V svojem duhovniškem položaju je bil vso dobo od 1900 do 1907 bogoslovni profesor za filozofijo, osnovno bogoslovje in sociologijo (1902 ga je škof Jeglič hotel postaviti za profesorja sv. pisma stare zaveze, a se mu je načrt izjalovil)^{168b}, pa brez vseh posebnih časti in naslovov. Sicer sta mu pretili dve nevarnosti, ki bi lahko njegov položaj spremenili, vendar je obema srečno ušel. Leta 1904, sredi najhujšega boja v kranjskem deželnem zboru, čigar teža je vedno bolj prehajala na Krekova ramena in čigar ost se je vedno bolj obračala proti deželnemu predsedniku baronu Heinu, je vlada začela iskati razloga, da bi mogla Kreku odvzeti profesuro. Sam je

to povedal na shodu v Kobaridu 30. oktobra istega leta, ko je dejal: "Imenujejo me anarhista in revolucionarca. Dobro vem, da bi mi radi vzeli službo. Mirno gledam v prihodnost. Če mi vzamejo ta košček kruha, bom svobodnejše izvrševal delo za ljudstvo. S svojimi rokami si upam zaslužiti toliko, kolikor potrebujem".¹⁶⁹ Župnik Abram je vedel, da je bil odpustilni dekret že napisan. Dež. predsednik baron Hein sam je 29. okt. 1904 dejal škofu Jegliču, da se takemu duhovniku ne more pustiti vzgoje mladine.^{169a} Kljub temu pa je Krek še nad deset let ostal bogoslovni profesor, njegov nasprotnik, baron Hein, pa je šel, preden je minilo eno leto.

Druga nevarnost je malo poprej grozila spremeniti njegov položaj v nasprotni smeri. Škof Jeglič mu je prinesel iz Rima presenečenje v obliki cerkvenega odlikovanja — prelature.

Zaradi papeževe zapovedi, da naj se krščanska demokracija omeji le na dobrodelnost in naj se popolnoma vzdrži političnega delovanja, je šel škof Jeglič v drugi polovici januarja 1904 v Rim. Nesel je s seboj opis cerkveno-političnega in družabnega življenja v ljubljanski škofiji. Želel je, da bi najvišja cerkvena oblast njegovo postopanje in delovanje njegove duhovščine večinoma odobrila, deloma pa zavoljo naših razmer vsaj molče pripustila.

Svoj spis je škof predložil kardinalu državnemu tajniku Merry de Valu. Že pri njem je zvedel, da je veljala zapoved o omejitvi udeležbe pri političnem delu le za italijanske katoličane, drugod pa se naj le vsi poslužujejo svojih političnih pravic.

V soboto 23. januarja 1904 je škofa sprejel papež. Skoraj pol ure sta govorila. Papež je odobril delo škofa in njegove duhovščine. Tudi z zahtevo po razširitvi volilne pravice je soglašal. Dejal pa je, da naj delajo sicer odločno, varujejo pa naj se sovražnosti; vsem naj izkazujejo dobrohotnost in ljubezen. Tudi papež sam je potrdil škofu, da velja zapoved izključno karitativnega delovanja krščanske demokracije samo za Italijo.¹⁷⁰

Škof pa je pač hotel dobiti še nekak zunanji znak papeževega soglašanja z delom slovenske duhovščine ter je zaprosil papeža, naj odlikuje Kreka, ki je bil v središču tega dela in ga je največ tudi sam vodil. V svoj dnevnik je še isti dan (23. jan. 1904) o tem zapisal: "Onda sem opisal papežu delovanje dr. Kreka in prosil, naj ga imenuje svojim hišnim prelatom; dodal sem, da nima denarja za takse, ker vse razdeli; obljubil je, imenovati ga gratis. Imenovanje bo pri delavcih in pri stranki napravilo najboljši vtis. Krek sam se bo pa nekoliko jezil".

V slednjem se škof ni motil. Saj je mogel 31. januarja napisati v isti dnevnik: "Dr. Krek se je silno razžalostil, da sem mu izposloval čast papeškega hišnega prelata; obljubil sem, da tega ne objavim: to me sicer žali, toda potrpeti moram".¹⁷¹ Škof je pač odlikovanje takoj vrnil v Rim, ker sicer nikjer ni mogoče najti nikake sledi za njim.

Krek ni hotel odlikovanja. Mislil je in govoril nekako takole: "Visok cerkven dostojanstvenik bi ne mogel tako med ljudi, ne bi tako odkrito občevali z menoj, kakor občujejo z navadnim duhovnikom". In zadovoljno se smehljaje je pristavil: "Janez bi se morebiti prevzel..." Nežno, tiho, skoraj boječe je zašepetal nememu ugovoru: "Pomislite, saj sem tudi človek!"¹⁷²

Nekoč je rekel o svoji prelaturi nekako takole: "Jaz takih stvari ne potrebujem. Moji volilci rdečega ovratnika na meni prav nič ne pogrešajo. Če bi bil jaz kak poslanec meščanstva, bi to imelo pomen, kmet in delavec pa tega na meni nič ne iščeta."¹⁷³

Tako Krek ni hotel postati in ni postal prelat.

Toda za odlikovanje so že zvedela uredništva naših listov. Pri Slovencu je Krek kmalu dosegel, da so vest umaknili. Huje je bilo pri Domoljubu. L. Smolnikar se je trdo držal: "Kaj nudiš, če ti ustrežem?" je vprašal. In Krek je obljubil, da bo tri leta pisal vse uvodnike za Domoljuba. Besedo je držal. Še več, uvodnike za Domoljuba je pisal vse do svetovne vojne, dasi se je često jezil na Smolnikarja.

Svoj duhovniški stan pa je Krek tudi ljubil. "Če bi moral zopet voliti si stan, izbral bi si duhovniški stan", je ne enkrat dejal. Svojega škofa je zelo spoštoval. "Kar drugačen je postal, kadar je povedal skrivnostno: "Danes sem bil pri škofu. Pisali so mi, naj pridem. Sam ne grem nikoli k njim. Grem le, kadar me pokličejo." Nikogar ni onikal, svojega škofa je."¹⁷⁴ To pa ga ni oviralo, da ne bi svojega mnenja odkrito povedal, tudi kadar bi utegnilo biti škofu neprijetno.^{174a}

Ne moremo tu stikati, ali je Krek maševal vsak dan in kako je mogel biti pri maši zbran ta mož, ki je imel glavo vedno polno idej in zamisli. Že dosedanja izvajanja pa so pokazala, kako je skrbel, da je vse njegovo delo bilo in ostalo v zvezi z verskim življenjem. Vsi važnejši dogodki v političnem, izobraževalnem, gospodarskem in socialnem življenju te dobe so se opravili v zvezi z mašo in često tudi Krekovo pridigo. Svoje delavce in delavke je vodil na izlete (na Rožnik, na Šmarno goro in drugam), kjer jim je maševal in pridigal, nato je šele razpravljaj pred cerkvijo o svetnih zadevah. Njegova društva so si izbrala svetniške zavetnike, katerih gode so praznovala z udeležbo pri sveti maši. Delavsko stavbno društvo je n. pr. tako častilo sv. Jožefa.

Na Prtovču pod Ratitovcem, kjer je vsaj po letu 1903 (po smrti svoje matere) redno preživljal počitnice, je bil nekak "prtovški župnik", ki je redno spovedoval, pridigal in maševal domačim in obiskovalcem ter opravljal tudi popoldansko pobožnost. Celo mežnaril je in zvonil zjutraj pa opoldne, često tudi zvečer. V mežnarjevi družini, kjer je stanoval, je zvečer molil rožni venec.

S Prtovča nam je ohranjeno tudi to poročilo: "Vzpodbudno je ... maševal. Med mašo je molil komaj slišno, glavo je imel ves čas malo sklonjeno in nikdar se ni oziral po cerkvi. Maševal je počasi in tako lepo, da si ga kar moral gledati in tudi sam nisi mogel biti raztresen." Večkrat je tudi pri maši stregel svojemu obiskovalcu-duhovniku, če njegov strežnik ni imel časa. "Bil je tih, otroško preprost strežnik; med mašo je molil rožni venec."¹⁷⁵

Tudi v Ljubljani je Krek večkrat opravljal kake pobožnosti. Med ostalim je v postnem času 1906 govoril v stolnici vsak četrtek zvečer o osebnosti in značaju Kristusovem; začel je 1. marca, končal pa 5. aprila 1906. Pridige so po stenografskih zapiskih izšle tudi v tisku.¹⁷⁶

V bogoslovju je Krek predaval prvemu letniku dogmatiko. Vsak semester je dal domačo nalogo, vsakemu drugačno, ki jo je pozneje vestno prebral in zapisal svojo oceno.

Bogoslovcem prvega in drugega letnika je predaval tudi filozofijo. Včasih so imeli disputacijo o tvarini, ki jo je razložil. Bogoslovec, ki je imel zagovarjati tezo in zavračati ugovore, je sedel za kateder, Krek pa k bogoslovcem. Mogel se je pogovarjati s svojim sosedom, kakor da ga nič ne briga vse skupaj, kar se okoli njega dogaja. A ko je brambovec za katedrom že obupal, je vse vedel, kake ugovore so prinesli nasprotniki in kako se je branil mož za katedrom. Priskočil je na pomoč in pomagal odgovoriti, kakor bi ves čas spremljal disputacijo.

Za tretji in četrti letnik skupno je Krek nekaj let razlagal socialno vprašanje, in sicer eno leto narodno ekonomijo, drugo leto pa svojo knjigo "Socializem". Nekatera njegova predavanja so dali bogoslovci litografirati.¹⁷⁷

b) KREKOVO SLOVSTVENO DELO

Poleg vsega drugega dela je Krek vendar zmogel čas tudi za pisanje. Ni sicer mogoče ugotoviti vsega, kar je Krek napisal v dobi 1900-1907, ko je brez podpisa objavil mnogo člankov v Slovencu, Domoljubu, Naši moči in morda še kje, večji spisi pa so vendar znani.

Prvi njegov veliki spis te dobe je "Socializem", ki pa je v veliki meri vsaj nastal že v prejšnji dobi. Leta 1896 je začel priobčevati v Domu in svetu svoje "socialne pomenke", sestavke, tičoč se bistva in zgodovine socialnega gibanja. Tudi v Katoliškem obzorniku je objavil več takih člankov. Vso to stvarino je nato strnil v enoto in izdal v knjigi.

V dneh od 7. do 20. februarja 1901 je Slovenec vsaj štirikrat sporočil, da namerava SKSZ izdajati Krekov "Socializem" v zvezkih po dve poli in bo vsak zvezek stal 15 kr. Do 31. marca istega leta se je priglasilo že 980 naročnikov "iz vseh krajev in stanov; med njimi lepo število Hrvatov. Vse to kaže, da je za knjigo splošno zanimanje, a tudi kaže, da je bila ta knjiga zares potrebna." SKSZ je upala, da bo knjiga tudi njej "v materielnem oziru na noge pomagala", ker je Krek njej poveril izdajo in prepustil ves morebitni dobiček.¹⁷⁸ Pred 6. aprilom 1901 je izšel prvi in pred 30. novembrom 1901 zadnji (17.-18.) snopič "Socializma". Celotno delo je naročnike torej stalo 30 v x 18 = 5 K 40 v, vezano v izvirne platnice pa 6 K 40 v.

Že po izidu prvega snopiča je delo pohvalil v Domu in svetu A. Ušeničnik, češ da je bila srečna misel izdati tako knjigo, še bolj srečna misel pa je bila, da so naprosili za to delo prav Kreka, ki je "v tej stvari med Slovenci in čez meje priznan veščak". In prvi snopič da je bil "pisan tako umevno in poljudno, da ga bodo z veseljem in doumevanjem brali vsi, ki se zanimajo za najbolj pereče vprašanje naše dobe".¹⁷⁹ Dr. J. Pavlica pa je v Katoliškem obzorniku zapisal, da je Krekova knjiga "pomnožila slovensko znanstveno književnost, v kateri bo pa tudi ohranila trajno veljavo".¹⁸⁰

Seveda ni manjkalo odklonilne kritike. Politično nasprotna stran je v dnevniku sodila n. pr.: "In to je Krekova stara napaka, da je povsod le enostranski, da ne more biti nikjer objektiven. To je pokazal v svoji strankarsko agitatorični knjigi 'Socializem'..."¹⁸¹ Ali: "Krek je pač spisal knjigo o socializmu, a ta ni drugega, ko ponesrečeno delo diletanta, ki ima dobro voljo in je mnogo čital, a ničesar prebavil."¹⁸² A to so besede političnega boja proti Kreku, ne strokovna ocena njegovega spisa.

Do druge polovice leta 1904 je "Socializem" že pošel; pokupili so ga največ duhovniki in delavci.¹⁸³ SKSZ je 1905 prosila v Slovincu, naj bi ji ljudje za prvotno ceno odstopali knjigo, da bi mogla postrezati z njo novim naročnikom. Na novo izdajo vsekakor niso mislili.

Že v prvi polovici leta 1902 je nameravala izdati Krekov "Socializem" v hrvaškem prevodu "Hrvatska radnička zajednica" v Zagrebu. Dve leti kasneje je bilo delo zopet na programu. Prevedel ga je knjigovodja Dioničke tiskarne v Zagrebu T. Crnković. Izhajalo naj bi tudi v zvezkih po dve poli, ki bi vsak stal 30 v.

Pač pa je v slovenščini izšel "Socializem" tudi v drugi izdaji, a šele po Krekovi smrti leta 1923 kot tretji zvezek njegovih "zbranih spisov". Krekovi učenci in prijatelji so v uvodu napovedali, da bodo posebej opisali razvoj socializma v najnovejši dobi, kar pa se ni zgodilo.

Ko je ves "Socializem" izšel in si je SKSZ pri tem celo opomogla, ni hotela opustiti misli na izdajanje podobnih del. Za leto 1903 je med drugim imela v načrtu že novi Krekov spis "*Narodno ekonomijo*". Zares je SKSZ izdala še nekatere stvari, a "Narodne ekonomije" ni. Pač pa so jo po Krekovih predavanjih v bogoslovju in za privatno rabo dali litografirati bogoslovci. K naročbi so vabili tudi zunanje interesente. Izšla je pred 20. aprilom 1906. Nekaj kasneje so pač izšli tudi litografirani "*Dostavki k socializmu*". Oboje spisov je pri predavanjih stenografiral in nato prepisal tedanji bogoslovec J. Pavlin; Krek ju je pred objavo pregledal.¹⁸⁴

Za konec leta 1905 je Krek imel v načrtu še neko večje delo "o najvažnejših vprašanjih iz vsega modroslovja",¹⁸⁵ za katerim pa sicer ni sledi.

Pač pa je Krek v vsej dobi 1900-1907 in še dalje prevajal in pisal za Mohorjevo družbo "*Zgodbe sv. pisma*".¹⁸⁶ Delo je 1894 začel dr. Fr. Lampe in izdal sedem zvezkov do svoje smrti l. 1900. Preden se je dela lotil, se je dobro pripravil in si med ostalim tudi ogledal svete kraje. Ko je umrl, mu je bilo treba hitro najti naslednika, da delo ni zastalo. Januarja 1901 ga je prevzel Krek. Njegova naloga ni bila lahka; prvič je bil on profesor osnovnega bogoslovja in filozofije in se tedaj ni neposredno ukvarjal z bibličnimi vedami; drugič je moral takoj prijeti za pero in se ni mogel na pisanje tako temeljito pripraviti, kakor se je njegov prednik; tretjič je bil že itak prezaposlen, težišče njegovega dela je bilo v praksi in ne v pisanju knjig, ter se ni lahko zavezal za dvanajst let naprej, da bo vsako leto pripravil za tisk snopič "Zgodb".

Krekova nadarjenost in delavnost pa je premagala vse ovire. Z dvema snopičema je 1901 in 1902 končal stari zakon, 1903 je pričel z novim zakonom ter je delo dovršil z 18. snopičem leta 1912. Skušal se je kar najbolj prilagoditi Lampetovim "Zgodbam", tako glede razvrstitve snovi, kakor glede pisanja in razlaganja. In kritika mu je tudi v tem oziru priznala uspehe, dasi je mogla ugotoviti nekatere njegove posebnosti: "Lampetov slog je bolj mehak, elastičen, meden, Krekov je bolj kratek, lapidaren, jedrnat", "pri Kreku je nekoliko manj eksegeze in asceze, a primeroma več apologije, zgodovine, etnografije. Prvi govori dokaj obširno in se raztaplja v milobni ascezi; ta pa je v besedi kratek, a jedrnat..."¹⁸⁷

Seveda je Krek "Zgodbe" pisal, kadar je pač mogel in utegnil: v Ljubljani, na Dunaju ali na Prtovču. Zgodilo se je celo, da jih je pisal med sejo

SKSZ. Sukal je pero in vodil sejo, prerokal se je z odborniki, ki so mu še nagajali, toda zaključil je rokopis in ga še isti dan odposlal v Celovec.¹⁸⁸ Povsem umljivo je torej, da so "Zgodbe" v nekaterih ozirih pomanjkljive. Kljub temu pa je bil Krek sam svojega dela vesel, zlasti še, ker je "Zgodbe" rada brala in hvalila njegova mati.

Razen teh velikih del je izdal Krek v letih 1900-1907 še celo vrsto drugih podpisanih spisov v Katoliškem Obzorniku ter Domu in svetu; nekaj podpisanih ali umljivo označenih člankov je izšlo tudi v listih. Vseh teh ne kaže naštevati, kar jih ni težko najti, na nekatere opozarjajo navedbe v tem spisu. Teže je z nepodpisanimi in povsem nenaznačenimi spisi. Krekovi naj bi bili vsi uvodniki v Domoljubu v času po odklonjeni prelaturi. Vendar pa Domoljub ni prinesel uvodnika v vsaki številki. Včasih ga je nadomestil s kakim važnim poročilom, navodilom ali čim podobnim.

Po vseh letnikih Slovenca, Domoljuba, Naše moči, itd. je raztresenih obilo poročil o Krekovih govorih, predavanjih in pridigah. Večinoma so slaba.

Za Hrvatsko stražo, ki je leta 1903 začela izhajati kot četrtnik, je napisal Krek vsaj dvoje "slovenskih pisem". V prvem je pokazal vodilne ideje katoliškega ljudskega gibanja med Slovenci (spis je v hrvaškem prevodu ponatisnila "Vrhbosna"), v drugem pa je pisal o zanemarjenosti južnih dežel in o izseljevanju. V Katoliškem obzorniku 1903 in 1904 je potem "plainskoj braći" napisal nekaj "hrvatskih pisem" dr. Fr. Binički.

Leposlovnega je v letih 1900-1907 Krek malo izdal. Priobčil je pač nekaj lastnih pesmi, večinoma prigodnic, prevedel je vrsto pesmi italijanske pesnice Ade Negri in še eno pesem Manzonijsko in napisal dvoje sestavkov (pod skupnim naslovom "Mati") v spomin svoji materi. O tej ali oni prigodnici je težko reči, ali je njegova ali ne, to velja še posebno za volilne pesmice v letu 1907.

Kak Krekov članek je izšel tudi v Zori, Koledarčku SKSZ, Društvenem govorniku in morda še kje.^{188a}

c) "KAZAKI" IN "SIČ" ¹⁸⁹

V dobo 1900-1907 spada tudi delovanje Krekove kazaške Siči. Krek se je na Dunaju seznanil z ukrajinskim slovstvom in v Ljubljani je budil zanimanje za Ukrajino pri svojih učencih, zlasti pri Josipu Abramcu, dr. Antonu Breclju in Cirilu Vugi. Ti so potem v počitnicah 1896 v Štanjelu na Krasu ustanovili "Zaporoško Sič". Še iste počitnice so obiskali Kreka v Selcih, ga obvestili o ustanovitvi "Siči" in mu ponudili hetmansko čast. Zaradi mnogih poslov pa je Krek ni hotel sprejeti ter je ostal le "častni hetman", kakor priča tudi diploma, ki mu jo je "Sič" poklonila leto kasneje. "Sič" je imela tudi svojo himno (ki sta jo zložila Abram in Vuga, uglasbil pa tedanji bogoslovec L. Šonc) in svojo pisano "ustavo" (od 31. julija 1897).

Namen "Siči" je bil, da po geslu "vse za vero in dom" dela na strogo katoliškem temelju za vsestransko dobrobit ljudstva. Člani "naroda" so morali poleg ostalega zlasti razširjati in podpirati katoliško časopisje (v prvi vrsti dijaško "Zoro") in proučevati socialno vprašanje. Sestajali naj bi se vsaj enkrat na leto (kasneje se niso niti vsako leto) ter bi poročali o svojem

delu in snovali načrte za prihodnost. Hetmana so volili za eno leto. Ves "narod" je štel štiri člane, ki so imeli tudi posebna kazaška imena (Krek je bil "častni hetman Ostap", Abram "Bajda Kazak", Breclj "Bogdan Kazak" — še kasneje njegovo pisateljsko ime —, Vuga "Salop Kazak"); pozneje so kazaki sprejeli med sebe še dr. Fr. Pavletiča (in ga pod slapom Savice krstili na ime "Stereženko").

Krek je bil zelo ponosen na svoje kazaštvo ter se je celo v državnem zboru ponašal, da je "kazak". Nekoč je dejal: "Jaz sem z dušo in telesom zaporoški kazak!" "Bodi še ti, da skupno širimo, čeprav ne imena, pa stvar. Popolna demokracija bodi naše geslo. Ljudstvo vzgajajmo v želji po svobodi, po enakopravnosti! Pouk med ljudstvo, da ga vsega prešine ta ideja. Pouk med izobražene sloje, da se bodo čutili eno z narodom — 'z najmlajšim bratom'!"

Eden izmed "zaporoških večerov" je bil 5. avgusta 1903. Okrašana Trenta je gostoljubno sprejela goste, zlasti častnega hetmana. Bajda je pripravil za kosilo in večerjo vse mogoče jedi, da je poleg njega vzdržal do konca le še častni hetman, ki je bil dovolj previden, da je pri vsaki jedi vprašal, ali pride še kaj na mizo. Po večerji so govorili vsi "kazaki", peli svojo himno, vriskali, streljali, da so naslednje jutro hodili Trentarji od gori in doli povpraševati, kaj je bilo. Krek je menil: "Lepo je bilo! Nikdar ne zabim! Ve krasne gore ste za pričo!" In se je vrnil čez svoje gore, kakor je čez gore prišel v Trento.

Po pravilih je članstvo "Siči" prenehalo v grobu. Kdor pa bi se pregrešil zoper kazaške zakone, bi ga "kazaki" po kazaško poslali osoljenega v sodu turškemu sultanu v Carigrad. Kazaku Bogdanu je ob neki priliki "Sič" dala dovoljenje, da se je smel oženiti, ne da bi ga zadela huda kazaška kazen.

"Sič" je nastala iz Krekovega duha in je po svoje pokazala, kako je znal Krek družiti prijetno in koristno ter tako priti do uspehov!

č) KREK NA POČITNICAH

Mož, ki je toliko delal ko Krek, je moral iskati tudi delu ravnotežja v odmoru in oddihu. Kakor je treba znati, kako se delo prav opravi (tehnika in tudi higiena dela), prav tako je treba znati pravilno porabiti prosti čas. Pravi "umetniki življenja" tudi v tem pogledu zadene pravo in če hočemo Kreka vsestransko oceniti, si moramo ogledati še, kako je preživel prosti čas.

Prva leta dobe 1900-1907 je zahajal na počitnice v Selca, kjer mu je živela mati. Ko pa je ta 9. marca 1903 umrla, so Selca za Kreka izgubila glavni mik. Še je zahajal tja, zlasti na vernih duš dan je redno obiskoval materin grob, toda za glavni kraj svojih počitnic si je izbral vasico Prtovč pod Ratitovcem. Tukaj je redno preživel poletne mesece, semkaj pa se je tudi sicer zatekal, kadar je bil sit gospode. Nosil je navadno irhaste hlače dokolenke, kratek jopič pa svoj star klobuk. Živel je ob preprosti domači hrani, precej spal in pa hodil po gozdovih in vrhovi, "povsod, le po stezi ne, zdaj gor, zdaj dol, pa čez plot, po vseh štirih". Rad je bdé sanjal, predstavljaj državne mejnike, prebiral pesmi in pel, v tekmi zlagal pesmice, za šalo mlatil in se meril v moči, se kopal v svoji "kabini" v gorskem potočku,

obiskoval bližnje znance in prijatelje ter opravljal "službo prtovškega župnika". Ob nedeljah je ostajal večinoma "doma", le malokdaj je odšel na kakšod, večinoma šele po maši. Sicer je redno spovedoval, imel mašo, pridigo in popoldne krščanski nauk z blagoslovom. Tudi dolinci so radi prihajali na Prtovč k maši, četudi po poldrugo uro ali več daleč.¹⁹⁰

Krekov oddih ni bil samo prazen odmor. Celo pisati je moral vmes ("Zgodbe", uvodnike za Domoljuba...), pregledovati krtačne odtiske itd. Prtovčanom je pomagal napraviti vodovod; nad koritom sredi vasice je postavil klop, kjer se je zbirala ob večerih skoraj vsa vas in tu je imel svojo visoko gospodarsko, politično in prosvetno šolo.

Na Prtovč je Krek dobival pošto, tu je prebiral liste in razmišljal o političnih razmerah. Sprejemal je mnoge obiskovalce, ki so mu prinašali vesti o dogajanju v slovenskem svetu, vodil jih je po svojih planinah, dajal jim pobude za delo. V tej ali oni drvarski kolibi sredi gozda je mogel imeti dijake, ki jih je poslal tja, da so študirali kako stvar. Tudi to je bila zanimiva oblika izobraževalnega dela, ki jo je gojil Krek.

Ko je jeseni minil čas njegovih "počitnic", je zopet zapustil Prtovč in se z vso silo vrgel v vrvež pestrega življenja, ki ga je oblikoval in vodil.¹⁹¹

* * *

Ko je bil 7. septembra 1900 razpuščen avstrijski parlament, je Krek prenehal biti državni poslanec; bil pa je tedaj in še ostal ali v dobi od 1900 do 1907 postal:

- profesor bogoslovja v Ljubljani od 1. okt. 1895 dalje;
- predsednik SKSZ od 11. februarja 1900 dalje;
- predsednik "Slovenskega delavskega stavbnega društva, od 3. marca 1901 dalje;
- predsednik "Gospodarske zveze" od 29. decembra 1902 do preuredbe;
- predsednik "Zadružne zveze" od 7. aprila 1904 dalje;
- predsednik "Abstinenta" od 19. novembra 1905 dalje;
- podpredsednik "Leonove družbe" od 19. nov. 1896 dalje;
- podnačelnik KNS od 13. okt. 1902 dalje do preosnove stranke (že prej je bil odbornik v ljubljanskem katoliškem političnem društvu);
- podnačelnik SLS od 27. novembra 1905 dalje;
- odbornik "Katoliškega tiskovnega društva" vsaj po 24. juliju 1902;
- deželni poslanec kranjski od 12. septembra 1901 dalje;
- stalni uvodničar Domoljuba od časa, ko je odklonil prelaturu (na koncu januarja 1904) dalje;
- urednik Katoliškega Obzornika v letu 1901.

To gotovo ni vse. In to niso bile nikake zgolj častne funkcije; vse so terjale mnogo dela ter jemale Kreku moč in čas. Poleg njih pa je imel še nekatere, ki so ga manj zaposlovale. Bil je vsaj še:

- častni hetman kozaške "Siči" od počitnic 1896 dalje;
- častni član "Danice" od aprila 1904 dalje;
- častni občan slovenskih občin, vsaj Radeč pri Zidanem mostu (dec. 1900), Cerkelj na Gorenjskem (junij ali julij 1901) in Horjula (maj 1902).

O P O M B E

- 1 — Erjavec, Zgodovina kat. gibanja na Slovenskem, 102 sl.; Krek II, 35 sl.
- 2 — KNS = Katoliška narodna stranka; NNS = Narodna napredna stranka (Gl. Vrednote, III, 6).
- 3 — Vir: I. Dolenec.
- 4 — Prim. S 7. maja 1904, št. 104.
- 5 — Društ. koledarček 1906, 105 sl.
- 6 — KO 1903, 375.
- 7 — Prim. S 9. maja 1903, št. 105.
- 8 — O "žlindri" gl. str. 27. Prim. Škerbec. Pregled novodobnega slov. kat. gibanja. I, 147.
- 9 — S 13. maja 1901, št. 109.
- 10 — Prim.: Spominska knjižica Podpornega društva delavcev in delavk v Ljubljanski tobačni tvornici. Ljubljana 1912.
- 11 — O "čebelici" gl. str. 33.
- 12 — Gl. str. 42.
- 13 — S 4. maja 1903, št. 100.
- 14 — S 9., 13. in 20. jan. 1906, št. 6, 10 in 16.
- 15 — Prim. Vrednote, III, 20.
- 16 — S 2. jul. 1906, št. 148.
- 17 — Naša moč 13. jul. 1906.
- 18 — S 7. marca 1907, št. 55.
- 19 — Gl. tudi Krek IV, 37 sl.
- 20 — S 15. in 24. marca 1902, št. 62 in 68.
- 21 — S 5. nov. 1902, št. 254.
- 22 — S 19. nov. 1902, št. 265.
- 23 — S 18. marca 1903, št. 63.
- 24 — S 13. dec. 1902, št. 286, 10. in 19. okt. 1903, št. 230 in 241.
- 25 — V kake stiske je tedaj prišlo stavbno društvo in z njim Krek, nam razodeva tudi njegovo pismo Oblaku z dne 19. maja 1903. Nekaj menic je imelo zapasti v najkrajšem času, denarja pa ni bilo nikjer; državno podporo je po Krekovih besedah "odjedel Hein", a posojilo Ljudske posojilnice "malostna, nekoliko nagajiva sitnost nekaterih oseb". V hudi sili se je Krek obrnil na Oblaka, da bi mu preskrbel posojilo v tamošnji posojilnici. Pripravljen je bil osebno jamčiti; svoje dohodke je cenil skupno s honorarjem Mohorjeve družbe (za Zgodbe) na 2.500 gld.
- 26 — S 18. avg. in 24. nov. 1903, št. 189 in 272.
- 27 — S 7. avg. 1905, št. 179.
- 28 — S 22. marca in 28. sept. 1906, št. 66 in 222; Slovenec ga je takrat nazval "Društvo za zgradbo delavskih stanovanj".
- 29 — S 20. febr. 1907, št. 42.
- 29a — I. Dolenec našteva v SBL 103 hiše, ki jih je zgradilo Slovensko delavsko stavbno društvo (SBL I, 563).
- 30 — S 7. dec. 1906, št. 281.
- 31 — S 26. jan. 1907, št. 22.
- 32 — S 7. okt. 1901, št. 230.
- 33 — Prim. S 7. in 9. jun. 1902, št. 128 in 129.
- 34 — Prim. S 20. febr. 1906, št. 41.
- 35 — Obravnave dež. zb. Kranjskega v Ljubljani, 46 zv., str. 255 sl.
- 36 — D 9. maja 1907, št. 59.
- 37 — Gl. str. 35.
- 38 — S 22. nov. 1902, št. 269.
- 39 — Naša moč 29. dec. 1905.
- 40 — S 30. apr. 1901, št. 98 in 15. apr. 1905, št. 87.
- 41 — Naša moč 15. jun. 1906.
- 42 — S 26. marca 1906, št. 69.
- 43 — S 23. jun. 1906, št. 142.
- 44 — S 14. dec. 1906, št. 286.
- 45 — S 17. apr. 1901, št. 87.
- 46 — S 6. jul. 1901, št. 152; 3. jan. in 31. maja 1902, št. 2 in 122; 11 febr. 1903, št. 33.
- 47 — Nar. gosp. 1907, št. 249; S 14. dec. 1906, št. 286.

- 48 — S 12. jun. 1901, št. 132 in 31. marca 1903, št. 65.
- 49 — S 16. jan. 1905, št. 12.
- 50 — S 17. in 20. jun. 1902, št. 136 in 139.
- 51 — S 26. marca 1906, št. 69.
- 52 — S 13. marca, 24. in 26. nov. 1902, št. 60, 270 in 272; 24. febr., 9. in 13. marca, 22. maja in 14. sept. 1903, št. 44, 55, 59, 115 in 211.
- 53 — Naša moč 21. jun. 1907.
- 54 — S 12. apr. 1902, št. 83.
- 55 — S 28. sept. 1906, št. 222.
- 56 — Važen vir za to poglavje je list Nar. gospodar. Mnogo podatkov navaja M. Škerbec v Pregledu novodobnega slov. kat. gibanja, I, 134-156.
- 57 — Gl. Krek IV, 32; Erjavec, 109. Škerbec trdi, da se je ljubljanska Kmetška posojilnica leta 1886 prilagodila zadružnemu zakonu iz leta 1880, ki je določal, da so bile zadruge, organizirane po Raiffeisnovem načinu, davka proste. Tako bi bila prva slovenska rajfajznovka iz leta 1886.
- 57a — Škerbec navaja 12. dec. 1895 kot dan ustanovitve društva Gospodarska zveza, kot zadruha pa da je bila vpisana v zadružni register 19. dec. 1899 in občni zbor je bil 19. jul. 1900. Škerbec navaja le imena članov načelstva in med njimi tudi Kreka (Pregled I, 140, 145, 146). Dolenec omenja 1898 kot leto ustanovitve Gospodarske zveze (SBL I, 563).
- 58 — S 12. jul., 5. avg. in 26. nov. 1901, št. 157, 177 in 272.
- 59 — Prim. celo vrsto polemičnih člankov v tedanjih časnikih. Kako daleč je boj segal, kaže tudi dejstvo, da je na kolodvoru v Škofji Loki Kreku nekdo zaklical: "Živio, žlindra!" na kar je pa Krek odgovoril z "Živio, osel!". (S 9. sept. 1901, št. 206.) Škerbec (Pregled I, 147) ve, da je Gospodarska zveza prodajala umetna gnojila v izgubo, ki jo je kril šušteršič, ne torej prodajala ceneje manj vredna gnojila.
- 60 — Nar. gos. 1903, str. 13. Škerbec navaja kot dan tretjega občnega zbora 24. jun. 1902 (Pregled I, 146).
- 61 — Prim. S 28. jun. 1902, št. 146.
- 62 — Nar. gosp. 1903, str. 13, 27.
- 63 — S 10. apr. 1903, št. 85.
- 64 — Nar. gosp. 1903, str. 149.
- 65 — S 17. apr. 1903, št. 86.
- 66 — Nar. gosp. 1903, 73, 182 sl.
- 67 — Nar. gosp. 1903, 298.
- 68 — S 10., 11. in 24. dec. 1903, št. 285, 286 in 293; Nar. gosp. 1903, 362 sl.
- 69 — S 28. in 31. dec. 1903, št. 298 in 301.
- 70 — Glej niže, na tej strani, Krekove pritožbe na občnem zboru 7. apr. 1904.
- 71 — Nar. gosp. 1904, 5, 65, 81 sl., 339.
- 72 — Stavek v oklepaju je pač pristavek urednika Nar. gosp., od koder so te besede (Nar. gosp. 1904, 113).
- 73 — Nar. gosp. 1904, 130.
- 74 — Nar. gosp. 1904, 211.
- 75 — Nar. gosp. 1904, 209. — Po Škerbcu (Pregled I, 148); 11. jul. 1904.
- 76 — Nar. gosp. 1904, 370.
- 77 — S 2. nov. 1904, št. 250.
- 78 — Nar. gosp. 1905, 66, 99, 115.
- 79 — Nar. gosp. 1904, 290.
- 80 — Isti dan popoldne je bil občni zbor nove Gospodarske zveze; vodil ga je J. Jeglič. Krek menda ni sodeloval. — Gl. S 28. in 30. jun. 1905, št. 146 in 147.
- 80a — Po Škerbcu je bilo leta 1905 v Zadružni zvezi včlanjenih 285 zadrug (Pregled I, 150).
- 81 — Nar. gosp. 1905, 209 sl., 305.
- 82 — Nar. gosp. 1905, 344 sl.
- 83 — S 11. okt. 1905, št. 233; prim. tudi uvodnik v S 12. okt. 1905, št. 234.
- 84 — S 21. in 22. avg. 1906, št. 190 in 191; Nar. gosp. 1906, 376.
- 85 — S 5. nov. 1906, št. 253.
- 86 — S 20. sept. in 5. nov. 1906, št. 215 in 253.
- 87 — Nar. gosp. 1907, 318, 250.
- 88 — Nar. gosp. 1906, 33.
- 89 — S 24. marca 1906, št. 68.

- 90 — O mlekarški zvezi je poročal Krek Oblaku (18. in 22. januarja 1907), katerega je tudi vabil v odbor.
- 91 — Nar. gosp. 1906, 241, 357.
- 92 — S 4. jan. 1907, št. 3.
- 93 — S 2. jan. 1907, št. 1.
- 94 — S 28. dec. 1906, št. 296.
- 95 — Nar. gosp. 1906, 325 sl.; 1907, 251.
- 96 — Nar. gosp. 1907, 298.
- 97 — Nar. gosp. 1907, 284.
- 98 — Nar. gosp. 1903, 46.
- 99 — Gl. str. 28.
- 100 — S 20. jun. 1902, št. 139.
- 101 — Beri tudi Krek IV, 17 sl.
- 102 — S 17. nov. 1900, št. 264, 10. maja 1901, št. 107, in 13. jun. 1901. št. 133.
- 103 — Prim. S 26. jan. 1904, št. 20.
- 104 — Gl. str. 39 in 57 sl.
- 105 — Prim. Poročilo o I. shodu katol. slov. nepolitičnih društev, ki se je vršil leta 1902 v Ljubljani. Sest. L. Smolnikar. Knjižnica SKSZ II. zv.
- 106 — Gl. str. 44.
- 107 — Prim. Društvo. kol. za 1905, 45 sl.
- 108 — K temu je pisal Slov. Narod, da noče zborovanja popisovati, "kajti tudi v najboljšem slučaju bi bili ti ubogi ljudje krvavo osmešeni. Naš namen pa ni, jih smeti in poniževati, saj niso sami krivi svoje zaostalosti in saj jih je dr. Krek že dovolj smešil, ko jih je proglasil za — cvet slovenskega naroda, za slovensko plemstvo..." SN 6. jul. 1904, št. 151.
- 109 — Gl. str. 33.
- 110 — Gl. str. 39 sl.
- 111 — Gl. Društvo. koledarček za leto 1906, str. 29 sl.
- 112 — S 10. apr. 1906, št. 82.
- 113 — N. pr. shod nepolit. društev 7. in 8. sept. 1902, mariborsko zborovanje 1905, delavski shod v Preski 1906... Vendar je Dom in svet še 1904 kratko poročal o vsesokolskem izletu in celo prinesel dve sliki (Dis 1904, 502, 504 sl.). Krek sam pa je baje "že leta 1896 skušal realizirati misel katoliško-narodnega, ljudskega Sokola in je povzročil, da se je v Selcih ustanovil Planinski Sokol". (Prim. Hafner. Čas XVII/1923/, 18.)
- 114 — Uradno je prevzel to ime šele občni zbor Zveze telovadnih odsekov v Boh. Bistrici 1909 (Hafner, Čas XVII/1923/, 19.)
- 115 — Jeseniški odsek je bil po vsej priliki dvakrat ustanovljen; tokrat je menda formalno sledil ljubljanskemu zgledu (Gl. tudi: Hafner, Čas XVII/1923/, 18, 20.)
- 116 — Viri se v datumu razhajajo.
- 117 — Gl. str. 27.
- 118 — V letu 1905 tega izleta nisem zasledil.
- 119 — O njem gl. str. 57 sl.
- 120 — O "Narodni ekonomiji" gl. str. 58.
- 120a — Kasneje (1914) je Vestnik iznova začel izhajati, verjetno kot samostojna publikacija (SBL I, 563).
- 121 — Namiguje na obstrukcijo v deželnem zboru. Prim. Vrednote III, 12 sl.
- 122 — Kako se je to zgodilo, gl. Ilustr. Slovenec III (1927), 356.
- 123 — Dis 1901, 774 - 777.
- 124 — Morda ni napak, če si ogledamo o tem njegovem predavanju še eno poročilo, ker je že pri roki!...Izpeljal je posamezne detajle svojega govora prav lepo in prav poetično... a zopet smo pogrešali tisto, kar zahteva inteligentni poslušalec — logike namreč. G. dr. Krek nam je prav lepe stvari povedal, stvari, s katerimi je hotel dokazati, da vlada v vesoljstvu red, ki mora biti le posledica nekega gotovega namena. A ravno te stvari bi lahko porabil kak ekstremni materialist kot argumente in iste stvari bi bile lahko dobra prikazovanja Darwinovega pristaša... Zdi se nam, da je predavatelj ravno nakopičil vse, kar priča za materialistično naziranje in ne obratno. In... Premislite, fanatični pripadnik asketičnega krščanstva, ki resignira v tem svetu in zida vse upanje le na neki bodoči onkrajni raj — proklamira nazor: Človek naj postane zopet središče sveta..." (SN 14. marca 1902, št. 61.). Morda je Krek

v tem predavanju uporabil za svoje nazore razloge, ki so jih drugi navajali proti njim. Saj tega ne bi storil prvič! (Prim. Krek IV, 14.)

- 125 — Gl. str. 35.
- 126 — Gl. niže, na isti strani, poročilo o predavanju 10. jan. 1905.
- 127 — S 12. jan. 1905, št. 9.
- 128 — Neki zdravnik (menda dr. Breclj) je pravil Dolencu, kako je Krek študiral duševne bolezni zaradi nesrečne bolezni brata Ignacija, ki si je sam vzel življenje 18. 8. 1900.
- 128a — Življenje beračev je dobro poznal, ker so v hiši njegove matere v Selcih nad Škofjo Loko berači imeli nekako svoje zavetišče, kamor so hodili prenočevat, se zatekali v bolezn, prihajali celo umirat (Prim. Brumen, Krekova mati, Vigred XV (1937), str. 82 sl.).
- 129 — Obširno poročilo o govoru: Mentor 1926/27, 104-106.
- 130 — Gl. str. 55 in Vrednote III, 15. (Je bilo to 30. ali 31 okt. 1904?)
- 131 — Prim. tudi Brumen, J. Ev. Krek v boju za treznost, S 22, januarja 1939, št. 18.
- 132 — Gl. str. 40.
- 133 — Gl. poročilo... Knjižnica SKSZ, II. zv. 38, 48.
- 134 — O tem in nadaljnjem gl.: Kalan, Početek protialkoholnega gibanja na Slovenskem. Knjižnica SKSZ, III. zv.
- 135 — Našteval je, kateri izmed "klerikalnih" poslancev ne morejo biti izvoljeni v razne odbore, ker so nesposobni ali prestari itd. Trdil je tudi: Izostane še celo dr. Krek, ne radi tega, da bi bil nesposoben! Ali njegovi najboljši prijatelji zdihujejo, da tare Janeza Evangelista prevečkrat radovednost, da hoče po vsi sili gledati golo dno polne vinske čaše! In sicer od znotraj, a ne od zunaj!...
- 136 — Prim. namigavanje na razmere v deželnem zboru.
- 137 — Gl. str. 44.
- 138 — Društvo. koledarček 1905, 99.
- 139 — Istotam, str. 143 sl.
- 140 — D 1905, št. 2, str. 21.
- 141 — Slovenec navaja ime Krek. Cilka Krekova pa mi je zatrdila, da je to bila Mici Šubic.
- 142 — To je bil pač Jožef Kosar. Prim. Cvetje XXII, 1905, zv. 9, platnice.
- 143 — Efež. 5, 18; Prim. Cvetje XXII, 1905, zv. 10, platnice.
- 144 — Cvetje XXII, 1905, zv. 12, platnice.
- 145 — KO IX, 1905, 298 sl.
- 146 — KO IX, 1905, 420 sl., 422.
- 147 — KO X, 1906, 100 sl.
- 148 — Cvetje XXIII, 1906, zv. 2, platnice
- 149 — Cvetje XXIII, 1906, zv. 8-12, platnice.
- 150 — Naša moč, 26. okt. 1906.
- 151 — Cvetje XXIII, 1906, zv. 12, platnice.
- 152 — Abram, Mentor XIV, 1926-27, 110.
- 153 — Prav tam, str. 158.
- 154 — Za čast prvega kongresa se pač bijeta shoda 17. sept. 1902 in 15. jul. 1906.
- 155 — Gl. prejšnjo opombo!
- 156 — Predavanje je priobčil KO VII, 369-383.
- 156a — Prim. KO IX, 1905, 219-236.
- 157 — S 15. febr. 1906, št. 37.
- 158 — Prim. Krek II, 16 sl. — O Krekovi "metodi" in delu v teh tečajih, gl. C. Jelenc: Kako sem se pri J. Ev. Kreku učil poljsko, Slov. Beseda VIII, št. 5-6 (75-78: jun.-sept. 1957), str. 73 sl.
- 159 — Marinko, Po desetih letih, 83 sl.
- 160 — S 26 avg. 1903, št. 196.
- 161 — Ta govor je moral biti nekaj posebnega. "To ni bil več Demosten, to je bil Pindar ali Ajshilos. Tako še nisem slišal govoriti. Šlo je v osrčje, da bi od radosti jokal in vriskal od žalosti". (Ob 50 letnici, 43). Govor je bil natisnjen v "Po desetih letih". (Spominska knjiga Danice (Zora X, št. 4 in 5), Ljubljana 1905. str. 29-35.
- 162 — Ob 50 letnici, 47 sl.
- 163 — Prim. "Mentor" 1926/27, 165.
- 164 — Ob 50 letnici, 46 sl.
- 165 — D 1904, št. 17, str. 257.
- 166 — Ped. letopis III (1903), 149. — Glede datuma prim. tudi zgoraj str. 52.

- 167 — Prim. Brumen. Dr. Krek in slovenska žena, Vigred 1937, str. 363 sl. (Ponatis; Slov. Beseda VIII, št. 5-8 (75-78: jun.-sept. 1957), str. 74 sl.
- 168 — Več o njih: Brumen, Krekov načrt za prosvetno delo, Slov. učitelj XLI (1940).
- 168a — Prim. J. Jagodic: Nadškof Jeglič, str. 214-216.
- 168b — Jagodic, Jeglič, 214.
- 169 — Društvo. kol. za 1905, 137; S 3. nov. 1904, št. 251.
- 169a — Jagodic, Jeglič, 215.
- 170 — Svojo pot v Rim in vzroke je škof sam opisal. Prim: D 18. febr. 1904, str. 49 sl.
- 171 — Za izpiske iz Jegličevega dnevnika se najlepše zahvaljujem msgr. J. Jagodicu, ki mi jih je posredoval tam nekje v letu 1938; sedaj so objavljeni v njegovi knjigi Nadškof Jeglič, str. 215.
- 172 — Dolenc, Zgodba o Krekovem odlikovanju, S 27. nov. 1940, št. 273.
- 173 — Prim. Naša moč, 19/ okt. 1917.
- 174 — Naša moč 19. okt. 1917.
- 174a — Prim. Jagodic, Jeglič, 216.
- 175 — Mentor 1926-27, 160.
- 176 — Duh. pastir XXIV, 70-76, 87-95, 106-112, 122-131, 140-148, 163-169.
- 177 — Prim. Ob 50 letnici, 51 sl.; Čas 1925/26, 186 sl.
- 178 — S 3. apr. 1901, št. 76.
- 179 — Dis 1901, 316. — Sedanjo sodbo o knjigi je napisal J. Abčín v Slov. Besedi VIII št. 5-8 (75-78: jun.-sept. 1957), str. 64 sl.
- 180 — KO 1902, 91.
- 181 — SN 14. marca 1902, št. 61.
- 182 — Prim. Slovenec 31. dec. 1906, št. 298.
- 183 — KO 1902, 95.
- 184 — Gl. Čas XX (1925-26), 97. Na isti način so izšli tudi Krekovi spisi "Psihologija", "Kozmologija in naravna teologija", "Etika" (SBL I, 562).
- 185 — KO 1905, 312.
- 186 — Prim. Čas XX (1925/26), 179 sl.
- 187 — Dis 1902, 50; 1903, 52.
- 188 — Naša moč 19. okt. 1917.
- 188a — Kakor že omenjeno (str. 56) so njegove postne pridige iz leta 1906 izšle po stenografskih zapiskih v Duh. pastirju XXIV (gl. op. 176).
- 189 — Prim.: Naša moč 18. okt. 1918; Mentor 1926/27, 151 sl.; Čas 1925/26, 145.
- 190 — Mentor 1926/27.
- 191 — O Krekovi osebnosti, zlasti o njegovih napakah, gl. Škerbec, Pregled II, 99 sl.; Brumen, Velčina in beda velikega moža, Slov. Beseda, VIII, št. 5-8 (75-78: jun.-sept. 1957), str. 87 sl., in predavanje na spominski svečanosti ob 40 letnici Krekove smrti (gl. poročilo v Svob. Sloveniji, XIV (9), št. 42). — Tudi Jagodic (Jeglič 214 sl., navaja zanimive podrobnosti.

IVAN AHČIN

FILOZOFIJA AUTOMACIJE

UVOD

Ni mogoče dvomiti, da se je v zadnjih 150 letih obliče zemlje silno spremenilo pod vplivom znanstvenega in tehničnega napredka.

Kolikor nam je znana preteklost človeškega rodu, vemo sicer, da njegovo življenje nikdar ni bilo popolnoma statično. Brez dvoma je pomenilo prvo revolucijo v življenju primitivnega človeka, ko je iznašel *prvo orodje*, s katerim je povečal silo svojih udov, ko je n. pr. doumel, da je udarec s kamnom, ki je pritrjen na palico, mnogo silnejši, kakor pa če ga drži v roki. — Še večjo gospodarsko revolucijo je pomenjalo odkritje *ognja* in njegove neizmerne koristnosti za prehrano človeka, pa tudi v boju z zvermi in uporno naravo. Pravlјice prastarih narodov nam bajajo, da je bil to eden največjih dogodkov v zgodovini človeštva, ko je človek z drzno roko ukradel bogovom ogenj, ki so ga ljubosumno čuvali za sebe, in ga prinesel na zemljo. — Dá, že v davnih davninah nastopa človek na zemlji kot *homo sapiens*, kot razumno bitje, s katerim se nobena žival ni mogla primerjati. Saj ga že na prvih početkih človeške kulture najdemo, da si *ukroti in udomači živali*, kar je pomenjalo novo odločilno zmago na zmagovitem človekovem pohodu po zemlji. Ukročena žival je človeku dajala redno hrano, obleko in neprimerno večjo fizično silo, kakor pa je človeška, za obdelovanje polja, za prenašanje tovorov in premagovanje razdalj v prostoru. Šele tedaj je človek nehal biti blodéči nomad po gozdovih in stepah, ko si je žival pridružil za svojo gospodarsko pomoč. Od tedaj najdemo prve stalne človeške naselbine in socialno večje tvorbe, ki presežejo obseg razširjene pastirske družine.

Potem je gospodarska stran človeške družbe skozi več tisočletij ohranila skoraj isti, le malo spremenjeni obraz. Tudi propad velikih svetovnih imperijev in nastoj novih političnih tvorb ni kaj vplival ne na način ne na ritem življenja. Nova, velika revolucija nastopi šele z iznajddbo parnega stroja, to je v trenutku, ko je človek pričel živalsko in lastno fizično silo nadomeščati z neskončno večjo *mehanično silo*. Od tedaj sta pričela znanost in tehnika napredovati z orjaškimi koraki. V 150 letih so znanstvena odkritja in njihova praktična uporaba na vseh področjih omogočila napredek, ki visoko presega vse, kar je človek izumil in odkril v prejšnjih tisočletjih svoje zgodovine.

Čudovit napredek znanosti daje modernemu človeku možnost, da naravnost z bajno hitrico odkriva do sedaj skrite naravne sile in da razume z

novimi genialnimi metodami zbirati surovine, jih predelavati in izdelovati v koristne predmete. V kratkem času si je stroj osvojil svet. Industrija nam kopiči dan za dnem v čudovitih množinah snovne dobrine. Človek kroti orjaške sile narave, gospoduje zraku, morjem in ognju ter razbija atome, da si usužnji fantastično silo, ki je v njih skrita.

Z *avtomacijo* pa stojimo na pragu druge industrijske revolucije, ki bo po vseh pričakovanjih nadkrilila obete one prve, ki se je pričela pred 150 leti. Moremo reči, da bodočnost ni več daljni sen, ker bodočnost se je že pričela.

Toda pojdemo po vrsti! Naša obravnava nosi naslov "filozofija avtomacije", kar pomenja, da hočemo predmet, o katerem govorimo, osvetliti po njegovem izvoru in pojmu (*causa efficiens*), dalje prikazati, kaj je v stvari podvrženo spremembi in kakšna je njena narava (*causa materialis et causa formalis*) in končno, kaj je cilj, rezultat nakazanega procesa (*causa finalis*). Z drugimi besedami je obravnava razdeljena na štiri dele: na osvetlitev pojma avtomacije in njene uporabe, prikaz rezultatov, ki so bili že doseženi ali jih je verjetno pričakovati in končno stvarna presoja najnovejšega tehničnega pojava v sodobni proizvodjalni industriji. V glavnem se vsekakor mislimo pomuditi pri zadnji točki, to je pri presoji dobrih oziroma slabih strani doseženih oziroma pričakovanih rezultatov nove tehnične revolucije.

KAJ JE AVTOMACIJA

Avtomacija se je kot najbolj moderen način industrijske mehanizacije pojavila najprej v Združenih državah Severne Amerike. Tamkaj se je pojavilo tudi ime "avtomacija" (*automation*), za katerega si lasti duhovno očetovstvo *John Diebold*, ki je leta 1947 napisal knjigo: *Automation — The advent of the Automatic Factory — Avtomacija — pojav avtomatične tovarne*.

Kaj naj beseda "avtomacija" pravzaprav pomeni, o tem si sodobni pisatelji še niso povsem edini. Najpreje se je beseda pričela uporabljati v Fordovih tovarnah za avtomobile v Detroitu, ko so reševali nalogo, kako skrajšati čas, da postaviš predmet, ki je v izdelavi, od enega stroja k drugemu. Samc po sebi nikakor ni novo načelo v moderni industriji, kakor vemo, da je čas zlato in da je potrebno industrijske naprave in tudi ves delovni sistem tako urediti, da se zgubi tem manj časa v celotnem proizvodjalnem procesu. Za mnoge velike tovarne je tako imenovana racionalizacija dela ali *taylorizem*, ki ima ime po severnoameriškem inženirju *F. W. Taylorju* (1856-1915), že desetletja poznana značilnost, posebno še delo na tekočem traku.

Delo na tekočem traku kot posebno dovršena oblika mehanizacije v proizvodnji ni torej nobena tehnična novost. Mnogi delo na tekočem traku, kjer se celotni delovni proces razvija po stalnem načrtu, ki ne zahteva od človeka uporabe izdatnejših fizičnih sil, imenujejo tudi *avtomatizacijo*. Mehanizacija in avtomatizacija sta značilni že za prvo industrijsko revolucijo, kakor smo že gori omenili, ko se je človeku posrečilo izumiti stroj, da nadomešča silo njegovih mišic.

Avtomacija pa pomenja najnovejši razvoj v avtomatizaciji, ko prično stroji sami voditi in nadzirati stroje. In v tem je v resnici prava revolucija, ker v tem sistemu stroj ne nadomešča le človekove telesne sile, kar se je že

do sedaj godilo, marveč tudi *človekove možgane*, ker prevzame računske in nadziralne funkcije, ki jih je dosedaj opravljal človek. Avtomacija je poklicala v življenje novo znanost, ki se imenuje *kybernetika*. Ime je napravljeno po grški besedi, ki se uporablja za krmarja. Bistvo avtomacije je torej v tem, da je delovanje produkcijskih strojev urejeno in kontrolirano na strojni način. Kar je v resnici novo v avtomaciji, nista vodstvo in kontrola, katere pozna že tudi dosedanje delo na tekočem traku, ampak *avtoregulacija* vodstva in kontrole, katere rezultati niso vnaprej stereotipno določeni, ampak so posledica nekakšne računske operacije, ki sliči razumnemu početju. Stroj, ki samega sebe nadzira in tudi korigira (feed back control) je sposoben ne le da izvršuje stavljeno mu nalogo, kakor se to godi v avtomatizaciji, marveč da program tudi *predrugači* in izpelje do boljših rezultatov, kakor so po prvotnem načrtu bili določeni. — Namesto izraza avtomacija zato vedno bolj uporabljajo besedo *autergizacija*, iz grških besed: "ergon" — delo in "autos" — lasten, samogiben, samoupraven. Torej samoupravna delavnost strojev, ki večji del človeškega dela, bodisi ročnega bodisi duševnega, sami opravijo.

Izrazi, ki jih izvedenci uporabljajo za delovanje elektronskih "možganov" v robotih, kakor n. pr.: živčno središče, občutljivost, oklevanje, izbira, spomin, itd. so seveda vzeti v prispodobi in podobnosti z delovanjem človeškega razuma. *Ničesar ni v robotu, česar ni človek vanj položil*, čeprav so včasih rezultati sami po sebi nepričakovani. Ne čutimo se pristojni za tehnično obravnavanje avtomatizacijskega sistema, ki je stvar tehničnih strokovnjakov, kar tudi ni predmet pričujoče obravnave. A občudovanja vredna je sposobnost avtomata, s katero registrira sporočila, ki mu prihajajo od zunaj, kako jih med seboj primerja in urejuje in kako potem s krmanskimi napravami, ki so opremljene z različno občutljivostjo, preišče notranjo zvezo med raznimi elementi in kompozicijami, jih med seboj poveže in strne v dokončne rezultate. — Ali način, kako stroj sam ugotovi slabotno delovanje katkega strojnega dela, tako da kosi, ki jih proizvaja, ne ustrezajo več predvidenim zahtevam. V tem primeru se stroj ne ustavi, kakor je to pri delu na tekočem traku, ampak njegov elektronski center takoj preuredi delovni proces na tak način, da nadomesti okvaro in da izdelek ustreza določenim zahtevam. Robot pa ni sposoben opravljati delo vedno le po istem načrtu, ampak more po želji slediti tudi drugačnemu programu. Z elektronsko naglico registrira tudi vse prejšnje operacije in ako mu pridejo nova naročila, jih avtomatično zabeleži in upoštevajoč prejšnje nakaže nove rezultate. V tem smislu je mogoče res govoriti o nekakšni samoodločbi stroja.

Toda kakor je vse to nenavadno in čudovito, vendar ni kaj čudežnega v delovanju robotov. *Delovanje avtomatov ustreza lastnotsim elementov, ki jih sestavljajo, in pa načrtu, katerega jim je določil njihov graditelj*. Plod so človeškega stvariteljskega uma.

Revolucionarni pojav avtomacije je torej v naslednjem:

1) Pomenja *mehanizacijo*, to se pravi, stroj nadomesti živalsko in človeško fizično delo ter tudi človeško nižje umsko delo. Elektronski stroj more z bliskovito naglico podati račune, katerih nekoč ni bilo mogoče izvesti, ker bi bilo treba predolgo računati in preveč bi stalo. Elektronski stroj pa ne le da izvede najbolj orjaške račune v nekaj trenutkih, ampak tudi brezhibno, brez računskih napak.

2) Roboti so opremljeni z *avtomatičnimi števci*, ki so tako brzi, občutljivi in natančni, da ne le registrirajo vse operacije stroja, ampak avtomatično kontrolirajo in korigirajo produkcijo v njenem celotnem procesu.

3) Natančnost, s katero dela robot, in njegov bliskoviti ritem racionalizirata in silno večata produkcijo.

UPORABA

Prvi poizkusi avtomacije so se pričeli že med prvo svetovno vojno v Sev. Ameriki, vendar pa je svoj glavni pospešek dobila šele v drugi svetovni vojni, ko je z avtomatičnim, v daljavo vodenim orožjem zgradila svoje najbolj poznane vzorce. Njen največji napredek je brez dvoma na polju oboroževalne industrije, kjer pa večino novih iznajdb države čuvajo kot vojaško tajnost. Drugače pa se avtomacija največ uporablja zaenkrat v tovarnah za municijo, v kemičnih obratih, v čistilnicah nafte, v žitnih mlinih in na splošno v industrijah, ki morejo računati z enakomernim in stalnim industrijskim procesom, tako glede na material kakor na odjem oziroma na trg.

V Angliji je Esso Petroleum Company zgradila čistilnico, ki je stala 40.000.000 funtov in ki dnevno prečisti 227.000 l nafte pod nadzorstvom 6 mož. Na istem sistemu so zgrajene nove čistilnice znanega podjetja Shell v Stanlowu in Shellhavenu.

Visa velika mednarodna avtomobilska podjetja so že preurejena ali pa se preurejajo na avtomacijo, kakor Ford, Packard, Buick, Pontiac, Austin, Renault. Novo Fordovo podjetje v Ohio za motorje izdelava vsako uro 100 motorjev, a zaposluje le 41 delavcev. Chrysler Corporation je zgradila v Detroitu novo tovarno, ki dnevno izdelava 3000 motorjev, neka druga pa celo 600 motorjev na uro. Mnogo podobnih primerov bi se dalo navesti iz kemične in živilske industrije, iz industrijskih panog, ki skrbijo za farmacevtske in lepote predmete, iz tekstilne industrije, za tovarne, ki izdelujejo v gospodinstvu uporabne predmete, za izdelovalce televizijskih in radijskih aparatov, igrač, itd.

V zadnjih letih so pričela velika podjetja uvajati robote v svoje osrednje urade, pri čemer upajo prihraniti veliko na uradniških plačah. Velike banke, zavarovalni zavodi in podobne ustanove nadomeščajo z velikanskimi računskimi in pisalnimi stroji mehanično delo nekaj tisoč uradniških nastavlencev. — Hitro napreduje tudi industrija za izdelovanje robotov. Samo v Združenih državah naj bi bilo že okrog 800 podobnih podjetij, katerih letna produkcija robotov izkazuje vrednost nad 3 milijarde dolarjev. Na vsak način smo že sredi presenetljivo naglega industrijskega razvoja, katerega gospodarske in socialne posledice bodo po vsej verjetnosti še mnogo bolj revolucionarne kakor pa je tehnični napredek sam na sebi.

OPTIMIZEM IN PESIMIZEM

Deljena so mnenja o tem, kakšno bodočnost prinaša človeštvu hitro napredujoča uporaba vedno bolj izpopolnjenih robotov v gospodarsko produkcijo. Mnogi so polni optimizma, drugi so pa nezaupljivi in z rastočo skrbjo spremljajo, kakor pravijo, vedno večjo oblast stroja nad človekom.

Optimisti neomajno verujejo, da roboti prinašajo človeštvu zlato dobo. Magnus, ab integro saeculorum nascitur ordo, vzklikajo z rimskim pesnikom (Vergil, Bucolica). Bajno, nikdar sluteno množino proizvodnje pričakujejo; silen dvig življenjske ravni in podaljšanje življenjske dobe; skrajšanje delovnega časa na štiri ali celo na dve uri na dan; delo bo izgubilo svoj trdi, enolični značaj; človek bo mogel živeti sam sebi, lahko bo potoval, posvečal se znanosti, umetnosti, zabavi, itd. Posebno komunisti so trdno prepričani, da jih bo tehnokracija robotov z velikimi koraki približala uresničenju zemeljskega paradiža, v katerega z religioznim pričakovanjem verujejo. "Tehnika bo odločilna za vse", je napovedal Stalin. "Ljudem moramo pripraviti zemljo vsak dan lepšo, da bodo pozabili hrepeneti po drugem svetu".

Temu skoraj eshatološkemu optimizmu pa stoji nasproti *pesimizem* drugih, ki jih pojav robotov navdaja s strahom in mračnimi slutnjami. Boje se, da bo stroj nadvladal človeka in si ga podvrgel. Mogel bi se pojaviti perverzen človek, ki bi pognal vojsko robotov proti človeštvu in iztrebil cele narode s površja zemlje, n. pr. z v daljavo vodenimi nestvori, obloženimi z atomskimi in hidrogenskimi bombami, z bakterijami in bacili, ki bi ponesli smrt v najbolj oddaljene predele sveta.... Boje se, da bo človek v blaznem hlastanju po nemogočem in s poseganjem v svetovje porušil kozmičen red in sprožil uničujočo katastrofo nad ves človeški rod. A najmanj, kar je z gotovostjo treba pričakovati, bo splošno naraščanje materializma in zaslužnjenje tehnično manj razvitih narodov po tistih, ki bodo razpolagali s strašnimi roboti. Na koncu poti, na katero stopa sedaj človeštvo, prežita uničenje in smrt.

C. V. Gheorghiu, romunski pisatelj v romanu "Petindvajseta ura", ki je tudi med nami poznan, si tudi nič dobrega ne obeta od novega tehničnega napredka: "Moderni človek je postal suženj svojega sužnja, to je tehnike," tako piše. "Dve stvarnosti, človek in tehnika... sta udarili skupaj... Toda sužnji, ki jih je zgradila tehnika, bodo dobili vojsko... Morda bo to najbolj temna doba vse zgodovine" (str. 41).

Že iz teh par misli vidimo, da je avtomacija brez dvoma pojav, ki more roditi zelo dobre, pa tudi zelo škodljive učinke. Od človeka, ki je robotov stvaritelj, je odvisno, kdo bo gospodoval: ali človek, ali robot. Kakor smo videli, si eni od novega tehničnega napredka vse obetajo, drugi se ga boje kakor živega zla. Toda predno bomo podvrgli avtomacijo načelni presoji v luči krščanskih idealov, skušajmo stvarno pregledati njegove praktične posledice za družbo.

POSLEDICE AVTOMACIJE

Poglejmo sedaj, kakšne posledice utegnejo z naraščajočo avtomacijo nastopiti za gospodarsko, kulturno in za mednarodno življenje.

A. Pri presojanju *gospodarskih* posledic je treba, da posebej motrimo učinek avtomacije 1) za podjetništvo in 2) za delavstvo.

1) — Komisije, ki proučavajo uvajanje robotov v industrijo, ugotavljajo soglasno, da je iz dosedanjih izkušenj mogoče z gotovostjo pričakovati, da se bo produkcija zelo *dvignila in stabilizirala*. Vendar pa so roboti zaenkrat dragi stroji. Izplačajo se le tistim industrijskim panogam, ki morejo računati na stalno dobavo surovin in na obširne, bogate trge. Le tako je mogoče, da

se dragi stroji hitro amortizirajo, ako izdelki ne bodo ležali v skladiščih, ampak bodo našli hiter odjem na trgih.

Ker so investicije za avtomacijo zelo drage, je umljivo, da si jih morejo privoščiti le gospodarsko zelo močna podjetja. Nujna posledica bo, da postane *razlika med veliko in srednjo ter malo industrijo še neprimerno večja* kot je bila dosedaj. Srednja in mala industrija z veliko sploh ne bo mogla konkurirati v istih izdelkih, ampak se bodo mnoga podjetja morala preurediti na druge proizvodjalne panoge, ako bodo hotela živeti.

Tretjič zahteva nov način proizvodnje od delavstva mnogo *večjo inteligenco in tehnično usposobljenost* kakor do sedaj. Veliko število manj kvalificiranih delavskih moči bo postalo odveč. Saj že sedaj govore o "tovarnah brez ljudi", katerih orjaški aparat je mogoče spraviti v pogon s pritiskom na gumb...

Četrta posledica, ki jo napovedujejo, pa bo *občuten padec cen* za blago na trgih. Občinstvo bo imelo na razpolago mnogo več, boljših in cenejših industrijskih izdelkov kakor do sedaj.

2) *Kaj pa pravi k vsemu temu delavstvo?*

Nasprotno kakor bi morda kdo pričakoval, ameriški delavski sindikati ne nasprotujejo uvajanju robotov v industrijo. Čisto drugače kakor v začetku industrializacije pred 150 leti, ko so delavci ponekod razbijali stroje, ki so se pojavljali, ker so v njih videli konkurenta, ki jim odjeda kruh — pričakuje moderni delavec od robota ugodnosti tudi za sebe.

Prvič se delavci ne boje, da bi nastopila *kakšna splošna brezposelnost*. Pravijo sicer, da je za prehodni čas pričakovati, da bodo nastopile neke motnje v zaposlenosti, ker bodo nekatere velike industrije odpuščale neizšolano delavstvo, ki si bo moralo drugod iskati zaslužka. A dosedanja izkušnja je pokazala, da stroj na splošno delavcu ne vzame kruha, ker je s povečano industrializacijo vedno v zvezi nastoj novih industrijskih panog in novih možnosti zaslužka. Če ne v proizvodjalni industriji pa v trgovini, transportu, pri nabavi surovin, itd. Za prehodni čas delavci le zahtevajo, da se dajo zadostni krediti na razpolago srednji in mali industriji, da bo mogla preusmeriti svojo produkcijo.

Pričakujejo pa delavci, da bo uvedba robotov v veliko industrijo napravila delo mnogo bolj varno in se bo zelo skrčilo *število nezgod pri delu*. Potem se bo v isti meri, kakor bodo padle cene industrijskim proizvodom, *povečala kupna moč delavcev*. Delavci bodo mnogo preje mogli odhajati *v pokoj*. Delovni čas bo tako skrajšan, da bo prej kot v 10 letih, tako trdijo vsaj v Združenih državah, mogoče uvesti *30urni delovni teden, to se pravi le še 4 dni dela v tednu*. Prav tako bo delavec dosegel *zajamčeno letno plačo*, ki si mnogo hitreje utira pot, kakor je bilo pričakovati. Z delavčevo letno plačo je pričel Ford, danes pa je v veliki avtomobilski industriji že splošna (nad 70 podjetij jo je že uvedlo), pričeli pa so jo uvajati tudi že na Angleškem. Garantirana letna plača delavstvu v veliki meri jemlje proletarski značaj. Dobrega pol leta traja gibanje za delavčevo letno plačo, danes pa ima v Sev. Ameriki že nad en milijon delavcev na ta način urejeno svoje delovno razmerje.

Delavstvo torej ne gleda pesimistično v novi čas, ki prihaja. Predvsem je prepričano, da ga bo robot *osvobodil onega suženjskega dela*, kateremu ga

je podvrgel taylorizem z delom na tekočem traku, ki zahteva od delavca zaradi svojega železnega ritma in strašne enoličnosti izredni živčni in duševni napor. Avtomacija je velika zmaga, pravijo delavci, ker robot osvobaja človeka zaslužnjenja mehaničnemu industrijskemu delu. Delavec postaja zopet svoboden človek. Svoboden tudi zaradi tega, ker mu bo večji življenjski standard in daljši prosti čas nudil dosti možnosti, da bo mogel živeti sebi, svoji družini, se izobraževati, potovati, obiskovati gledališče, kino..., skratka, razpolagati svobodno s svojim časom.

B. Posledice na kulturnem področju.

S tem pa segajo posledice avtomacije že na široko kulturno področje. Ni dvoma, da se bo socialno življenje v marsičem spremenilo. Podane bodo bogate možnosti, da se spremeni na boljše ali pa na slabše, kar vse bo seveda odvisno od družbe same.

Predvsem je treba pričakovati, da bo v bodoče delovni človek imel *veliko več prostega časa* na razpolago kot dosedaj. Seveda bo moral še delati, toda poklicno delo ga ne bo toliko izčrpavalo, ne bo več tako naporno. Po drugi strani pa prostega časa ne smemo istovetiti z brezdelnim pohajkovanjem. Trde borbe za obstanek osvobojeni človek se bo mogel posvečati opraviлом po svoji svobodni izbiri.

Vse vprašanje je v tem, kako porablјati prosti čas na človeka dostojen način in ne poniževalno. Tudi prosti čas je treba organizirati, to se pravi najti primerno zaposlitev.

Že sedaj se mnogo piše o tem, da bo treba povečati gledališča, kino dvorane in sploh javna zabavišča. Izletniški in turistični kraji bodo močno pridobili na obisku in privlačnosti. Tudi športne prireditve bodo še mnogo bolj obiskane kot doslej. Zaradi povečanega standarda si bodo ljudje mogli marsikaj omisliti za povečanje življenjskega udobja kakor pa dosedaj. Obeta se večja zaposlitev in procvit v podjetjih z izbranim pohištvom, s finejšim posodjem in umetelno keramiko, z boljšim blagom in perilom, pa tudi umetniki bodo lažje spravili med občinstvo svoje stvaritve.

Toda je še mnogo drugih načinov, da bo človek svoj prosti čas in denar mogel koristneje porablјati. Novi tehnični izumi in njih uporaba že danes zahtevajo od delavca večjo izobrazbo in specializacijo. V bodoče pa bo moralo osebe, ki bo imelo opravka z dragimi in preciznimi stroji, imeti še veliko večje tehnično znanje, podobno kakor ga imajo n. pr. inženirji. Treba bo posvečati mnogo več študija tehničnim vedam, o katerih imamo na splošno danes veliko premalo vednosti. Tehnične stvaritve so nam velikokrat tako tuje in brezdušne samo zaradi tega, ker jih premalo poznamo.

Več prostega časa pa naj bi človeku zlasti nudilo možnost, da se bo mogel zopet polno posvečati opravikom, katere je bil prisiljen tako dolgo zanemarјati. Mož bo mogel zopet živeti za svojo družino in se posvečati družinskim poslom: vzgoji in pouku svojih otrok, da jim bo res pravi voditelj in vzgojitelj.

Ker bodo imeli ljudje mnogo več prostega časa, se bo tudi versko in liturgično življenje v bodoče moglo še lepše in mnogostranejše razvijati, seveda, ako bodo ljudje za to pripravljeni in vzgojeni. Ne dvomimo, da se bo dušno pastirstvo znalo z novimi metodami prilagoditi novim časovnim

razmeram in na široko razširiti katoliška obzorja. Pa tudi za branje, za znanost, za umetnost, za filozofijo, itd. bodo imeli ljudje več časa kot dosedaj.

Skratka: človek bodočnosti bo imel možnost, da bo živel bogatejše in intenzivnejše duhovno in duševno življenje, ker mu bo olajšana trda borba za vsakdanji kruh.

C. Posledice na političnem in mednarodnem področju.

Že je bilo rečeno, da je z novim tehničnim napredkom kakor z jezikom v Ezopovi basni: v sebi skriva možnosti za najboljše in za najslabše. Vse je odvisno od načina, kako se ga bo človek posluževal.

Zasledujemo zaenkrat pozitivno stran avtomacije, kakor jo je pričakovati tudi za *mednarodno življenje*.

Upravičeno moramo ugotoviti, da bi brez silnega tehničnega napredka bilo mogoče izpeljati le malo stvari, s katerimi se danes ponaša socialni napredek. A tudi mednarodna družba bi ne bila brez tehničnih iznajdb povezana s tolikimi vezmi kakor je danes. In prav na tem področju se obeta v bližnji bodočnosti naravnost revolucionarni napredek.

1. — Kakor je tehnika zbližala ljudi pri skupnem delu, ustvarila delovno bratstvo in delovno občestvo, ki je v zavesti delavskega razreda velika vrednota, tako se podobni učinki tehničnih iznajdb kažejo tudi v mednarodni politiki. Pred tehniki in njihovimi izumi padajo državne meje, ker na mnogo-tere načine zbližujejo narode. Odlični katoliški državnik Robert Schuman je na konferenci katoliških mednarodnih organizacij 12. marca 1954 ugotovil: "Vsak dan je očitna večja medsebojna mednarodna odvisnost. Tehnični napredek je povečal potrebe vsakega naroda veliko nad ono, kar more sam proizvesti. Ni ga več naroda, ki ne bi potreboval kapitalov, surovin, patentov o novih izumih, tehničnih strokovnjakov, zelo dragih in kompliciranih tehničnih izsledkov, itd., a vse to je mogoče doseči le po poti mednarodnega sodelovanja in vzajemnosti. Avtarkija, protekcionizem, skrajni nacionalizem so preživela stališča, katera je treba vreči čez krov."

Mednarodna vzajemnost in zmaga nad ozkosrčnim narodnim egoizmom naj bi bila prva neposredna posledica novega tehničnega razvoja.

2. — Avtomatizacija, smo rekli, zahteva zelo široke trge, da se izplača. Zato nujno sili k opustitvi ozkih nacionalnih gospodarstev in k povezanosti v večja gospodarska telesa z istočasnim poenotenjem denarne valute. Zadevni razvoj je že v polnem teku. Severnoameriškim Združenim državam lasten trg, ki zajema skupno s Kanado skoraj 200 milijonov ljudi, že ne zadostuje več. Mrzlično si iščejo trga v Južni Ameriki, v Evropi in Aziji. Isto se dogaja z britanskim imperijem in v zadnjem času celo Sovjetska Rusija pričinja iskati zunanjih trgov, čeprav živi skupno s Kitajsko in evropskimi satelitskimi državami v moskovskem političnem in gospodarskem sklopu ena milijarda človeštva. Le stara uboga Evropa, zaverovana v svojo slavno preteklost, ne more najti zaradi prevelikih nacionalnih individualizmov poti do skupnega gospodarstva. Nacionalizem evropskih narodov, ki je nekoč pospeševal kulturni napredek, ker je gojil svobodo, zdravo individualnost in plemenito mednarodno kulturno tekmovanje, se v novih razmerah javlja kot ovira kulturne rasti, ker s svojim pretiranim nacionalnim individualizmom ovira zgradnjo skupnih političnih in gospodarskih temeljev, kateri so ji nujno potrebni, da se kulturno, politično in gospodarsko ohrani. Blaginja in napredek zahtevata danes velikih, gospodarsko organiziranih prostorov. Samo

trdna gospodarska povezanost more vrniti Evropi primerno ravnovesje in položaj zadovoljive gospodarske sinteze med ameriškim gospodarskim individualizmom in vzhodnim državnim kolektivizmom. Gospodarsko in politično združena Evropa je v vsakem pogledu tako močna in trdna, kakor ameriški ali pa sovjetski blok. Razcepljena in needina bo pa postala politično, gospodarsko in nazadnje še kulturno privesek Moskve ali Washingtona. Upajmo torej, da bo avtomacija, ki nujno zahteva velika gospodarstva, imela za Evropo koristne posledice in ji pomagala premagati ozke nacionalne meje. K trdnejši gospodarski in politični povezanosti jo sili tudi še potreba smotrne porabe atomske energije in ker je ogrožena njena varnost po atomskem orožju ter po silnih človeških masah azijskih narodov. "Čas je dozorel", kliče Pij XII., "da zamisel združene Evrope postane resničnost. Zakaj še oklevanje?" (Nagovor 24. dec. 1953).

3. — Končno more nagel gospodarski razvoj, katerega z veliko naglico pospešuje avtomacija, imeti to blagodejno posledico, da bodo bogatejši in tehnično bolj razviti narodi mogli vendar že enkrat učinkovito pomagati gospodarsko zaostalim narodom, ki še vedno živijo v velikem pomanjkanju.

Saj so nam znane številke: Evropa, ki ima 16% svetovnega prebivalstva, razpolaga s 27% vsega svetovnega bogastva, to se pravi več ko 10% preveč, če smo vsi ljudje enaki. ZDA imajo le 9% svetovnega prebivalstva, vseh snovnih dobrin pa 43%. Toda Azija, ki šteje 53% vsega človeštva, pa razpolaga le z 10% zemeljskih dobrin.

Ob teh številkah doumemo tragedijo stalnega pomanjkanja in lakote, na katero je obsojen večji del človeštva. Polovico ljudi na zemlji ima desetkrat nižji standard življenja, kakor pa ga ima Evropa: 60% človeštva dobesedno strada, nima primerne obleke, ne stanovanj in ne zdravil proti obolenju in raznim nalezljivim boleznim.

Vzemimo, da je dnevni prirastek človeštva 80.000 duš, letno torej 30 milijonov. Čez 30 let bo na zemlji približno 3 milijarde 600 milijonov ljudi. Vse te silne človeške množice bo mogoče preživljati le, če se izredno dvigne proizvodnja. Tu prihaja avtomacija s svojimi roboti in tako rekoč neomejenimi proizvodnimi možnostmi naravnost kot previdnostni izum. Gospodarske in tehnične možnosti so dane, da bodo tudi novi milijoni ljudi, ki prihajajo na svet, imeli od česa živeti. Te možnosti so podane tudi že danes. Ako je kljub temu pomanjkanje in lakota na svetu, je zaradi neenake razdelitve snovnih dobrin in zaradi egoizma bogatih narodov. Opravičeno govore človekoljubi, da je tolikšna beda na svetu sramota za naše stoletje.

PRESOJA IN NALOGE

Najprej si moramo biti na jasnem o tem, da tehnični razvoj *ne pozna poti nazaj, ampak samo naprej*. Bilo bi ne le brezkoristno, ampak naravnost škodljivo, ko bi tehničnemu napredku postavljali ovire, kakor so nekoč romantiki mislili, da bodo v novem času mogli znova oživiti nekdanji politični, socialni in gospodarski red, ki je pripadal že davno preživeli srednjeveški dobi. S svojim početjem socialnega razvoja niso zavrli, le sebe so izločili, da niso prihajali v poštev pri oblikovanju novega časa.

Moramo vedeti, da kak gospodarski in socialni sistem ni že zaradi tega dober, ker je nekoč že bil v rabi. Njegova vrednost se ceni po tem, v koliko

je bil sposoben za doseganje skupne blaginje. Vendar pa človeštvo stalno napreduje in išče vedno novih in bolj dovršenih in če mogoče tudi lažjih načinov za svoje preživljanje in da bi mu bilo dobro na zemlji.

Ne oporekamo pa, da je odkrivanje naravnih sil in njenih skrivnosti nalletelo v vsakem času pri ljudeh *na odpor*. Mnogim se je zdelo, da človek s svojimi posegi nekako oskrunja naravo in dviga zaveso do tajen, ki bi morale ostati človeku skrivnost. Zgodovinarji nam pripovedujejo, da so stari Kitajci pri Tčuangtse s strahom strmeli na prvo vodno kolo ob reki, ki je črpalo vodo, in ga smatrali za nečloveški izum. Od pradavnih časov so smatrali kovače za tvorce in nositelje nekih skrivnih sil. Stari modrijan Plato je svaril pred usodno iznajdbo pisave. Delavci so porušili prve stroje, ki so jih smatrali za svoje smrtne sovražnike. Iznajdbo tiska, "črne umetnosti", so mnogi smatrali za hudičevo delo. Boljše poznanje naravnih zdravil in njihova uporaba je marsikatero nedolžno žrtev kot "coprnico" in hudičevo prijateljico spravilo na grmado. Leonardo da Vinci si je le ponoči in na skrivaj upal secirati mrliča in študirati anatomijo človeškega organizma, itd.

Vedno se je človek ob novih izumih čutil ogroženega. In kako se ne bi čutil ogroženega danes, ob iznajdbi robota in odkritju atomske energije — posebno, ker vsaka nova iznajdba prevečkrat služi najprej razdejanju in uničenju.

Kakšni naj bodo naši pogledi na najnovejši tehnični razvoj?

Kar moremo načelno reči o novih tehničnih iznajdbah, je najprvo ugotovitev, da moderni človek, ki znanstveno izrablja in tehnično kroti naravne sile in jim gospoduje, *ni v nobenem nasprotju s krščanskim nazorom*. Nasprotno! Saj ne izpolnjuje drugega kakor voljo božjo, ki je že prvima človekoma v raji dal ukaz: *Napolnita zemljo in si jo podvrzita!* Stvarnik sam je dal človeku v posest zemljo in njena bogastva, da more živeti in se materialno, duhovno in moralno razvijati. A da človek more živeti, ni dovolj, da se prilagodi naravi in njenim podanostim, marveč si mora naravo, ki je večkrat uporna, podrediti in ji zagospodariti, da mu da kruha za številčno vedno večjo človeško družino. Odnos človeka do narave torej ne more biti isti kakor živali, za katero je dovolj, da se polasti hrane in jo povžije. Človek, ki je edini ustvarjen po božji podobi, je sprejel iz božjih rok tudi nekaj stvariteljske sile. Človek more z umom, ki mu je dan, prodirati v skrivnosti narave, krotiti snovne sile in gospodariti zemlji s tehniko in tehnično civilizacijo. Vsak stroj, ki ga izdelajo človeške roke, je utelešena misel, je zmaga duha nad materijo.

Krščansko mišljenje torej nikakor ni nasprotno tehničnemu napredku. Krščanski nazor se bistveno loči od stare, predkrščanske filozofije, ki je gledala na svet kot na nekaj vsestransko dovršenega in je človeku prisodila vlogo le pasivnega občudovalca. Vsak poseg človeka v naravo so smatrali stari za rušenje naravne harmonije in ne za njeno izpopolnitev. Drugič pa je poganstvo smatralo, da je svet poln hudobnih duhov in pa ljubosumnih bogov, ki neusmiljeno kaznujejo človeka, ako hoče prodreti v njihove skrivnosti. Jupiter je kaznoval Prometeja za njegovo samostojno stvariteljsko dejanje s tem, da ga je dal prikovati na samotno skalo.

Krščanski nazor pa človeka dviga nad tako mišljenje. Bog sam je človeku izročil zemljo, da jo napolni in ji gospoduje. Naš Bog ni ljubosumni

Bog, oziroma je njegovo ljubosumje drugačno kakor onih poganskih bogov iz grške pravljice. Naš Bog ne zavida človeku ognja in vseh drugih iznajdb, ki so do danes ognju sledile. Tudi robota mu ne zavida. Človek-Prometej ga more imeti in si z njegovo pomočjo olajšati trdo borbo za obstanek.

Kot kristjani moremo še dodati, da milostna božja pomoč nikakor ni navezana le na poljedelske in obrtniške gospodarske oblike. Krščanstvo hoče biti životvorno v vsakem času, torej tudi v naši industrijski dobi. Napačno in nevarno je naziranje, da je krščanstvo nezdružljivo s tehničnim napredkom. Vse delovanje sedanjega papeža Pija XII. in nešteti njegovi govori o prav vseh sodobnih vprašanjih nam govore nekaj prav nasprotnega: naloga sodobnih kristjanov je, da se seznanijo z življenjsko stvarnostjo, da so širokih življenjskih obzorij, polni trdnega zaupanja v svoj nazor in da iščejo harmonične skladnosti med sodobnim napredkom in religijo.

Navedimo v podkrepitev še besede Pija XII.: "Iz naših besed proti materializmu preteklega stoletja in našega časa, bi pa bilo zmotno sklepati, da obsojamo tehnični napredek... Nikakor ne. Mi ne obsojamo tega, kar je božji dar" (nagovor 24. dec. 1941). V božični poslanici 24. dec. 1953 je sv. oče še bolj določno izrazil svojo misel: "Veren kristjan bo k darovom, ki so jih prinesli Modri Jezusu, z veseljem dodal osvojitve moderne tehnike: stroje in številke, laboratorije in izume, moč in pomožna sredstva. Ti Bogu prineseni darovi so sad dela, ki ga je On sam nekoč ukazal in ki se v naši dobi srečno izvršuje, čeprav še ni končano "Napolnite zemljo in podvrzite si jo" (Gen 1, 28) je naročil Bog človeku, ko mu je izročil stvarstvo v začasno dediščino. Kako dolga in bridka je pot od tedaj pa do današnjih časov, ko morejo ljudje v nekem smislu reči, da so izpolnili božjo zapoved!"

Nismo torej pri tistih, ki bi se bali tehničnega napredka. A vseeno se zavedamo, da nas posebno najnovejši tehnični napredek stavlja pred *nove naloge*, ki izvirajo ali iz tehnike same ali iz uporabe njenih izumov.

1) — Božje naročilo: "Podvrzite si zemljo in gospodujte ji!" si je mogoče tudi krivo razlagati. Satan, ki je Kristusa skušal, bi se mogel na to naročilo sklicevati! "Vse to ti dam (zemlja ti je podložna) — ako predme padeš in me moliš!" To je Luciferjevo obračanje vseh božjih besed, ki tudi tukaj grozi. Satan v podobi angela luči — ni nobena nepoznana stvar! Treba je biti oprezen in svetopisemsko besedo pravilno umeti. Govorica samozavestnih tehnikov je dandanes vsekakor tale: "To kar je bil nekoč ideal, pod našimi rokami postaja resničnost; kar so sanjali največji duhovi, je danes otipljivo dejstvo; kar je bila včeraj sanjarska utopija, je danes možno uresničenje; težko je postalo lahko, zagonetno in skrivnostno — preprosto in vsakomur umljivo." — V tem samem bistvu tehnike leži skrita nevarnost, nekako podobno, kakor vsakdo nosi v sebi tudi napake svojih vrlin.

Nevarnost ob rojstvu robotov je v tem, da prične človek nekako takole umovati: Vse nam je mogoče narediti! V novi obliki večna skušnjava za človeka, biti kakor Bog! Presenetljivi tehnični izumi morejo zaslepiti človeka, da ne bi spoznal, da prav to ni resnica. Bog je človeku prepustil drobec svoje stvariteljske sile, toda vsemogočnost je pridržal sebi. A še bolj pogosta je nevarnost, da človek postane slep za mnogo bogatejši in važnejši svet, za neskončno višje vrednote, spričo katerih njegova tehnična spretnost popolnoma odpove, kjer se človeku spodobi le ponižna pripravljenost, da na kolenih vdano prosi in sprejme, kar mu prihaja od Očeta Luči.

Moderni človek, stvaritelj današnje grandiozne tehnike, naj se zaveda, da na lestvici vrednot *tehnika ni ne edina in ne najvišja vrednota*. Pred njo so duhovne vrednote, resnica, dobrotà, lepota. In še višje so svete vrednote religije in končno nad vsemi je Bog, ki je najvišji cilj vseh stvari.

Naloga tehnike je biti človekova dekla, a ne gospodarica. Svoj pravi namen dosega tedaj, kadar pomaga človeku pri vedno bogatejši in vedno lažji oskrbi s snovnimi, pa tudi duhovnimi dobrinami. Pri naraščajočem številu človeštva naj pomaga pri razširitvi življenjskega prostora na zemlji, pri obvladanju prostora, zraka in morij, tako, da bo vse človeštvo v pravem času in zadostni meri oskrbljeno z vsem, kar mu je potrebno za človeka dostojno življenje. Temu namenu more tehnika čudovito služiti. Tudi največji nasprotnik tehnike ne more zanikati, da z njeno pomočjo današnji človek more opraviti delo, kakršnega bi milijarde nekdanjih sužnjev ne zmoglo.

Problem druge industrijske revolucije je mnogo manj v tehnični in gospodarski ureditvi novega stanja, kakor *osebno v človeku*. Vse je odvisno od človeka, ali bolje: od vzgoje, ki je danes važnejša in potrebnejša kot kdajkoli.

Tehniki niso drugega kakor podaljšek človekovih rok in možganov, toda nikdar ne bodo tehniki tisti, ki bi določali stopnjo človeške kulturne dovršenosti. Tehnik more zgraditi robota, a ne človeka. Človek, ki je ustvarjen po božji podobi, se mora z božjo pomočjo zgraditi sam, da bo iz njega nastalo to, kar je vredno človeka. Človek je človek po tem, kolikor gospoduje nad seboj, nad svojimi slabimi nagnjenji, nad strastmi, zlasti nad sebičnostjo in nad neurejenim teženjem po bogastvu. Človek je človek po svoji sposobnosti, da živi v prijateljski skupnosti z ljudmi in z Bogom.

Ob tehničnih triumfih ne smemo zapasti tehničnemu mišljenju, ki motri svet izključno pod vidikom tehničnih vrednot, ampak je treba, da se pri novih izumih vedno vprašamo, koliko služijo ne le gospodarskemu, ampak tudi kulturnemu in duhovnemu napredku človeštva. Tehnika ne sme služiti sebičnim nagonom nekaterih po nadoblasti in želji po izkoriščanju bližnjega, ampak skupni blaginji. Brez tega ne bo razredni boj premagan, ampak še poostren. Dobrine, ki prihajajo iz produktivne delavnosti robotov, ne bodo lajšale bede potrebnih, marveč večale grabežljivost velikega kapitala, o katerem vemo, da večkrat rajši ustavi stroje in zapre tovarne, samo zato, da bi cene izdelkom ne padle, ker bi jih bilo preveč na trgu.

2. — Druga skušnjava pa nastaja za sodobno človeštvo iz uporabe čudovitih tehničnih izumov.

Tehnika, kakor vemo, že dolgo ne ostaja zgolj na snovnem področju. Ne govorimo več le o gospodarskih procesih pod vplivom tehnike, ampak tudi družba in družabna vprašanja se obravnavajo po tehničnih vidikih. Tehnične metode se uporabljajo na nesnovnih rečeh, prenašajo se na človeka in na človeške razmere. Amerikanec P. F. Drucker govori o "totalni družabni revoluciji, povzročeni po tekočem traku". "Ne gre več za tehnologijo. Ne gre več za ureditev fizikalnih sil. Gre za *novo idejo* o organizaciji človeškega sožitja. Ne gre za mehaniko, marveč za novo počelo družabne ureditve."

Gre torej za prenos tehničnih metod na področje, ki tehniki ni dostopno. Tehnika se ne zadovoljuje z oblikovanjem snovi, ampak hoče oblikovati tudi človeka in družbo sploh. Vso družbo je treba organizirati po mehaničnih

zakonih tehnike. Človeka pa, kateri se ne more prilagoditi tehničnemu življenju in mišljenju, je treba na novo zgraditi.

V resnici gre tu za nekaj novega. V tehničnem svetu se pojavlja nov tip človeka, ki uživa rastoče simpatije pri zagovornikih tistih družbenih sistemov, katerim je lastno mehanično pojmovanje človeka in družbe. Le-ti bi že davno želeli socializirati ne le gospodarstvo, marveč tudi človeka. Komunizem je oboževatelj tehničnega hiliazma, ko se bo družba sprevrgla v precizno delujočo mašinerijo, ki se sproži v pogon s pritiskom na gumb in bo jekleni robot pod vodstvom elektronskih možganov vzor in učitelj človeškega robota... Na kolektivistični tehnični podlagi bi naj tako bilo mogoče spraviti človeško maso tudi v zaželjene politične oblike.

Rečeno je bilo, da bo po novem delovnem procesu imel delovni človek veliko več prostega časa. Toda mehanizirani kolektiv ne dovoli človeku svobode in prostosti. Po kolektivističnem nazoru se prvo mesto med vsemi vrednotami odmerja družbi. Moderna tehnika pa daje družbi na razpolago sredstva, da drži slehernega poedinca pod stalnim nadzorstvom in v neprestani zavesti vsepričujočnosti svojih oblastnikov. Ko beremo o razmerah pod komunističnim totalitarizmom, se zdi, da smo že na meji tega, kar je George Orwell popisal v fantastičnem romanu "1984": Elektronsko oko opazuje svojo žrtev, jo nadzira in usmerja na stanovanju in na cesti, pri jedi in v postelji, v kinu in povsod... Ali kakor piše Gabriel Marcel, se poraja pred nami neizmeren sistem, ki razpolaga s strašno močjo, ki pa vendar ni drugega, kakor absurdnost sama na sebi. Vsem in slehernemu namreč nalaga grozne žrtve — zato, da uniči človeško osebnost. Razvrednotenje vrednot je popolno. Človek, ki naj bi bil cilj tehničnega napredka in državne delavnosti, izgine kot oseba. Postane suženj jeklenega stroja in novega družabnega ustroja.

Tudi proti tej zunanji demoniji, za katero je mogoče tehnični napredek zlorabiti, veljajo ista sredstva, kakor smo jih preje navedli. Potrebna je vzgoja človeka, da bo znal ceniti duhovne vrednote. Zlasti spoštovanje lastne svobode in svobode bližnjega. Zavedajmo se, da je od gospodarsko tehnične strani svoboda najbolj ogrožena, posebno danes, ko se gospodarstvu in tehniki pripisuje največja važnost. Na tem področju so možnosti, ohraniti svobodo in neodvisnost tudi najmanjše. Ohranitev svobode je zato tem bolj odvisna od poguma, prevzeti nase odgovornost, četudi je združena z žrtvami, da se ohrani svoboda v družbi. Ne bodo pa ohranili svobode ljudje, ki ne cenijo njene vrednosti in zato tudi niso pripravljeni zanjo ničesar tvegati ne prevzeti nobene odgovornosti.

Druga naloga naše dobe pa je, doseči večjo povezanost med intelektualci, ki se posvečajo prirodno znanstveni tehnični smeri in pa onimi, ki goje zgodovinsko humanistične vede. Ali povedano z drugimi besedami: *znova je treba upostaviti enotnost narave in kulture.*

Tehnika hoče namreč predvsem služiti gospodarstvu. Ne obrača se v prvi vrsti na človekovo duhovnost, marveč kako bi ohranila in izboljšala človekovo telesno življenje. Vendar pa kot človeško ravnanje ne ostaja le na snovnem področju, ampak je navezana na duha in ima svoj moralni pomen. Ni abstraktne tehnike, ki bi jo mogli ločiti od človeka, ki je telesno duhovno bitje. Kakor je v človeku telesno življenje zaradi duha podrejeno človekovi razumni osebi, in ni samo sebi namen, kakor pri živalih, tako morata tudi

tehnika in gospodarstvo biti podrejena človekovim kulturnim potrebam in zahtevam. V povezanosti narave in kulture gre primat duhovnosti. Žal, da ne korakajo vedno vštric tehnični, duhovni, moralni in verski napredek.

Toda čim bolj napreduje tehnika, tem bolj nam je na odgovornih mestih treba vestnih ljudi, ki se zavedajo svojega človečanstva in odgovornosti pred človeštvom. Le takim ljudem je mogoče zaupati neizmerno moč, ki posega v osrčje zemlje in more gospodovati nad človekom. Družba bolj kot kdaj potrebuje ljudi, ki so se naučili vladati nad samim seboj. Samó takšni ljudje se bodo znali zoperstaviti stalni skušnjavi, da bi tehniki pridali absolutni značaj, iz nje napravili malika in pod varljivim videzom napredka končno sami zapadli njenemu gospodstvu.

Dogaja se nekaj podobnega kakor v zdravniški vedi. Zdravnika mora voditi zavest moralne odgovornosti in ljubezni do človeštva, ker se sicer morejo zdravila v njegovi roki sprevreči v strup in uničenje onih, katerim naj bi prinašala olajšanje in zdravje. Moderna tehnika more postati blagoslov za človeštvo, toda voditi jo mora vest. Avtomat ne more dajati sam sebi smisla in namena. Človekova dolžnost je, da z njim tako ravna, da bo v službi socialnega etosa in skupne blaginje človeštva. Tako končno prihajamo do zaključka, da je vprašanje tehničnega napredka in modernih izumov v najtesnejši zvezi z verskim in moralnim nazorom.

L I T E R A T U R A :

- J. DIEBOLD. Automation, the challenge to management, New York 1955.
- F. DESSAUER IN X. VON HORNSTEIN. Seele im Bannkreis der Technik, 312 str. Otto Walter Olten, Freiburg i. Br. 1953.
- F. W. FÖRSTER. Technik und Ethik, Leipzig 1905.
- GEORGES FRIEDMANN. Der Mensch in der mechanisierten Production. 400 str. Bund Veg. Köln, 1952.
- TEILHARD DE CHARDIN. Le phénomène humain, ed. Seuil, Paris 1955.
- J. BOISSONAT. Automation et réalités, "Revue de l'Action Populaire", N° 97, Spes. Paris.
- INFORMATOR. Nouvelles formes d'automatisation: l'automation ou autergisation. "Les dossiers de l'Action Sociale Catholique", Bruxelles, mars 1956.
- A. RALLI. Riflessi economici e riflessi sociali dell'automazione. "Orientamenti Sociali", st. 5. 1956.
- GIORGIO SACCO. La "Automation" e le sue implicazioni sociali, v reviji Operare, marzo-aprile 1956.
- PIJ XII. Božični nagovor 24. dec. 1953.

STANKO MIKOLIČ

SODOBNA RAZVOJNA STOPNJA DRUŽABNEGA NAUKA

Sociologija ni prvi, niti edini poizkus znanstvenega preučevanja človeških odnosov, temveč je le ena izmed določenih zgodovinskih oblik.

Četudi je šele Avgust Comte (1798-1857) skoval besedo sociologija iz latinske besede socius in grške logos in pomeni sociologija dobesedno nauk o družbi ali družabni nauk (glej I. Ahčin: Sociologija I, str. 15), je ta nauk obstajal že davno prej, in če se sociologija sodi za moderno in sodobno vedo, je to zgolj zato, ker je z njo nauk o družbi dosegel neke povsem določene značilnosti. Družabni nauk se je pojavil v helenistični dobi. Filozofski duh starih Grkov ni mogel prezreti tako važnega dejstva iz vsakdanjega življenja kot so to iz skupnega življenja ljudi porajajoči se medsebojni odnosi. Platonove knjige Država, Zakoni in Politika so dela, ki so posvečena temu študiju in isto velja za Aristotelovo Politiko. Če primerjamo nauk o družbi, kot ga vsebujejo ta dela, s sodobnimi sociološkimi deli, opazimo veliko razliko. Priznati bomo morali, da je tisto, *kar se danes imenuje sociologija, brez dvoma nauk o družbi, vendar pa sta izhodiščna točka in razvoj tega nauka precej različna od družbenega nauka, ki ima svoj izvor v stari Grčiji in je prevladoval v zapadni miselnosti vse do moderne dobe.* A. Comte je tista ločnica razvoja družabnega nauka, ki loči sociologijo — do neke mere novo vedo kot sodobno obliko racionalnega preučevanja človeške družbe — od *predsociološkega nauka o družbi*, kakor ga poznamo iz predhodnih poskusnih podvigov.

Značilnosti predsociološkega družbenega nauka so predvsem tri: *etična usmerjenost, istovetenje s politiko in filozofsko-zgodovinska težnja.*

V soglasju z Aristotelovo trojno razdelitvijo — ki jo je obdržal tudi sv. Tomaž Akvinski —, po kateri se človeška znanost razdeli na tri velike veje: logika, fizika in etika, so postavili družbeni nauk od vsega početka v tretjo skupino in je bila klasična socialna teorija bistveni del moralne filozofije. Zato tudi predsociološki nauk ni raziskoval, *kaj je družba*, temveč je iskal odgovor na vprašanje, *kaj mora biti*. Ni se poglobljal v razčlenjevanje in razumevanje socialnih odnosov v človeški družbi, kot so v resnici obstajali, temveč je stremel po postavljanju in izvajanju pravil vedenja, odkrivanju dolžnosti in določanju moralnih vrednot ter idealno zamišljenih ciljev.

Tako je dal Platon svoji knjigi "Država" (ki je prvo veliko sociološko delo) podnaslov "ali o tem, kar je prav" in v njej ne razglablja o državi ter o tem, kar se v njej dogaja, ampak obravnava državo s stališča pravičnosti.

Enako je tudi nauk o mestih in stanovih prepleten z naukom o čednostih. V knjigi "Zakoni" pa išče idealno politično obliko, ki bi najbolje služila Grkom: smatra polis za najprikladnejšo obliko in v njej sami išče najboljšo upravno zvedbo.

Etično usmerjenost najdemo tudi pri Aristotelu kljub vsemu realizmu. V Etiki Nikomaku, kjer najbolj na široko govori o pojavih družabnega življenja, nam pove na koncu knjige, da je poglavje o etiki le uvod politiki, ki je glavna znanost. Seveda je ta uvod v smislu "etizacije" politike, v nasprotju z Machiavelijevo "politizacijo" etike. V knjigi "Politika" pa obravnava polis v funkciji čednosti in ima neprestano pred očmi deontološki vidik ravnanja ljudi.

Krščanska miselnost je to stališče sprejela in še poglobila. Cerkveni očetje, zlasti skolastiki, so obdelovali socialna vprašanja v sklopu Philosophia Moralis. Družbeni nauk je bil zanje bistveni del naravnega prava ali bolje rečeno, študij pravil, ki *morajo* urejati medsebojno udejstvovanje ljudi. Isto velja pozneje tudi za protestantske pisce, da moremo tako videti v naravnem pravu (*ius gentium*) tisto "uradno" teorijo o medsebojnih odnosih med ljudmi, ki je bila predhodna sociologiji in po kateri je bil nauk o družbi sistem socialne deontologije.

Priznati je treba, da so tudi pred 19. stol. posvečali neko pažnjo pojavom družabnega življenja in zbirali podatke, vendar pa vsa ta raziskovanja niso nikoli imela tega pomena kot so ga dobila v sodobnem družboslovju. Pojavi družabnega življenja niso bili predmet zanimanja zaradi svoje bitnosti, temveč samo v toliko, v koliko so nudili možnost posredovanja novih in podrobnejših normativnih poznanj in moralnih zaključkov. Družabni pojavi so bili le *datum metafisicum*, ki je potreben za razložitev in opravičilo normativnega sestava (n. pr. Grocijev *Appetitus societatis* ali Hobbsov: *homo homini lupus*). Predsociološki nauk o družbi ni smatral potrebno poznati družabne pojave kot take, neodvisno od "kakor bi morali biti".

Pri Grkih je nauk o družbi težil k istovetenju s politično vedo. Ne zastonj so imele knjige naslove kakor Država, Politika ali slično. V njih omejujejo obravnavanje pojavov družabnega življenja na preučevanje stikov med državljani in državo in na odnose v državi. Da se je predsociološki družbeni nauk istovetil s politiko, je bilo razumljivo za Grčijo, ki ni poznala ločitve med družbo in državo in so gledali na vse družabne dogodke le s stališča politične skupnosti. Grkom je bila polis veliko več (sociološko) kot pa nam moderna, juridično-administrativna država. Grku je bila polis-država približno to, kar je danes vaščanu vas, v katere občestvu se rodi, živi, vzgaja otrok in umrje, ne da bi njihove zahteve, potrebe in težnje šle preko območja soseske. Zato so bili tudi opravičeni, da so gledali na vse družabno življenje s stališča političnega (od "polis") življenja. Ko pa so se v poznejših stoletjih razmere bistveno spremenile in so se poleg oblik političnega življenja pojavile druge oblike družabnega življenja, kot je to pojav Cerkve (Dajte cesarju, kar je cesarjevega, in Bogu, kar je božjega!) in zaradi oslabljenja rimskega cesarstva razcvit mnogovrstnih nedržavnih družb, fevdalnih vezi, cehov, bratovščin, univerz in slično, pa to istovetenje ni bilo več upravičeno. Ker pa novi socialni položaj ni imel vzporednega napredka v znanstvenem socialnem nauku, ki je bil preveč pod vplivom Aristotela in rimskega prava, je ta še vnaprej ostal pri svoji — sedaj že enostranski — politični viziji. Nastanek velikih narodnih držav je le še pripomogel k ohranitvi te značilnosti, zlasti še,

ker so bili veliki pisatelji, ki so od XV. stol. naprej posvečali pažnjo družabnim pojavom, predvsem gojitelji političnih ved, v kolikor pač niso bili moralisti ali pisci filozofije zgodovine.

Res je, da je Aristotel poznal trilogijo družina - vas - polis, da je že Rousseau pisal precej jasno o "civilni družbi", ki je nekje v sredi med posedincem in državo in da ne manjka pri ostalih piscih teoretičnih odstavkov in namigov na družino, stanove, občine, itd., vendar pa je teh obravnav tako malo, da ni govora o kakšni posebni socialni vedi, zlasti še, ker zavzema politično razglabljanje pretežni del prostora in pozornosti in ker obravnavajo družino, stanove, občino, izključno pod vidikom razčlenitve politične družbe. Poleg tega pa se vse do 19. stol. ni odkrito pojavilo "socialno vprašanje", ki je ozko povezano s postankom sociologije. Te vrste vprašanja so sicer vedno obstajala, a so jih reševali tako teoretično kot praktično z dveh vidikov, ki nista bila prav nič naklonjena pojavi neodvisne socialne vede. Ta dva vidika sta bila vera in politika. Gibanja, ki so težila za socialno obnovo, so se izkristalizirala v srednjem in novem veku v verske pokrete, ki so bili dostikrat povezani s krivoverskimi nauki, kar je moglo imeti odmeve v teologiji, etiki in naravnem pravu, a ne v socialnem študiju. In vzporedno, praktičnih rešitev teh problemov so iskali v politiki, kar je zopet moglo obogateti politično vedo in ni bilo povod razmahu socialne vede, kar se izvrši šele s prihodom liberalizma v 19. stoletju.

Tretja značilnost predsociološkega nauka pa je njegova filozofsko-zgodovinska težnja, s katero je hotela objeti razvoj vsega človeštva in družbe kot eno samo enoto in jo obravnavati kot popolno "enotnost in enoličnost", kar ni v skladu niti najmanj ne z enostavnim empiričnim raziskovanjem. Človeštvo ni ena sama družba, temveč ga sestavlja množica skupin in družb, katerih odnosi niso pri vseh enaki in jih je treba pri vsaki družbi posebej raziskovati.

Predsociološki družabni nauk doživi veliko spremembo v moderni dobi, ki vzpostavi sociologijo z lastnimi in izvirnimi značilnostmi. Ta sprememba je tako velika, da tvori pravo nasprotje med sociologijo in predsociološkim družbenim naukom.

Sociologija opusti preučevanje zgolj abstraktnih metafizičnih vprašanj in se posveti raziskovanju tega, kar se more potrditi z opazovanjem, poskusom ali matematičnimi računi. Odmakne se od bitij in podstat, preide na pojave in odnose ter dá prednost induktivni metodi na škodo silogizmov in dedukcij.

Za sociologijo ni družabno življenje nič drugega kot stalno ponavljanje pojavov in odnosov. Naloga sociologije je, da jih beleži, raziskuje njih logične zveze med vzroki in posledicami (*causa - effectum*) in odkriva na tej podlagi zakone, po katerih se ravnaajo ljudje v družabnem življenju, kot ga *resnično* in *dejansko* živijo.

Besedo zakon (*nomos, lex*), ki so si jo naturalisti izposodili iz družabnega nauka, prevzame sociologija, vendar ji dá povsem nov pomen (socialna fizika je v začetku Comte imenoval sociologijo). Zakon, naravni zakon ni v sociologiji isto kot n. pr. v teologiji. Pojem sociološkega zakona, četudi je analogen v mnogih pogledih z naravnim zakonom (v teologiji), ni nujno, da se ujema popolnoma z njim. Sociologija ne preučuje zakonov, ki jim ljudje morajo slediti v družabnem življenju (naravni zakoni v etiki, moralki...) temveč zakone, ki jim dejansko sledijo v svojih medsebojnih odnosih. Te zakone

imenujemo sociološke naravne zakone. Razlika med temi in "naravnim pravom" more biti torej jasna. Ločiti pa je treba med "sociološkimi" zakoni, ki so poizkusi teoretične razlage (sociološki zakon je n. pr.: demografija vpliva na vojne — teorija) in med "socialnimi" zakoni, ki so pravila praktičnega vedenja (socialni zakon je n. pr.: zakon o bolezenskem zavarovanju — praktična izvedba).

Posebnost sociologije določuje posebni značaj predmeta, ki ga preučuje in ki je povsem določen in omejen del žive realnosti. Sociologija — in nobena druga veda, všteti bi biologijo — je edina, ki je sposobna doumeti pojave iz življenja človeške družbe v svoji lastni bitnosti, ker je istočasno ideološka (vsebuje ideje) in zgodovinska (ker jih razvija s časom).

V nasprotju z deontološko, normativno in metafizično tendenco predsociološkega družabnega nauka, sociologija analizira in opisuje odnose družabnega življenja tako kot so razvidni iz pojavov, ki jih je moči opazovati v družbi, in neodvisno od presojanja, kakšni bi morali biti.

To perspektivno nasprotje med starim in novim družabnim naukom je logična posledica "presedlanja" tega nauka iz etike na področje fizike. Realistični prehod od "mora biti" na "je" ima svoje predhodnike v angleških in francoskih piscih že med 16. in 17. stoletjem in je dandanes že trajno zasedran v sociološki miselnosti, ki omogoča sociologiji, da je postala veda družabne realnosti (*ciencia de la realidad*). Usmerjenost, ki se je uveljavila v socialnem raziskovanju, je odkrito ontološka in ne deontološka; sociologija išče svoj predmet v družabnem "biti" in raziskuje, kako ravnajo ljudje v medsebojnih odnosih in je ne zanima, kakšni bi "naj bili", oz. kakšni bi "morali biti" ti odnosi. Sociologija odkriva naravne "zakone" dogajanjem in ne preceptivnih "norm".

Prehod iz deontologije pa se ne izvrši v ontologijo *sensu stricto*, ampak samo, v kolikor to dopuščajo izkustva. To pa zato, ker niso predmet sociologije zadnji zaključki in načela družbe, temveč pozna družabno življenje po njenih zunanjih pojavih, ki jih more preučevati. *Empirizem*, ki gradi na izkustvu zgodovinskih, statističnih in socialnih podatkov ter na podlagi iz teh izkustev dobljenih zakonov, ki morejo biti podvrženi nadzorstvu, je ena izmed glavnih značilnosti modernega družabnega nauka. (Zlasti pri severnoameriških sociologih gre ta empirizem tako daleč, da postaja praktično edina značilnost nauka, kar je pretirano in škodljivo vediti.)

Sociologija je pozitivna in empirična veda, ki preučuje to, kar je, oz. bolje rečeno, to kar se dogaja, in ne tega, kar naj bi bilo, ter se omejuje na pojave in odnose, ki jih more opazovati in preizkušati. Ta značilnost sociologije je dandanes na splošno priznana in veljavna in jo je med drugimi katoliškimi socialnimi šolami sprejel tudi Socialni zavod "León XIII" v Madridu. Z njo pa se ne strinjajo nekateri katoliški krogi in pisci.⁽¹⁾

(1) Nicolás Octavio Derisi: "Si el acto social implica y en su raíz más profunda un acto irradiado por la voluntad libre bajo la dirección de la inteligencia, como tal es un acto moral, y la Sociología aparece entonces entroncada en la filosofía práctica, en la ética; más aún, es ética, una provincia suya y, como tal, constituida por principios normativos."

Código Social de Malinas: "La Sociología estudia las manifestaciones de la vida social tales como son y tales como debieran ser... se halla dominada por la exigencia de la moral." To definicijo prevzame tudi I. Ahčin v "Sociologiji, I", str. 15 in naslednje. Vendar pa je treba pripomniti, da so v zadnji izdaji malinskega socialnega zakonika — po poročilih, ki jih imamo — popravili to definicijo v toliko, da so pridejali, da ni naloga sociologije izrehati moralno presojo socialnemu izražanju, ki se prepušča moralki.

Vsekakor je socialna delavnost del človeške delavnosti in plod svobodne volje in kot taka more in mora biti podvržena normativnemu moralnemu presojanju: *Vendar pa to presojanje ni sociološko. Moralno presojanje pretvarja "je" v "naj bo" (in "mora biti") in če bi oboje bilo vedno in povsod le ena stvar, potem bi ne bilo etičnih problemov in bi bila morala odveč.* Zato je treba ločiti med vsakdanjo realnostjo in idealom, med sociologijo in etiko. Potreba te ločitve je tako jasna, da se mnogi katoliški sociologi izražajo v prid "realistične" oznake sociološke vede.

"Sociologija, ki je *veda tega, kar je*, privede do praga morale, vendar ga ne prestopi", pravi P. Delos v uvodu h knjigi "Sociologija", ki so jo napisali Lemmonyer, Tonneau in Troude. Enako mislijo ti trije avtorji, Luigi Sturzo, P. H. Furfey in drugi. Kardinal Suhard pravi, da sociologu ni potrebno nastopati apologetično, temveč da naj ugotavlja le čisto resnico.

S tem pa se sociologija ne okrne na zgolj teoretično znanje, ampak še naprej ohranja svojo praktično vrednost. Ker odkriva naravne zakone stalno se ponavljajočim družabnim pojavom in odnosom, more predvidevati, kako se bodo le-ti vršili v bodoče: *voir pour prévoir*. Ker poznamo realnost, jo moremo obvladati. Človeška delavnost se ne zadovoljuje s pasivnim *voir pour prévoir*, ampak spreminja teoretične zakone v praktična pravila in išče v znanju podporo svoji moči: *voir pour pouvoir*. Sociologija je praktična znanost, v kolikor more njeno znanstveno predvidevanje bodočnosti vplivati na razvoj družabnih odnosov in jih prilagoditi našim težnjam.

V nasprotju s predsociološkim naukom o družbi je sociologija posebna veda, ki opušča vsako zahtevo po filozofski univerzalnosti. Namesto zgodovinske enotnosti se zavzema za *sociološki pluralizem*. Izkušnja namreč potrjuje, da ni moči govoriti o kakšnem "enotnem" napredku človeške družbe in zato "ne obstaja v resnici nobena univerzalna (splošna) zgodovina, temveč le posamične zgodovine raznih socialnih skupin", kakor pravi L. Sturzo. Sociološki pluralizem ne pozna družbe v "ednini", ampak le družbe v "množini". Zanj je ena sama družba vseh ljudi abstrakten pojem.

Z ozirom na ostale, posebne socialne vede pa je sociologija *splošna* socialna veda, a tudi na socialnem področju samem so ji postavljene meje kompetence, to pa zato, ker ni vse, kar je socialno, avtomatično predmet sociologije (n. pr. demografija, zdravstvo...).

Omejitev sociologije na njej lastno polje raziskovanja je še vedno bolj "polbožna želja", kot pa se to v resnici dogaja, ker sociologi še vedno radi obravnavajo celo vrsto vprašanj, ki niso ravno sociološka, niti ne socialna. Precej je vprašanj, ki zanimajo študij družbe in ki jih pravzaprav nobena druga znanost še ni dovoljno obdelala; če zato smatrajo sociologi za potrebno, da se jih dotaknejo, bi to morali storiti z vso previdnostjo in proti svoji volji s posebno opombo prekoračenja delokroga propter necessitatem. V nasprotnem primeru grozi nevarnost, da bodo imeli sociologijo za sinonim zmešnjave duhov in bo njen nivel nižji, kot bi bilo pričakovati. Nekateri nasprotniki sociološke vede kažejo ravno na to confusion d'esprit, ki daje videz, kot da sociologija ni samostojna veda, in trdijo, da bi vsa važna vprašanja, ki jih študira sociologija, mogle obravnavati točneje in uspešneje druge socialne vede.

Dostikrat je v resnici težko najti mejo delokroga sociološkemu raziskovanju, predvsem v primeru razmejitve s politiko. Ne smemo pozabiti, da je

bil družbeni nauk že od vsega začetka takorekoč istoveten s politično vedo in tudi že vemo, da se je pojavila sodobna sociologija kot posledica ločitve in izolacije "socialnega" pojava v ožjem pomenu besede od političnega. Kljub tej ločitvi pa ne bo nihče mogel popolnoma doumeti takoimenovanega socialnega vprašanja, ako se ne bo predhodno seznanil z liberalnim pravom, glavnim orodjem države devetnajstega stoletja, ki je omogočila in dovolila razvoj meščanskega kapitalizma in proletariata. Zato socialna veda, ki ne pozna liberalne politike, ne pozna enega izmed najvažnejših predmetov raziskovanja. To je še bilo mogoče v XIX. stol., ker je bil pravno-politični pojav zgolj zanikanje socialnega pojava (liberalni abstencionizem). Dandanes pa, ko se povsod na svetu občuti vedno bolj naraščajoče državno vmešavanje na vseh poljih zasebnega družabnega življenja, bi bil nauk o družbi, ki bi opuščal politični študij, naravnost brez smisla, ker bi s tem prenehal preučevati velik del socialnega življenja, zlasti še, ker je vsaj trenutno ta del med najvažnejšimi. Predmet sociologije bi se skrčil na brezpomembne "navade" gotovih oblik pozdravljanja, oblačenja, pitja... in nič več. Dandanes je socialni pojav predvsem političen zaradi velikega državnega vmešavanja in zato mora sociologija obsegati tudi poglavja o državnem in meddržavnem življenju. Zlasti mora biti "strukturna" sociologija v dobršem delu politična sociologija. To zbližanje med obema vedama pa mora biti obojestransko in vzajemno: splošna sociologija potrebuje sodelovanja politične sociologije in ravno tako se poslužuje vedno bolj po drugi strani nauk o državi in politiki z zaključki in metodami sociologije ter opušča dogmatične juridično-filozofske predsodke, ki so do nedavnega prevladovali v politični vedi.

Kljub temu, da je sociologija empirična veda, sloni nehote na dveh temeljnih predpostavkah, ki imata svoj izvor v svetovnem nazoru sociologa, ki ga ima le-ta o človeški naravi in njenem pomenu v svetu. Ti dve predpostavki se moreta nuditi iz dveh nasprotnih si vidikov, kar dá možnost dvojne osnovne izbire: naturalizem - spiritualizem in individualizem - totalizem. Zato *zavisi bistveno vsak sociološki sistem od predpostavke, ki ga ima avtor (sistema) o človeku in njegovem pomenu nasproti naravi in nasproti družbi.* Če gleda na razumska bitja v bistvu prav tako kot na ostala živa bitja nerazumskega sveta, bo smatral medsebojna razmerja in odnose med ljudmi bistveno enako kakor odnose, ki jih poznamo in kakor se razvijajo med fizičnimi in organskimi stvarmi: *sociološki naturalizem* (sociološka prirodnost); če pa meni, nasprotno, da je človek nekaj drugega od ostalega stvarstva, ne bo imel njegovih odnosov s sebi enakimi za enakovredne nobenim odnosom med stvarmi ali nečloveškimi bitji in nauk o medsebojnih odnosih (interhumano) se bo razlikoval od vseh prirodnih: *sociološki spiritualizem* (sociološka duhovnost). Po drugi strani pa privede do *sociološkega individualizma*, ako smatramo pri presojanju medsebojnih odnosov v družbi človeka, poedinca za bistveno, prvo in osnovno, za *prius*, ki se mu ne moremo izogniti; in če, narobe, sodimo, da je poedinec le derivata in nekaj drugovrstnega in podložnega nasproti pojavom nad in večosebnih enot, družb v družabnem življenju, se bomo srečali s *sociološkim totalizmom*.

Na prvi pogled je razvidno, da je vsaka od teh štirih predpostavk — logično sojeno — predsociološka, kar pomeni, da je obstajala že pred znanstvenim sociološkim študijem in *ni posledica opazovanj in znanstvenih socioloških dokazov*. Gre za filozofske trditve, ki ne izvirajo iz socialne prakse, ampak so bile predhodno postavljene. *Nihče ne postane naturalist, ker ni mo-*

gel eksperimentalno dokazati obstoj duše, temveč narobe: tají njeno zunanje izražanje, ker je že poprej a priori zanikal njen obstoj. Jedro sociološkega naturalizma ni toliko pozitivistično tolmačenje družbe kakor zanikanje "diferencialnega" načela. Brez tega načela bi bila *priroda* izenačena z *družbo* in bi le-ta morala obvezno popustiti prvi ter bi se posnovila, četudi bi hoteli njeno snovnost povečevati z govornimi oblikami poduhovljenosti in s kapricastimi antropomorfičnimi razlagami, katerih edini in končni namen ni nič drugega kot razvrednotiti (diskvalificirati) veličino racionalnega bitja.

Na kratko: *priznanje ali zanikanje (sociološkega) naturalizma sta vzporedna z zanikanjem ali priznanjem bivanja duše*. V tem je jedro spora: vse drugo je postranska stvar. Razprava o tem, katera od teh nasprotujočih si predpostavk je prikladnejša, ne spada v sociološko raziskovanje *sensu stricto*, temveč je vprašanje socialne filozofije. Iz povsem razumljivih razlogov odklanjajo katoliški sociologi naturalistično sociologijo, ki je sama sebe pohabila ter postala nesposobna, da nam dá zadovoljivo razlago o človeški družbi. Na sociološko vedo gledajo pod vidikom *individualnega spiritualizma* in v tem je značilnost "krščanske" oz. "katoliške" sociologije, v kolikor se sploh tako more imenovati, zlasti še, ker so zastopniki individualnega spiritualizma tudi mnogi sociologi, ki niso kristjani, kot so to n. pr. muslimani in budisti.

Izkušnja nas uči, da ljudje ne živijo posamično, ampak v družbi in ta vsakdanja realnost nam zastavlja čisto sociološko vprašanje, kako jo analizirati, da bo uspeh čim boljši. Tu je treba ločiti med *metodološko* in *ontološko* predpostavko in ni nujno potrebno, da se obe vedno ujemata. Včasih bo celo priporočljivo za sociologa-individualista, da bo študiral določene individualistične pojave metodološko tako, kakor da bi bili izraz skupinske delavnosti. Tako n. pr. moremo gotove pojave, kakor vojno, revolucijo... zaradi sedanjosti še ne dovršene tehnične stopnje raziskovanja bolje razložiti s stališča "univerzalizma", ker bi jih bilo pretežko razložiti kot posledico odnosov in pojavov poedincev.

TINE DEBELJAK

IZ GRADIVA O ŽAKLJU - LEDINSKEM

1.

O Antonu Žaklju, pesniku, znanem v slovenski literarni zgodovini pod pseudonimom *Rodoljub Ledinski*, se še ni mnogo pisalo. O njem vemo samo to, kar je napisal Marn v svojem Jezičniku (XVII, 42-54) in po njem Grafenauer v svoji veliki Zgodovini slovenskega slovstva (II. zv., 184-189). To je: kratka biografija, potem bibliofilski podatki o redkih njegovih tiskanih pesmih, še vsebinska oznaka slednje izmed njih ter — pri Grafenauerju — kratka sodba o njegovem pomenu. Ta pa je taka, kot se je pozneje ponavljala po vseh novejših literarnih zgodovinah (v Grafenauerjevi Kratki Zgodovini, Slodnjakovem Pregledu, goriški Zgodovini slovenskega slovstva iz l. 1946 in Janeževi Slovstveni zgodovini iz l. 1957): da namreč njegov pesniški pomen ni velik, da je bil pesnik staroslovenske dobe, Bleiweisovih Kmetijsko rokodelskih Novic, pomembnejši pa kot zbiratelj narodnih pesmi, ki pa jih je "popravljal" po svoje.

Slovenski biografski leksikon še ni prišel do njegovega imena.

Njegov življenjski tek opisuje Grafenauer — po Marnu — takole:

Rodil se je dne 14. 10. 1815 v Ledinah pri Žireh nad Idrijo, od koder je vzel svoje pesniško ime *Ledinski*. Gimnazijo je dovršil v Karlovcu in Novem mestu, licej in bogoslovje v Ljubljani. Ko je bil 6. 8. 1842 posvečen v mašnika, so ga pošiljali 26 let kot kaplana iz enega kraja do drugega, iz enega konca ljubljanske škofije do drugega. Služil je najprej v Gradcu pri Podzemlju, v Beli Krajini, potem v Ribnici, v Mirni peči, v Poljanah nad Škofjo Loko, pri Sv. Križu nad Kostanjevico, v Sostrem, nazadnje pri Sv. Duhu nad Leskovcem (v Velikem Turnu), kjer je dne 29. 4. 1869 tudi umrl.

Bil je izredno izobražen mož. Po Marnovem pričevanju je znal "jezikov preobilo, slovanska narečja pa vse; govoril in popeval je v slovenščini, hrovaščini, češčini, poljščini; italijanski znal govoriti popolno, francosko bilo mu domač jezik; v naravoznanstvu, osobito v geognosiji in v geologiji izveden: sploh ni bilo stroka, o katerem bi ti ne znal — ne le poveršno, marveč temeljito govoriti — tudi še v poslednjih letih". In tega in takega moža "so preganjali od nemila do nedraga". Kdo? Ordinarijat. In zakaj? Marn je vzrok zajel v znanem stavku: "Bil je verstnik Prešernu v pivkovanji." Hoče reči: v pijančevanju. Grafenauer, ki ponatiskuje to oznako, jo komentira v tem mislu, da je Marn s to primerjavo podal dokaz, o "nizki ceni, ki jo je

z drugimi vred prisojal Prešernu", ter dodaja nato ogorčeno: "Čas je že, da se ta beseda odstrani iz zgodovine našega slovstva." Nimalm pri sebi celotnega teksta Marnovega, da bi razbral resničnost tega podcenjevalnega smisla za Prešerna, kajti iz golega citata samega bi se dal sklepati tudi nasprotni smisel: ni bil Prešernu sicer vrstnik v pesnikovanju, pač pa v pijančevanju. In to bi dajalo ceno Prešernu, pa jo jemalo Žaklju dvakratno: kot pesniku in kot duhovniku.

Žakelj je začel pesniti v Carnioli l. 1841, ko je priobčil pesem Slavulj in roža ter obenem z njo tudi svoj nemški prevod *Nachtigall und die Rose*. Nato je s Pesmijo o žetvi l. 1844 stopil v Novice, kjer se je še parkrat oglasil v štiridesetih letih. Tedaj je l. 1848 stopil med čbeličarje ter je v Kastelčevem V. zvezku priobčil nekaj slovenskih narodnih pesmi (Nuna Uršika, Mlada Zora in Mlada Breda), katerim je l. 1856 v Novicah dodal še Minico, ali bolj znano po Štrekljevi priobčitvi Spanjščice. Največ svojih pesmi je potem objavil v Novicah v petdesetih letih (eno tudi v Bleiweisovem Koledarčku 1856) do l. 1858. Po tem letu je priobčil samo še eno prigodnico na blagoslovitev oltarja sv. Lovrencija na Raki (1867), ter dve leti prej v Janežičevem Cvetniku (1865) kratko prozo Kralj in poštenjaka. To je bila vsa njegova pesniška žetev. Po večini so to refleksivne pesmi; za eno je Štrekelj dokazal (DS 1901, 438-440), da je prirejena po Heblovi *Der Wegweiser* (Oj kmet, al veš do kruha pot); dve sta prevoda iz ruščine (Rozen: *Prekletje in Puškinova: Misli in želja*); za epično pesem *Vilkovo* z motivom iz poljske plemiške zgodovine je Ilešič dokazal, da je narejena po poljski predlogi, toda s precejšnjo samostojnostjo (mesta ta hip ne morem citirati). V celoti je torej Žakelj tiskal eno prozo, eno epično pesem, prirejeno po poljski predlogi, 14 izvirnih lirskih pesmi, en prevod v nemščino, dva prevoda iz ruščine, dve pesmi po nemških predlogah ter štiri narodne pesmi, "ki so med najlepšimi slovenskimi narodnimi pesnimi".

Na podlagi tega dela so bile v omenjenih zgodovinah izrekane sodbe o njem, da je sicer pomembnejši kot Koseski, toda manjši kot Svetličič in Vilhar, v epski pesnitvi pa da je "zmožen zbuditi tudi tragične efekte" (Grafenauer), da "se pesniško ni razvil, ker mu je manjkalo pesniškega daru in občutja..." (goriška Zgodovina), ter da je "neizveren" (Janež). Vsi pa so si edini, da je bil pod vplivom Prešerna in Svetličiča, in da je "bolj kot pesnik pomemben kot zbiratelj slovenskih narodnih pesmi, katerih besedilo je močno prenaredil" — "popravljal da mu jih je mogoče celo sam Prešeren," kakor je postavil domnevo Grafenauer v svoji razpravi *Iz Kastelčeve zapuščine* (Ljubljana 1911-17).

2.

Po Žigonovem odkritju o Prešernovi Lepi Vidi, ki da je Prešernova *umetna inačica* narodne pesmi ter kot taka *Prešernova* pesem (DS 1927), bi se morali tudi drugače vrednotiti Žakljevi zapiski narodnih pesmi *Mlada Breda*, *Mlada Zora*, *Spanjščice*, priznani biseri slovenske pripovedne baladike. S. Šali v zbirki slovenskih narodnih pripovednih pesmi *Peli* so jih mati moja (Ljubljana, 1943) navaja v opombah dotedanja znanstvena dognanja o motivih teh pesmi, kakor so jih skušali dognati Štrekelj (SNP, I., kjer navaja ljudske inačice), Grafenauer (v Lepi Vidi) in F. Marolt (Kočevski zbornik),

ki da so odmevi sorodnih motivov v drugih literaturah, v jugoslovanski, srednjeevropski, da, celo islandski... Jože Gregorčič v zbirki celjske Mohorjeve družbe (1957) *Venček ljudskih pesmi*, poudarja prav ob Mladi Breddi njeno slovensko svojskost (106).

Ne nameravam se tu baviti z motiviko narodnih pesmi v Žakljevem zapisu, samo zdi se mi, da je tisto "prenarejanje", "popravljanje", ki gre v literarni zgodovini v *slabo folkloristu* Žaklju, škrti v *poeziji* morda v njegovo dobro prav na ta način kakor Prešernov zapis Lepe Vide. S temi pesmimi Žakelj ne spada med *zapisovalce* narodnih pesmi, temveč med njih *prepevatelje in pesnemovatelje*, tako nekako, kakor je bil običaj v tedanji svetovni romantiki začeti od Herderja pa do slovanskih vrhov (Puškin, Mickiewicz...) in do "mistifikatorja" Merimeeja... Motiv Erlköniga, kakor ga je Goethe vzel iz narodne motivike, je Žakelj prepesnil *po svoje* v eni zadnjih pesmi *Angel in dete* (Novice 1858), tako kakor je češki Erben v svojih Kiticah predstavil to duhovino v Poldnevnico in z njo ustvaril novo okolje. Proces in pojmovanje narodnih pesmi je enako. Tu samo nakazujem problem z namenom, da ga nekdo preišče s tega vidika, kar utegne povečati Žakljevo pesniško vrednost, in pa ker ga to povezuje še bolj s svetovno folklorno romantiko, ki jo je moral dobro poznati.

Spričo takega pojmovanja prevzemanja motivov od drugod in podajanja "po svoje", ki je bilo v romantiki precej splošno, je razumljivo, da naletimo pri Žaklju na veliko neizvirnosti. Že Štrekelj je dognal za eno njegovo pesem, kakor sem omenil, predlogo po Hebluvi nemški pesmi (*Der Wegweier*), in Ilešič za njegov ep *Vilkovo* v poljski pesnitvi. In v tem smislu mu je morda bila tudi slovenska narodna pesem, ali pa kak južnoslovanski motiv povod za njegovo inačico. Vprašanje je le, ali je estetsko — ne folklorno — zmanjšal ali povečal vrednoto predloge.

Zanimivo je tudi, da je Žakelj, pesnik Novic, vzel psevdonim "*Rodoljub*", ko po motivih, kakor jih navaja Grafenauer, *nima domoljubnih pesmi*, le refleksivne in vzgojne. Ne narodno budečih, ki so bile v modi, ko je Koseski budil svoj narod s heksametri (*Slovenija cesarju*, 1844), Toman opeval v *Glasih domorodnih* (1849) *Mater Slavo*, *Razlag Domovino* (1853) in *Cegnar pesem o Sloveniji Slavi* (1850) itd. Ko vemo, da je bil že v l. 1838 v zvezi z Vrazom (Grafenauer), ter pripadal Ilircem vsaj kot bogoslovec. Njegovo pesniško ime opozarja sicer na "Koseskega", pa tudi na "panslavista" svojega časa, toda v pesmi ni sledov o tej poeziji — razen v jeziku —, ne v taki retorični obliki, kot so jo gojili Novičarji, ne v kaki čustveno poetični, ki je rodila Prešernove "izdihljaje, solzice..." sonetnega venca...

Zanimivo pa je, da je po l. 1858 utihnil. To je letnica, ko je nastopil mlajši rod z Janežičevim Glasnikom. Nekaj let preje se je pojavil Levstik in zdaj Vajevci. V zadnjem desetletju pred smrtjo (1858-1868) je priobčil le eno prigodnico, kakor smo že omenili. Se je popolnoma zapil in ni več pesnil? V tisku ni bila več vidna njegova udeležba v "trumi, ki se poti in trudi" z ježo na slovenski Parnas.

Toda že Grafenauer je zapisal v svoji veliki Zgodovini (II, 189): "Žakljeva zapuščina še ni izdana; po smrti župnika Umka jo je dobil v roko Jos. Marn in jo obljubil priobčiti (*Jezičnik* XXIV, 90), a svoje obljube ni izpolnil. Kje se zdaj nahaja?"

To se pravi, da je Žakelj moral napisati več literature, kakor pa je znana v tisku. Kje se nahaja njegova pesniška zapuščina?

3.

Med drugo svetovno vojno je bila za nekaj časa v *mojih* rokah.

Iz zapuščine župnika Umka, pesnika Okiškega, je — kot rečeno — prešla v roke prof. Marna, pisatelja Jezičnika, kjer jo je napovedal izdati. Toda do izdaje ni prišlo. Po njegovi smrti jo je dobil v roke *msgr. Viktor Steska*, ki jo tudi za življenja ni ne omenjal ne izdal. Toda proti koncu življenja, v letih med drugo svetovno vojno, je prišel k meni z obširnim rokopisom — *Žakljeve pesniške zapuščine*. Že urejene in z življenjepisnim *uvodom*. Na podlagi škofijskih uradnih zapiskov je *msgr. Steska* sestavil življenjepis o Žakljevih predstavljanih iz župnije na župnijo kot večnega kaplana. Spominjam se iz tega uvoda, da je Žakelj ob zadnjem klicanju na škofijo šel tja z velikim strahom, ker je pričakoval, da ga bodo proti njegovi volji upokojili. Toda predstavili so ga samo na novo mesto, tokrat kot kaplana na Veliki Turn, zopet — na vinorodno Dolenjsko. In tam ga je zadela kap. To mi je ostalo v spominu iz življenjepisnega uvoda. Toda Steska je dodal tudi celotno bibliografijo ter pri nekaterih pesmih tudi omenil domnevne tuje predloge, predvsem nemške pesnike šlezke šole. Zdi se mi pa, da je zbirka obsegala *samo ostalino*, kajti ne spominjam se, da bi vsebovala tudi njegove narodne pesmi niti že natisnjenih pesmi, ne liričnih ne epskih (Vilkovo). Res, le zapuščino.. Z njo je šel k predsedniku Katoliškega tiskovnega društva prelatu dr. Odarju s prošnjo za znanstveno izdajo v obliki tedanjih Levstikovih spisov. Prof. Odar ga je poslal k meni po mnenje o vrednosti zapuščine in za način eventualne izdaje. Za znanstveno izdajo se KTD tedaj ni odločilo z izjavo, da take izdaje "ne-klasikov" spadajo v delokrog znanstvenih ustanov, literarno zgodovinskih zbornikov in akademij. Jaz sem bil mnenja, naj se priobči študija v Domu in svetu, ali pa izda poseben izbor njegovih pesmi: narodne pesmi, del natisnjenih, ep Vilkovo in del zapuščine z jezikovno razlago ali celo v — "posnaženi" obliki kot poljudna izdaja starega pesnika izpred stoletja, ki ga je treba za zdaj samo "odkriti" in s tem prisiliti znanstvene zavode, da se za ostalino zavzemó. Nekega dne je *msgr. Steska* zahteval rokopis nazaj. Toda preden sem ga vrnil, sem iz njega v naglici (preko noči) pretipkal nekaj pesmi, o katerih sem med branjem dobil boljši vtis in o katerih sem mislil, da bi bile prišle v poštev za tako ljudsko izdajo. Bogve, kdaj mi bodo prišle prav? Verjetno, da so se mi pri tem hitrem pretipkavanju in pri mislih na *ne-znanstveno* izdajo izmaknili kakšni apostrofi in morda tu ali tam kakšno ločilo ali starejša oblika, toda spremenjal nisem ničesar. In ta *provizorni izpis* iz obširne ostaline, ki se nahaja še neizdana v domovini, priobčujem sedaj na tem mestu kot *gradivo* o novičarskem pesniku natančno izpred *stoletja*. Resnično: od l. 1858, Žakelj ni več tiskal svojih pesmi, pisal pa jih je za *svoj predal*, iz katerega naj nekaj *listov* zagleda zdaj beli dan. Priobčujem jih bolj kot *apozorilo* na to ostalino in njen *značaj*, kakor pa znanstveno obdelavo njenega *pomena* za *svoj čas* in za našega. Kot donesek gradiva k slovenski literarni zgodovini, ki naj mu v celoti z ostalo zapuščino doma določi — *ceno in pomembnost*.

ROKOPISNI IZBOR ŠE NENATISNJENE OSTALINE RODOLJUBA LEDINSKEGA

Številčni red, kakor ga navajam, ni vzet po zapovrstnosti iz Steskove zbirke, temveč ureja samo moje spiske iz nje. *Opombe pod tekstom so moje.*

Štv. 1.:

In vino veritas! pregovor znani
bi poslovenil: Kupo mi nalijte,
do vrha mi najboljga natočite,
kar skopa skrbnost vam ga v kleti hrani!

Res, v vinu se človekov duh razznani,
in srcu izvabi vino misli skrite;
tedaj le dobrega mi dost napijte,
skrivnosti srce moje nič ne hrani!

Hinavcu pa ga malo, malo dajte,
da skrita mu zvijačnost kje ne uide,
z vodo lažnjivo mu ga pomešajte!

Saj če mu vinski cvet do glave pride,
bo sebi sam ušel, vi pa mižali
sramote bi ter zanj se sramovali.

Ta pesem bi lahko veljala kot uvod v njegov izbor. Razznani: razodene.

Štv. 2.:

NEDOLŽNA LETA.

Nedolžna leta, vas, presladke sanje,
je krivo djanje, vbila strast je vneta,
lažnjivega sveta vbilo je spoznanje!
Zdaj rev maščvanje bridek venec spleta,
nedolžna leta.

Zdaj sta mi vjeta próstost, zmagovánje,
kot v vodi kanje letam brez posveta
v to, kar obeta slad, pa le kesanje
mi srce žanje, mir le v vas se scvéta,
nedolžna leta!

Dva zopernika v sredi me imata,
vkrotim naj brata enega, sirota,
zbudi togota drugega tožnika
in zopernika.

Tak greh me mika, tare kes in tata
mirú igrata z mano, kar života
postal sirota suženj sem! Velika
sta zopernika.

Pesem je refleksivnega značaja ter nas zajema predvsem s svojo virtuoznostjo romanskih oblik. Zunanje in notranje rime. Zopernika: v smislu nasprotnika, sovražnika, kakor ima že Brižinski spomenik.

Štv. 3.:

Hladan studenec izpod skale zvira
in tih in miren svoje srebro lije
tja v dol; kraj njega mnogo roža klije,
dokler napotje skal ga ne ovira.

Od tod pa hud boj bije brez ozira;
če hujši bran je, bolj srebrno vije
se mim skalad in tolikanj glasnije
slavi sam sebe — zmágovec prepira.

Oj Slavja, ti studencu od začetka
enaka vsa, tak mirna, tiha,
zdaj moraš boje biti sred napredka.

Le bij, naj bolj še ptujcev burja viha;
oznanil Bog še sodnega ni petka;
kdo ve, kaj zgodb do tam še svet prepiha!

Pesmi od šte. 3 do 6 incl. se nanašajo na majko Slavijo, so "slavljanske" v smislu najčistejšega panslavizma kot odmev Kollárjeve Slavy dcera. Treba bi bilo primerjati, če niso morda tudi motivi vzeti iz nje.

Štv. 4.:

Slovani mili, pevcev sveta truma,
razlaga vam domačih muzic dare,
prižiga luč vam narodnosti stare,
bistreč vam zatemnelo bistrost uma.

Napolnjena preblazega poguma,
zatira vam vunanjih šeg oltare,
in z njimi vred napake vse in kvare
drvi iz mest, vasi, poljan in huma.

Stoglasni pevcev zbor pa me vprašuje:
kaj neki bo plačilo nuj in truda?
Le vam v korist njih petje se zglasuje.

Le to žele, da ptujeljubnost huda
z njih petja v vaših srcih omaguje,
da ptujeljub pokore ne zamuda.

Idealno rodoljubje je smisel slovanskih pesnikov: spreobrniti h pokori "ptujeljube".

Štv. 5.:

Na vseh straneh se sinov vidi dosti,
ki so še v hudo zimo zatopljeni,
na prsih nosijo oklep ledeni,
za ptujnost umni pa za dom priprosti.

Pred njim bežijo, kot da sršen zboosti
bi jih utegnil ali gad strupeni:
le v ptujem iščejo si cvet medeni,
ki jim doma cvete, nesramni gosti.

O mati Slavija, ne maraj zanje;
če jih zgubiš, pač zguba ni velika,
njih duh se je navžil strasti unanje.

Nevernost teh pa zveste sine mika
za tvoje slave se pognat zvišanje,
naj lahko je, al nuja bod' velika.

Zopet motiv "ptujeljubstva": Čim več jih odpade od Slavije, bolj se "rodoljubi" poganjajo za njeno čast! Priprosti: preprosti na duhu, naivni, neizobraženi...

Štv. 6.:

Oj turški ljud, rod tujega imena,
kaj nek okrotnost ti je pomagala,
ki te nas tretji kdaj je naganjala:
dosegel nisi svojega namena.

Nad glavo rod slavjanskega plemena
ti raste že in že se približala
maščvanja ura je in pokazala,
da gine čas polmesčnega vremena.

V posmeh si ljudstvom, nekedaj krotelim,
tvoj mesec je v zatonu in že v prahu
se valjaš zdaj z banderom ti zelenim.

Zatiravec zatirancem si v strahu,
oj ropar pri obropancu poštenim
pomoči išče proti Slave mahu.

Ta slovanski motiv o maščevanju Slovanov nad Turki me navaja k misli, da je nastal po l. 1856: po rusko turški vojski. Mah: zamah.

Štv. 7.:

Ko se ob uri srčnega izliva
pobožna duša v nebo povzdiguje,
jo hrepenenje sladko osapljuje
in v nji se vname kimalu želja živa:

da bi razpadla trupla vez trohljiva,
ki le težave ji rodi in nuje
in ji bežati brani z zemlje tuje
tja, kjer se prava sreča ji odkriva.

Razgovor moj, Slovenija prezala!
Tak sem po tebi mogel hrepeneti,
ko mi je ptuja zmota um ječvála.

Verig okornost je težko blo streti,
ki vanje me je ptujnost bla vkovala.
In z njo sem mnogo mogel v grob še deti.

Od opevanja Slavije prehaja na Slovenijo; najprej svoj prehod od "ptuje zmote" k pravi sreči. Razgovor, moj: Žakljeva opomba: "tolažba v hrv. jeziku". Gotovo v spominu na znano

št. 8.:

Sem vaje bil pokonci se nositi,
sem trimoglaven bil in to ne malo,
naj carsko me oko blo obsijalo,
ne bil oči bi hotel ukloniti.

Spoznati vendar moram, ne smem kriti,
naj bi se srce bolj še upiralo:
pred materjo Slovenijo prezalo
trepet ponižen čutim me obliti.

Al je njen duh to, kar me premaguje,
al prêlest je, ki srce mi prevzemlje,
da s ptujoljubnih sanj se predramuje?

Al je spomin, ki hladno me objemlje,
da je srce, gibaje le za ptuje,
blo v nemar djalo cvetje rodne zemlje?

Isti motiv kot v prejšnji pesmi s poudarkom ljubezni: "mati Slovenija prezala".
Kačičevo zbirko Razgovor ugodni naroda slovinskoga... Ječvála: držala v ječi, v verigah.

št. 9.:

10

Spet sije zor, izdramljen se vzdiguje
pastir na rosno pašo gnati živino,
orat gre rataj, vnet za znojno dnino,
zamišljen gre sodnik na sodne nuje.

Vojak hiti na boj v dežele ptuje,
mornar med burje na morja širino,
nad jeklo kujež, zlatar nad zlatnino,
k molitvi brumni mnih se povračuje,

in k tenki preji sede skopa starka;
pšenico zlato žet gredo žanjice
in k igli vrne pridna se šivarka;

lovit gre lovec, pet hitijo ptice,
jaz reva grem, na kar me goni Parka:
na jok in stok, na zdihljaj in solzice.

Štev. 10, 17, 25 30, pri tem in naslednjih sonetih pomenijo, da so vzete iz posebnega cikla ki ima več kot 30 sonetov, in je posvečen slovenskemu rodoljubju, ki ga sili v romantično sentimentalnost: jok, stok, zdihljaj in solzice, v "sladki stil", ki tudi Prešernu ni bil tuj: "solze, izdihljaji so ga rodile...".

št. 10.:

17

Kako bi sladko pel bil v svoje raje
slavlјanski ljud uz gosli in tambure,
ker strla nam je zloba hude ure
cvetlice vse in sreče vse narslaje.

Ko Turek-vrag, pes krvoželjnje vaje,
mu palil je po vkazu svoje sure
sijajne grade in temne kočure
in zopet zlata polja in senčne gaje.

Ah, bridka bila nam so leta in leta!
Veselja ne, otožnost le sejali
so v gredo src mladenči in dekleta,
ko v divjo sužnost so jih odganjali
iz objetja materi in iz rok očeta,
da gnilo kri bi z našo popravljali.

Tudi ta sonet začenja z remeniscenco na Prešerno (kako bi sladke pel... Lisičnik). Motiv balkanske raje, ki se je pozneje — v balkanskih vojskah — oglašal najbolj s Stritarjem in Gregorčičem... Raje: v smislu — raja, uz — hrvatizem: ob... tambura: tamburica, sura: člen korana. Zadnji verz se nanaša na "mešanje krvi" v turskih haremih.

št. 11.:

30

Ljudi je vodil nekđaj duh pobožni
tja v sveta mesta, v Rim, clo v Jerusálim,
pokorit grehe velike in malim
šel po odpustke grešnik je tožni.

Skopost objokoval je tam premožni;
mladenč, da preveč vdan bil ljubcam zalim;
da se ljubezni tam uči, ga hvalim,
ki je zatiral brata, mož trinožni.

O, da hodili bi še dan današnji
pokorit grehe tjakaj v sveta mesta
zatiravci naródog zlobni, strašni!

Da b' ravnopravnost jim tam pač nevesta
postala, enaka ženi novi, plašni,
do groba vseh narodov verna zvesta.

Tudi ta ima motiv Prešernov, toda Jeruzalem ima Vrazovo obliko: Jerusalim... Prešernovo ljubezensko romanje ima tu značaj velike svetovne politike: želje po spokornem romanju narodnih zatiralcev...

št. 12.:

30

Stal Mojzes je otožen vrh višave,
ležala je pred njim ko raj dežela,
ves up njegov, vsa radost Izraela,
trs, med in oljstvo, žitne sred planjave.

Kaj je prestal on zanje bil težave!
In zdaj, ko zvršena so trudna dela,
ti duša, kakor v raj, je v njo želela
uživat tam počitka mirne sprave.

Al, jej! Ta želja se mu ni spolnila;
le z dalje gledal je tja v zlate kraje;
doseči jih ni božja moč pustila.

Tak tudi pevec gledam svoje raje,
ki mi življenja laž jih je ustvarila,
pa v nemar djati moral sem narslaje.

Tudi Prešernov motiv, cepljen iz ljubezenskega na narodni smisel.

št. 13.:

N E M I R

Kolikokratov žene
iz počitka mene
čudna vest.
Krog omamljen blodim
....
dokaj mest.

Trudni svet počiva,
luna nanj razliva
bledi svit;
mili slavec poje
sladke pesmi svoje
v gaju skrit.

Glas njegov mi sega
v srce polno zbega
in bridko;
vanj spet radost lije,
vanj mi nado dije
presladko.

Pa tam v razdrtini
čuk zatuli v lini
v žalni glas,
žalost naznanjuje,
al mi prerokuje
smrtni čas.

Lej, in radost gine,
mine nada, mine
srca mir;
kot se zvezda vtrne,
se mi v dušo vrne
nov prepír.

V prvi kitici manjka 1 verz. Romantična impresija, ki se mi skoroda zdi odmev tuje romantične predloge. Zbeg: zbeginost; dije: pihlja.

Štv. 14.:

Dan je umiral, ali noč
še ni po zemlji bla sprostrena
in njena mirodarna moč,
nesrečnim toljkanj zaželeni,
ni bla premagala svetlob,
ki vedno s trdom se borijo,
ni bla zagrebla dneva v grob,
v počitek ur, ki tak bežijo;
le mrak je bil. — Krog daljnih gor
je sanjal v krasnem lesketanju
orudečeni meglic zbor
o dne prihodnjega radvanju,
in vrh snežnikov sivih glav
so zadnji žarki blisketali
in po strminah goličav
...grovno krasost razlivali,
dokler popolno za gore
noseč nadloge trud in nuje
v dežele druge, v kraje tuje
zaide sonce in zvezde
po mračnosti neba se vžgejo,
in dol na trudno zemljo mir
in z njim počitka slast lijéjo
pa mili pokoj v prs prepír.

Al sladkega pokoja dar,
po zvezdah z neba nam poslani,
je bil neznan, bil tuja stvar
zabojski Zori razplakáni.

Začetek v epsko-lirično romantično zgodbo, verjetno ljubezensko. Impresionistično barvni opis prehajanja mraka v noč, kakor ga ni pred njim v slovenskem pesništvu. Toda čudno me spominja na Máchov Maj. Če ni začetek kakšnega prevoda (ime Zabojska spominja na poljsko predlogo), je lep odmev češke romantike na našo poezijo. Nečitljivo napisano "grovno" je gotovo "bagrovno": škrlatasto krasost...

št. 15.:

M O J A M I L I C A

1.

Dosti sta si roža in slaviča petje,
kjer se dvoje ljubi, ni potrebno tretje.
Milico jaz ljubim, ona ljubi mene,
snideva se, kamor naju srce žene.
V tovaršiji najni nočeva nič društva,
služiva si sama, nič ni treba sluštva.
Snideva se vsako leto le po enkrat,
vselej pa v veselju, v žalosti nobenkrat.
Najdeva se v gaji pri slavičjem petji,
shajava se v vrtu pri vijolčnem cvetji;
združiva se v gori, koder srna skače,
in v gorici solnčni, kdar se trsje plače.
Iščeva se v polju, v klasocvetni njivi;
ob potoku bistrem pri stoletni ivi,
kjer metulj in kebrič s pomladansko penco
nama ozaluje hladodarno senco;
zajdeva na pašo, kjer dve pastarice,
deklica in tica, paseta ovčice.
Pa kjerkol si bodi, najdeva veselje,
planem ji v objetje, spolni mi vse želje.
V tovaršiji najni nočeva nič društva,
vstreževa si sama, nič ni treba sluštva.
Naj jaz pesmi pojem, ona vence vije,
vijem naj jaz vence, ona pesmi dije —
kjer se dvoje ljubi, ni potrebno tretje,
dosti sta si roža in slaviča petje.

2.

Snideva se vsako leto le po enkrat,
vselej pa v veselju, v žalosti nobenkrat.
Kak mogoče bilo neki bi žalvati,
kjer je nama dano srčno se štimati,
kak bi mogel neki človek se solziti

z milico najlepšo v solnca božjem sviti!
 Poslušajte čudo njenga lepoticja:
 solnce biva temno z njenega obličja,
 vrtnica pred njenim licem se sramuje;
 le kdar milca ide v svoje domačije,
 vrtnica na solncu plašno se razvije.
 Pa ves njeni dij in slavljene krasote,
 slab in bled odblesk so milične lepote.
 Sije ji na čelu radost neminljiva,
 z nje stotera blagost se mi v srce vliva,
 da vse pevske strune v njem mi zaigrajo
 in kar cele kite pesmic na svit dajo.
 ki v njih spevam božjo čast in milčno slavo
 venčajoč ji z njimi solnčnojasno glavo.
 In oči sijajne, ki sta me zmotili,
 sta kot Živa svetli in kot luna mili.
 Kdar pogledam vanji, si domišljam, reva,
 da zasije svetlost božjega mi dneva,
 ki preživel Adam ga je v zlatem raji,
 preden raj prodal je, ah, za greh mu slaji.
 Naj Homer bi vgledal bil žark v oči njenih,
 ne slavil Junonih bi on, ne Heleninih,
 Davidu naj ble bi oči te sijale,
 bi ga Betzabejne ne ble zapeljale.
 Naj Ovid bi videl oči moje mile,
 bi ne ble ga zime v Pontu kdaj mrazile;
 bil bi pel le slavo njeno in Korine,
 speval svoje grehe, v nemar dal bi ine.

— — —

Pesem mi dela vtis lepe rokokojevske pastoralne poezije, zlasti še s klasično draperijo
 imen v drugem delu, tako da dvomim, če je originalna Žakljeva pesem. Vtis imam pri branju,
 kot da berem poljsko galanterijsko poezijo Stanislavovske dobe. — Po petem verzu na tej
 str. 100, manjka verjetno še en verz na rimo —uje. Ali ga ni bilo, ali mi je izpadel?

Štv. 16.:

LE M I M O

Na brdu vrh vasi stoje
 graščinske stare podrtine,
 že malokdo zdaj vanje gre,
 le sova tuli tam skoz line.
 Da straši v njih, se govori,
 zatorej človek rad hiti
 le mimo.

Ne pa tud Vid, županov sin;
 kar nič mu mari ni strahovje,
 samotni kraj teh razvalin
 najljubši kot in raj njegov je:

saj Neža farovška vsak pot
s polja hodi ravno tod
le mimo.

In kakor v gošči lovec zver
ves tih in miren opazuje,
tak Vid nek vigradni večer
tam s psetom Neže pričakuje:
res zeva v čakanju na glas,
pa vendar gre mu letni čas
le mimo.

Lej, Neže! Vid ji de: "Postoj,
boš tukaj malo posedela;
še dost visok je dan in koj
boš doli v farovž prihitela:
tak dolgo te že čakam, lej!
in ti ušla bi rada zdej
le mimo!"

Mu pravi Neža: "Glej, oblak
nevarn se iznad gor vzdiguje;
pripeka sonce, vroči zrak
na uro hudo oznanjuje;
naj grem!" — "Počakaj!" ji on de,
"Mim zvestih src neura gre
le mimo."

Poprime jo za roko Vid
in Neža se nič kaj ne brani;
saj ju nihče skoz stari zid
z vasi ugledati ni v stani:
naj se oblak še bolj vihti,
v kramljanju jima čas beži
le mimo.

Neura res zaropota
in blisk in tresk se kar huduje;
pred dežjem Neža splášena
tja v kot zbeži — Vid nasleduje;
pa hitro je šlo mim vse to,
le nekaj ni pri Neži šlo
le mimo.

Kar pes zalaja. — "Kdo li gre?"
Ojoj, to sam so góspod-oče!
Čemú, ko točnate meglé
gredó — uiti ni mogoče.
"Če naju vzrejo, bo vihar;
kuš, psiček, kuš!" — Gospod pa kar
le mimo.

Pred pustom sta pa Nežika
in Vid tam pred oltarjem stala,
pa prstan svoj sta radostna
z obljubo vred menjavala
in težko čakala, da šlo
bi sveto opravilo to
le mimo.

In góspod-oče govore
ju v sveti zakon poročaje:
"Če hude ure se vihte,
svit vajne sreče zagrinjaje,
le ne obupajta nikar,
mim zvestih src gre vsak vihar
le mimo!"

Od tačas pa županov Vid
več v razvaline ne zahaja;
on trdi, da prestari zid,
od dežja spran, se silno maja;
tud Neži ni več zanje mar,
kdar hodi tam, hiti zdaj kar
le mimo.

Živahna vaška romanca, ki je prav tako lahko prenarejen narodni motiv, kakor prevod kakšne nemške romantične zgodbe. V jezikovni čistosti je gotovo njegova najboljša pesem.

št. 17.:

TRIGLAV

Lej, gori ves pokrit z meglámi,
stoji Triglav, naš velikan,
gore bledijo nad gorami,
ko da bi z divjimi vodami
bil naglo zmrznil ocean.

In negibljiivo nad vršino
tak kakor množ orlóvih gnezd
stoji skalina nad skalino,
kipeč tja v nebesa globino,
podslomba lučozornih zvezd.

In dalje zad v temi profirni
se čut-čut da nam še dozret'
red velikanov neprezirni
tak kakor v kdajnosti nezmerni
nam kaže zgodba davnih let.

In nad to skalnato gromado
sprehaja mnoštvo se meglic,
tak kakor se sprehaja rado
v večernem soncu čvrsto stado
srebrnovolnatih ovčic.

Lepa slovenska planinska impresija, le da mi slovansko besedje, kakor rusko "čut čut" za komajda, skoraj, ali rusko (ali hrvatsko) "stado", "gromada", pa tudi pridevnik porfirni", da misliti na prireditev morda iz ruščine. Pri branju imam vtis odmeva Puškinovih ali Lermontovljih kavkaških verzov.

Štv. 18.:

B L E D
(Odlomki)

Oko dežele, jezero sijajno,
tak čudno si kot deklična zenica,
kar z nje veselje blesketa nekdanje,
ki ga spomina drami veselica.

— — —

Res, raj je Bled in biser je dežele,
in kak ga moje srce malikuje,
kar so, Prešern, tvoje strune pele
ljubezni radost, pa tud njene nuje,
ki Črtomira tukaj so zadele;
in kak se iz vere v duše mir mu snuje
in up, ko zvesta njemu Bogomila
unkrajno združbo v Bogu je obljubila.

— — —

O, da bi čolnič naših ur tak varno
prišel tja v raja pristaniše,
kdaj mine vreme naših let soparno
in smrt nam s čela vroči znoj obriše,
kot spravil je brodnik moj čolnič varno
po jezeru v Marijino kraljiše:
pač radostno bi ná tla popadali
in kakor jaz veselja se jokali.

— — —

Odlomek večje epične pesmi na ozadja Bleda in Prešernovega speva...

Štv. 19.:

B L E G A Š

Mogočni Blegaš, gora velikanska!
Poljana skrbno vsak dan gleda nate,
kdar venejo mu polja osuhljate
in suše se boji vsa stran poljanska.

Zakaj, če plešast vrh se ti pokrije
z meglico mehko, je že dežjonosno,
in koj iz nje se vsuje vlaga rosna,
da se je žejno polje spet napije.

In kdar se skriješ v megle sivočrne,
ozira se Poljanec nate plašno,
in sluša, kdaj grmeti jel boš strašno,
in vsul na žitno polje točno zrno.

In če dežuje dolgo z južne sape,
da zbog povodnji in spodnebne moče
ne raste nič, al nič zoreti noče,
Poljanec gleda, kdaj boš ti brez kape.

Saj, kdar se tebi razjasnjuje pleša,
in skoz jasnine nate sonce sije,
ve vsak Poljanec, da vreme pač se vije,
in z njim deževna al pa točna veša.

Kdar suša osamljenosti me tare
in moje cvetle pesmi se sušijo,
oči tja na lažnjivi Blegaš zrijo,
megla je tam — pa z nje ne kane ne kane.

Tud name, revo, z juga ploha lije,
spod krivca mokrega, spod ojstre borje,
naj sem na suhem al' naj grem na morje,
gre dež nesreč, al' sreče toča bije.

Ko vdal sem delati se prašno polje,
ki v njem raste le cvetje, ne pa žito,
je bilo mojmu srcu pač prikrito,
da s setbe žrl bom le nevolje.

Blegaš: največja gora v Poljanski dolini s svojimi vremenskimi značilnostmi, priličenimi na njegovo osebno usodo pesnika, ki mu je trpeti zaradi lepote...

št. 20.:

KOŠARICA RITORNELIC

Posvečena gospodu Valentinu Plemeljnu, rastlinoslovcu,
v znamenju spoštovanja od Rodoljuba Ledinskega .

U v o d n a

Mah, milo zelce!

Priprosti si, brez vidnega cvetenja —
med pesmami so take ritornelce.

Mah prevoljni!

Le v Rimu pojejo se ritornele;
bolj znan si ti, pozna te svet vesoljni.

Oj mah zeleni!

Ne le pohleven, si tudi ostre šare,
tudi v ritornele zajdejo sršeni.

O mahek veli!

Sladko počiva v tebi noga trudna —
bolno srce počiva v ritorneli.

Mahovje gosto!

Mramorna skala v te se skriva dostkrat —
resnica v ritornelu pa priprosto.

Mah zdravivni!

Pri tebi hiravec dobi zdravilo —
pa v ritorneli srce uk zdravivni.

Baržumni mahki!

Po vas se razigravajo otroki,
ko v ritorneli špasi smešni, lahki.

Mahovje nežno!

Bi djal, da nisi vencem nič pripravno;
ni res! v podlago vencem si priležno.

Mah priprosti!

Res, ne cveteš, pa drugo cvetje v tebi,
če tudi prosto, zališi je dosti.

Mahovje blago!

Cvet, ki na tebi cvete, lepše sije,
zato te ritornelom dam v podlago.

Ritornella: pripev, refren, posebna oblika italijanskih verzov, podobnih japonskim haj-kajem. Pesnik poklanja botaniku Plemlju košarico poljskih cvetov na mahu: uvod obsega ritornele na mah, ostale na posamezne cvetove. **Zelce:** zelišče.

št. 21.:

P r v i š o p e k

Mileni zvonček!

Galanthus nivalis.

Snega! skopnelega si ti ostanček,
začetek vigredi si, zime konček.

Jegolci zlati!

Primula acaulis.

Da pomnimo po dnevi božjih zvezdic,
je menda Bog zasadil vse po trati.

Vijolice blage!

Viola odorata.

Prvenke ste spomladne, vzgled nam dane
ponižne skromnosti — vsem dobrim drage.

Vijolice plave!

Enake modrim deklicam ste zale,
precvetajoč le skrivno posred trave.

Spanjščica zala!

Gentiana verna.

Kos nébesa si, ki je padel nátla,
da duh in um bi se v nebo vzdigvala.

Marjetice cvetenje! *Bellis perennis.*

Precvetaš vedno; torej naj te vidim,
že rad na večno se življenje spomnim.

Šmarnica mila! *Convallaria majalis.*

Precvetaj blagovonjna v čast Marije;
njej v čast in slavo si ime dobila.

Klinčni raznocvetni! *Dyanthus.*

Enaki ste srca darém različnim;
čim razniši so, tem so bolj prijetni.

Pelin sred trave! *Absynthium.*

Vse črti te, nadlog podoba prava,
res grenke so — pa grešnim dušam zdrave.

Koprivno cvetje! *Urtica urens.*

Podobne grehu si, ki vest ujeda;
naj le pogladim te — že čutim skletje.

Cvet lipe hladnodarne! *Tilia latifolia.*

Kak sladko je pač v tvojem hladu sence,
pa v setvi, v košnji kmetu je nevarna.

Lilija bela! *Lilium odoratum.*

Le rasti in razvij se v snežno cvetje,
naj ima v znamnje čistost te vesela.

Lilije rujave!

Kot zlatim kelhom Rešnje krvi človek
se vam priklanja cvetje po višavi.

Kitica rožmarina! *Ros marinus.*

V življenju si ljubezni krasno znamnje;
tvoj cvet nas v smrti čistosti spominja.

Vrtnica rosna! *Rosa centifolia.*

Vsa polna biseroj je krona tvoja,
pač res kraljica cvetju si ponosna.

Roža vrtnica!

Kak mične so pač tvoja cvetna krilca,
pa mičneši cveto nedolžna lica.

Oj vrtnica rudeča!

Res krasna si, pa jadrno docvetaš,
ti mila — pa minljiva tud kot sreča.

Vrtnica štimána!

Hvalisaš se, ker nam si letna radost;
brezsadna boš na jesen zaničvana.

Trmasta roža!

Enaka deklicam si zvonoličnim;
saj zbode vsak se, ki te rad poboža.

Bela vrtnica!

Rudeča je ošabna, ti ponižna,
nedolžnosti si znamnje in kraljica.

Potonika bahava!

Paeonia.

Brezvonjna se šopiriš, kakor zala
pa uka in modrosti prazna glava.

Jagode cveteče!

Fragária vesca.

Ponižne v cvetu, v sadu ste prijetne,
enako dobrim delom ste sloveče.

Narcis sneženi!

Narcisus poeticus.

Stojiš prevzetno sred ponižne trave,
res lep si — pa brezduh si, v slabi ceni.

Skrivna konopnica!

Anemone nemorosa.

Samotno cveteš zase vsa ponižna,
tak cvete zase pametna deklica.

Solnčnica rumena!

Heliotropium.

Za solncem vedno gledaš luči željna;
tako v resnico duša zre poštena.

Gladež bodežljivi!

Ononis spinosa.

Ime imaš gladko, pa nprav hudobno;
ves tak si kot lizuni zapeljivi.

Breskvino cvetje!

Malus persico.

Že blago diješ, preden še kaj cvete;
nasiplješ pot za cvetno mladostje.

O trsje v cveti!

Ne zabi, da spolnilo boš jeseni,
kar nam obeta cvet tvoj zdaj poleti.

Latinska imena ustrezajo slovenskim imenom, kakor sem primerjal z botaničnim slovarčkom dr. Angele Piskernik: Ključ za določanje cvetnic in praprotnic (1941). Le imena "Primula acaulis" ni v tej knjigi. Piskernikova ima za *spanjščico* ime: pomladni encijan, svedec; namesto skrivna konopnica: podlesna vetrnica... Čudim se pa, da za vinsko trsje žakelj ne dodaja latinskega imena: vitis vinifera...

Štv. 22.:

M I S L I

1. Solze deklic poet priličava biserom dragim,
kdor pa biser pozna, ve, kak se redko dobi.
2. Stvaril ljubezen je Bog in dal jo v skušnjo na zemljo;
videti vrag le to, urno rodil je sovraž.
3. Cvetje daje pomlad in pozna jesen sadovje;
vam, mladenči, gre cvet, sad ostarelim možem.

4. Korektorju:
Si prizadevaš zelo pogreške po bukvah popravljat,
zmote bojiš se vse, da bi se kdo ne jezil.
Pa čemu se ne trudiš zmot po srcu spoznavat
in jih popravljat skrbno, da bi se Bog ne srdil?
5. Kakor spomladi suho zemljo rosica krepčuje,
tak v bolečini srce v solzah dobiva krepkost.
6. Bližnjega ljubi! je božja zapoved in ti jo spolnjujes,
Semeljubič, zvesto: bližnjega nimaš nikjer!

Misli, morda bolj zanimivi kot slovenski distihi pred Stritarjem kot pa po svoji vsebini.

5.

Že samo ta majhen izbor iz Žakljeve pesniške ostaline nam Ledinskega pokaže od več strani. Najprej nam opraviči njegovo pesniško ime *Rodoljub*, saj je glavni motiv njegovih pesmi prav ta razpor med "ptujeljubstvom" in "cvetjem rodne zemlje". To ptujeljubstvo je v politični besedi "nemškutarstvo" pa vsakršno veličanje tuje kulture in zapostavljanje slovenske. Žakelj sam se obdolžuje svoje dolge privezanosti na nemški kulturni krog, dramljenje iz njega mu je pesniški navdih, pesniška naloga pa pridružiti se slovanskim muzam, in potruditi se za slavo "matere Slovenije prezale" toliko bolj, kolikor bolj drugi z malovaževanjem odpadajo od nje. S tem se je popolnoma vključil v svojo narodno buditeljico romantično dobo, toda ne kot šilerjanski retorični deklamator, temveč kot kollárjevski sonetni častilec Slave in njene "hčere" Slovenije z doživetjem svojega lastnega narodnostnega problema ob njej. Videti je tu Prešernov vpliv, razpor Sonetnega venca, toda še bolj — Vrazov! Če danes v Slodnjakovi izdaji prvič natisnjenih Vrazovih rokopisnih slovenskih pesmi (Stanko Vraz, Slovenska djela, I. in II. zv. Jugoslovanske akademije Znanosti in Umjetnosti, Zagreb 1952) berem v I. knjigi na str. 137-144 *Venec domoljubnih sonetov* iz l. 1834, je tam ista problematika kakor pri Žaklju: tragična slovenska zgodovina, turški vpadi ter — panslavizem in slovenstvo, ki je odmev Kollárjeve zbirke sonetov, kateremu Vraz posveča cel sonet, imenujoč ga:

Slovanski prerok, naroda vkresitelj,
imenoval kak bi tve usta svate?

...

Ko tva se reč na Tatrah razhrumila,
v Slovenskih bil goricah odglas čuti...

V teh sonetih toži o Sloveniji:

Slovenska, mat' Slovenka moja vboga!

...

Slovenska, o brezsina mati!...

...

Pač bodi stokrat sram vas lahko, brati,
pred materjo golčite reči zlobne!

Le piš'te nemščino, na kamne grobe
vam vdolbel vnuk bo: B'li so herostrati!

Žakelj ni bral teh še nenatisnjenih sonetov, toda duh je bil isti, in isto oblikovanje, odmev istega vzornika Kollárja, in celo besedišče bolj ilirsko kot prešernovsko gorenjsko... Ne smemo pozabiti to, da je bil Žakelj z Vrazom že od l. 1838 v zvezi, kot trdi Gr. (185). Vemo pa tudi, da je tedaj Vraz bil pretežno že — ilirski pesnik. Od l. 1836 dalje je že prevajal svoje slovenske pesmi v ilirščino ter se uveljavljal v Gajevi Danici. l. 1837 je priobčeval že Djulabije, med njimi tudi motive iz omenjenega rokopisnega slovenskega rodoljubnega venca, in so bili po teh *ilirskih* pesmih poznani Žaklju.

Vrazu ga je približevala tudi slovanska romantika, katere vpliv se čuti tudi v teh pesmih, čeprav jim predlog ne vemo, pa slutimo njih duha. Mácha, Puškin, Erben, Kollár... Na drugi strani pa nam kažejo virtuoznost soneta Mladostna leta in Ritornele na vpliv italijanskega klasicizma, kar ga družijo s Čopovim krogom, s Čbeličarji, iz katerih je izšel.

Vsekakor se nam v teh pesmih Žakelj pokaže večjega in s širšo umetnostno in politično problematiko prizadevnega pesnika, kakor pa si ga predstavljamo pod stereotipno oznako "pesnika Novic *rokodelsko-kmetijskih*". Njegove sočne impresije so med prvimi slovenskimi, kajti njegov opis nastopanja mraka že ni več samo máchovsko romantično razpoloženje, temveč že tudi barvanje platna s pravimi slikarskimi odtenki.

Bodoča naloga slovenske slovstvene zgodovine pa bodi, raziskovati, v koliko gre tu za *direktne prevode*, ali samo za prevzem *motivike* in *tehnike*; oziroma poudariti pomembnost teh doneskov kot eno prvih uveljavitev *razpoloženjskega impresionizma* (Stimmung) v slovenskem slovstvu.

6.

Žakelj je z Vrazom osebno občeval, ko je ta potoval skozi Ljubljano in navduševal za ilirizem ljubljanske bogoslovce. Žakelj je bil posvečen v duhovnika leta 1842, torej je bil v bogoslovju prav tedaj, ko je tja zahajal Vraz iz narodnoprebuditeljskih pobud. O teh stikih z ljubljanskimi bogoslovci piše Slodnjak: "Med l. 1838-1843 l. je nekaj časa tako uspešno širil ilirsko idejo med slovenskimi licejci in bogoslovci v Ljubljani in celo v Gorici, da je resno ogražal rast slovenske literature na njenih klasičnih tleh." (I, 76). Zaradi tega so se vemale med njim in Prešernom žive polemike v pismih in iz teh Prešernovih odgovorov vemo, da je Vraz v njih zagovarjal — zaradi malostevilstva Slovencev — zavestno žrtvovanje materinega jezika v korist višje ideje in višje narodne enote. Zdelo se mu je, da so tudi drugi književniki (na pr. Prešeren) dolžni iti za njim in sprejeti ilirski književni jezik. "To *junaško dejanje* bo namreč dalo njihovim delom in celotnemu slovenskemu narodu veliko nacionalno idejo, ki je potrebna za prebujo nezavednega, nesvobodnega in šibkega ljudstva. S tem se bodo odprla tudi nova pota za narodno osvobojevanje in gnotni razvoj literature in literatov." Tako Slodnjak v uvodu razlaga "Vrazov problem", zakaj je kot "goreč Slovenec" (t. j. Slovan) kakor ga imenuje Prešeren še l. 1836 v posvetilu Krsta pri Savici (Slod. 64), zašel v "uskoštvo", kakor je drug izraz Prešernov zanj po l. 1840. Preko meje ga je zaneslo kollárjevsko panslavistično navdušenje, pa — mislim — tudi nujna potreba tega "nadarjenega pesnika brez ustreznega književnega jezika" (Slodnjak 57) po nekem ustaljenejšem jezikovnem sistemu. In v Zagrebu je našel več razumevanja kot v Ljubljani. Toda med mlajšimi — med bogoslovci — je njegovo literarno romantično navdušenje gotovo našlo več odprtih

src; eno med njimi je bilo — pesniško srce našega Rodoljuba Ledinskega, ki je vzel pseudonim po svoji rojstni vasi, kakor Vraz po Cerovu.

In prav tu objavljena zapuščina ga nam odkriva kot izrazitega Vrazovega učenca, tako s n o v n o-motivno (narodoljubni soneti) z odmevom kollárstva, kakor tudi - jezikovno : srbizmi in rusizmi, južnoslovanske in severnoslovanske oblike, ki mu uhajajo v pesniško besedo bolj kot v Čbelici.

Kakor Vraz, ki se zaradi eksperimentiranja z jezikom iz domačega štajerskega narečja v severnoslovanske oblike in ilirske, ni mogel pesniško prav izraziti, tako da nas njegova jezikovna mešanica moti bistveno pri občutenju pesmi, prav tako so bile tudi o Žakljevem delovanju izrečene sodbe, "da v vseh njegovih pesnitvah opazamo še neko borbo z izrazom, ki pesniškemu jeziku ni bila v korist." (Gr.) To čutimo danes vsi.

Toda če pomislimo, da v l. 1844-1858 še nismo imeli zgrajenega knjižnega jezika, da je tudi še v Prešernu in začetnem Levstiku mnogo neslovničnih oblik, ter še to, da je Žakelj, kakor vsi "ilirci" zavestno težil po širšem slovanskem jeziku, kar je bilo nekaj časa celo moda tistih nerealno visoko romantičnih slovansko-razgibanih let, je verjetno, da je tedanji dobi ilirskim izobražencem bila pesem razumljiva, ali pa da so jo vsaj zaradi pridiha "modernosti" kot razumljivo sprejemali. Če pa niso razumevali besed, razumeli so č u s t v o, narodoljubno melanholijo, kakor so se pri Koseskem opajali že samo nad patosom in bobnečimi besedami. Prav gotovo pa je, da bi bila Vrazova kakor Žakljeva pesem "umetniško močnejša, da nista imela težav s knjižnim jezikom", pa četudi sta mislila, da dvigata narod z njim na višjo stopnjo narodnega razvoja v smeri moderne slovanske vzajemnosti.

7.

Zato naj bo še par besed v zvezi z Vrazom. V Slodnjakovem uvodu v njegovo šele po stoletju izdano rokopisno ostalino, beremo, da je Vraz najprej prevajal v "ilirščino" svoje prvotno slovensko (štajersko vzhodno) napisane pesmi; da mu jih je za objavo v zagrebški Danici popravljaj Gaj in se je Vraz zadovoljno čudil njegovi ilirščini v zavesti, kako daleč je še on do obvladanja novega jezika, izvemo, da mu je pozneje pesmi popravljaj Rakovac in je bil celo Vraz sam mnenja, ali bi ne bilo boljše, da bi jih kar on prevajal iz slovenščine (72). Vsekakor je bil zadovoljen, da so mu drugi očistili njegovo ilirščino preočitih dialektičnih slovenizmov. Ali bi zato kdaj mnogo grešil dotični, ki bi —recimo za objavo v slovenskih knjigah— njegovo slovenščino očistil prevelikih ilirizmov? Ali ne bi ravnal v njegovem smislu, v primeru, da se je po Prešernovem nasvetu orientiral k slovenskemu centralnemu ustvarjalnemu krogu ter bi hotel svoje ilirske pesmi pripraviti za slovenske liste?

Mislím, da bi Vraz v tem primeru "posnažil" svoje že napisane in tudi že tiskane pesmi v novem smislu. Če velja Vraz v hrvatski književnosti za "priznanega" pesnika romantične dobe, zakaj je v slovenski književnosti spričo njegovih slovenskih pesmi sodba "v mnogočem negativna" (Slodnjak, 31). Vzrok mora biti samo v — jeziku, glede katerega se nam zdi o Vrazu, "da mu je manjkalo tiste osnovne meje, na kateri more kdo šele misliti na ustvarjalni proces" (30). Če bi njegov jezik izražal obvladanje knjižnega jezika, ali pa tudi le zgolj svojega dialekta, kakor ga izkazujejo na pr. kajkavski ali čakavski pesniki, pa ne mešanice imaginarnega jezika, južnoslovanskih in severnoslovanskih izposojenk in slovenskih nerazumljivih novotvorb, bi bila njegova p e s n i š k a c e n a gotovo prišla do večje veljave. Vzemimo samo en slovenski primer, ki je napisan še v dobrem jeziku, v spontanem pesniškem navdihu na vstopnico v graški Johanneum dne 31. jul. 1831 še v času, ko še ni bil ilirski pesnik, temveč slovenski:

K B O G U

Izvir svetlosti, vel'kega sveta,
 večne resnice, sam svetlost 'no svet,
 nepreminejoča resnica sam si,
 tebe nepreminejočega
 tu molim
 tvoja slaba stvar, tvoje večnosti
 slaba podoba in prah tvojega
 stvorjenja. Tebe presvetega,
 tebe jaz molim,
 upam moliti.
 Kteri ti tvojega neba 'no celega
 groznega stvorjenja večne pota
 s preminom previdiš, obdržiš zvezdišča
 'no svete, ktere z vso pomočjo
 ne vpametim,
 tebe upam moliti.
 Ti v meglah grmiš, nebo se trosi,
 ti skoz vedro nebo iz sonca nam
 siješ prijazno, ti v bistri reki
 večno šulmiš, v viri morgečeš,
 ti v zvezdah goriš, v dežji ti silje oživiš,
 v vseh stvareh si ti naprejvid'joče
 življenje. Večni,
 ne srdi me,
 slabi spodobi tvoje mogočnosti.
 Pred teboj, naprejvidejoči, na
 obličje padnem, ne srdi
 nevrednemu tvoje dobrote, ne zavrzi me!
 Tebe večnega
 upam moliti.

Če to pesem samo malo "posnažimo" z novimi oblikami, dobimo močno pesem, gotovo eno najlepših slovenskih religioznih pesmi, pristno romantično občutje mogočnosti božje, ki v obliki, kakor je zapisana v naglici, prav zaradi te spontanosti in neizumetničenosti vpliva naravnost *moderno*! Ne morem se znebiti vtisa, da je pesem morda celo delo kakšnega pomembnega nemškega romantika in jo je Vraz ob hipnem sozvočju razpoloženja prepisal kar v proznem prevodu na koncertno vstopnico. Morda je bila celo na programu? Če pa je izvirno Vrazovo občutje, je še toliko bolj vredno našega adekvatnega sozvenenja duše. In je potrebno samo par retuš, da je rešena njena polna *pesniška vrednost za današnji čas*!

B O G U

Izvir svetlosti, velikega svetá,
 večne resnice, sam svetloba in svet
 in resnica, ki ne mine:
 Tebe neminljivega
 molim,
 Tvoja slaba stvar, Tvoje večnosti
 slaba podoba in prah Tvojega
 ustvarjenja. Tebe presvetega

molim,
 upam moliti,
 ki svojega neba in vsega
 groznega stvarstva večna pota
 že v naprej vidiš, kako bodo prešla; ki vzdržuješ ozvezdja
 in svetove, katerih si z vso prizadevnostjo
 ne morem zapomniti:
 Tebe upam moliti!
 Ti v meglah grmiš, stresáš nebo;
 Ti z vedrega neba iz sonca nam
 siješ prijazno; Ti v bistri reki
 večno šumiš, v viru žuboriš;
 Ti v zvezdah goriš; v dežju ti silje oživljaš:
 v vseh stvareh si Ti v naprej določeno
 življenje! Večni,
 ne srdi se name,
 slabe podobe Tvoje mogočnosti:
 pred Teboj, bodočnost videčim, na
 obličje padam! Ne srdi se
 na nevrednega Tvoje dobrote! Ne zavrzi me!
 Tebe večnega
 upam moliti!

Vse je Vrazovo: misel in doživetje, vzvišenost občutja in celo zapis v nerimanih verzih: le besede in sintaksa so dobile sodobne oblike in ponekod polnejši izraz. In ali ni pesem zdaj mogočna, da naravnost vpije po cerkveno himnični uglasbitvi.

Smo s tem storili krivico Vrazu? Storili smo to, kar sta z njegovim dovoljenjem in v njegovo zadovoljstvo delala Gaj in Rakovac z njegovimi "ilirskimi" pesmimi. Če slovenski izdajatelji proznih klasikov (na pr. Jurčiča,) popravljajo njegove *zastarele* oblike, in jih nadomeščajo z novimi; če Prešernove "žnabile" nadomeščamo z "ustnami": ali ne kaže modernizirati tudi naše stare pesniške klasike, predvsem "ilirce"? Svoj čas je Vraza "hudo moderniziral" njegov sorodnik France Mohorič in ga izdal l. 1926 v Ljubljani (Sl. 192); toda sam je bil zapozneli ilirec.

Nisem imel pred očmi te zbirke, toda princip, približati tega, tako mnogodiskutiranega in tako malo poznanega slovenskega pesnika slovenskemu širšemu novodobnemu občinstvu v uživanje, ne v študiranje, se mi ne zdi nesmiseln. Kajti resnično je le to, da je Vraz v svoji *izvirni* slovenski obliki danes neužit. Nič zato, če priredba doseže pomen in vrednost pravega prevoda. Ali ne prevajamo tudi Prešernovih nemških pesmi? Zakaj ne bi Vrazovih ilirskih? Storili bi enako delo, kot je na pr. prevajanje dolnjelužijskih avtorjev v gornjelužiško narečje, kar se je dogajalo. In — ali ne bi antologija Vrazovih pesmi, prevedenih iz "slovenščine", ilirščine in hrvaščine, imela lahko tak pomen, kakor imajo prevodi Župančiča v hrvaščino? Le prevajati bi jih moral pesnik.

8.

Ta intermezzo ob Vrazu mi je dal samo povod in opravičilo, da sem tudi Žakljevim pesmim iz te ostaline skušal dati novo moderno obliko. Samo nekaterim, za zgled. Grafenauer je napisal v svoji veliki zgodovini: "Zdi se nam tudi, kakor da bi njegovim pesmim manjkala zadnja pila." (189). Pri tem mi prihaja na misel: Ali ni na pr. Jurčičevim verzom, Cegnarjevim prevodom ali Vilharjevim popevkam to "zadnjo pilo" dajal Levstik in

jim s tem gotovo vrednost dvignil? Ali ni morda Prešeren sam "posnažil" Žakljeve zapise narodnih pesmi, pripravljenih za Čbelico, kot rahlo sodi Grafenauer? Tako "zadnjo pilo" naj poizkusim dati ob tej priliki nekaterim pesmim iz te doslej neobjavljene zbirke z namenom, da se vidi, kako bi Žakelj p e s n i š k o m o č n e j e vplival, da je bil njegov slog brezhiben in literaren v današnjem smislu, pa vendar s pridihom starosti (na pr. zažije, zopernik itd.). Seveda pri "piljenju" v *vezani besedi* večkrat ne more iti ob popravljanju — besed in sintakse — brez spremembe rim, kajti često je prav v njej tista ovira, ki nam moti estetsko uživanje pesmi. Toda spričo čistejšega jezika tega slovenskega ilirca, najvernejšega pristaša Vrazovega, ne gre pri njegovih pesmih za "prevajanje", temveč resnično samo za "posnaženje". Če sem pri tem vsaj toliko dosegel, da nisem škodoval Žaklju v njegovi pesniški ceni, ter dal dojeti, da je Žakelj, ki se sicer "ni v polnosti razvil kot pesnik", vendarle imel "pesniški dar, občutje in tudi izraz" (kar mu zanika na pr. Goriška literarna zgodovina, str. 90) in da je pomembnejši pesnik v dobi "staroslovenstva", kakor smo mislili doslej, sem uspel.

9.

NEKAJ "POSNAŽENIH" ŽAKLJEVIH PESMI.

Štev. 2:

NEDOLŽNA LETA

Nedolžna leta, vas, presladke sanje,
krivó dejanje ubilo je, strast vneta,
lažnika-svéta ubilo je spoznanje,
rev maščevanje zdaj mi venec spleta.
Nedolžna leta!

Prostost ujeta je, z njo zmagovanje;
kot k vodi kanje letam brez posveta
srcé mi žanje, mir le v vas se vzcveta —
nedolžna leta!

Dva zopernika v sredi me imata:
vkrotim naj brata enega, sirota,
zbudi togota drugega tožnika —
dva zopernika.

Zdaj greh me mika, zdaj trè kes: se tata
miru igrata z mano, kar života
postal, sirota, suženj sem. Velika
dva zopernika!

Štev. 3:

HLADAN STUDENEC...

Hladán studenec izpod skale izvira
in tih in miren srêbro svoje lije
tja v dol, kjer v bregu mnogo cvetja klije,
dokler mu skale ne zavrejo tira.

Tedaj pa hud boj bije brez ozira,
čim hujši odpor je, bolj srebrno vije
se mirno skal, šumeč glasneje vpije
sam se slaveč, ki zmagovit prodira.

Oj SLAVIJA, ti viru od začetka
enaka vsa: spokojno mirna, tiha,
zdaj sredi teka biješ boj napredka.

Bij boj, naj tujec še tako udriha:
oznanil Bog še zadnjega ni petka;
kdo ve, kaj zgodb do tam še svet prepiha!

Štev. 8:

SEM VAJEN BIL...

Sem vaje bil pokoncu se nositi,
sem trdoglaven bil, in to ne malo,
naj bi okó me carsko obsijalo,
ne hotel bi oči mu ukloniti.

Priznati vendar moram, ne smem kriti,
naj bi srcé še bolj se upiralo:
pred materjo SLOVENIJO prezalo
trepet ponižen čutim me obliti.

Je mar njen duh to, kar me premaguje?
Je blaženost, ki mi srcé prevzemlje,
da iz tujeljubnih sanj se predramljuje?

Ali spomin je, ki hladno me objemlje,
da je srcé, utripáje le za tuje,
dajalo v némar cvetje rodne zemlje?

Štev. 13:

NEMIR

Kolíkokrat požene
iz počitka mene
težka vest:
vzdignem se in hodim,
krog osamljen blodim
v noč brez cest.

Trudni svet počiva,
luna nanj razliva
bledi svit.

Mili slavec poje
sladke pesmi svoje
v gaju skrit.

Glas njegov mi sega
v dušo, srce bega

mi bridkó,
vanj spet radost lije,
v njem spet up zažije
presladkó!

Tam pa v razdrtini
čuk zajoka v lini,
temen glas;
žalost oznanjuje,
ali prerokuje
smrti čas?

Glej, in radost gine,
up mineva, mine
srčni mir.
Kot se zvezda utrne,
v dušo se mi vrne
star prepír.

Štev. 14:

DAN JE UMIRAL...

Dan je umiral, ni še noč
bilà po zemlji razprotrêna
in njena mirodajna moč,
tako nerečnim zaželena,
še ni premagala svetlob,
ki trudoma se še borijo,
še ni zagrebla dneva v grob,
v počitek ur, ki v beg hitijo —
bil je še mrak: krog daljnih gor
je sanjal v krasnem lesketanju
meglic porudečeli zbor
o dneh prihodnjih radovanju,
in vrh snežnikov sivih skal
so zadnji žarki blesketali
in po strminah goličav
škrlataski kras razlivali,
dokler povsem da za goré,
noseč nadloge, trud in nuje
v dežele druge, v kraje tuje
ne zajde sonce in zvezdé
v neba se mračnosti ne vžgèjo,
da dol na trudno zemljo mir
in z njim počitka slast lijèjo,
pa mili pokoj v prs prepír...

A sladkega pokoja žar,
z neba nam po zvezdàh poslani,
je bil neznan, bil tuja stvar
Zabojski Zori razplakáni...

MOJA LJUBICA

1.

Dosti sta si roža in pa slavca petje:
 kjer se ljubi dvoje, ni potrebno tretje.
 Ljubico jaz ljubim, ona ljubi mene,
 snideva se, kamor naju srce žene.
 Ko sva v svoji družbi, mi potreba druge,
 služiva si sama, nič ni treba sluge.
 Snideva se leto sleherno po enkrat,
 vsakokrat v veselju, v žalosti nobenkrat.
 Najdeva se v gaju pri slavičjem petju,
 shajava se v vrtu pri vijolic cvetju,
 druživa se v gori, koder srna skače,
 in v gorici sončni, ko že trsje plače;
 iščeva se v polju, v klasja cvetni njivi,
 ob potoku bistrem pri stoletni ivi,
 kjer metulj in žužek s pénico pomladno
 delajo vse lepšo senco nama hladno;
 zájdeva na pašo, kjer je pastirička,
 ki ovčice pase, zdaj deklič zdaj ptička.
 Bodi že kjerkoli: najdeva veselje,
 planem ji v objetje, spolni mi vse želje.
 Ko sva v svoji družbi, ni potreba druge;
 streževa si sama, nič ni treba sluge;
 ko jaz pesmi pojem, ona vence spleta,
 ko jaz vence spletam, ona poje vneta;
 kjer se dvoje ljubi, ni potrebno tretje:
 dosti sta si roža in pa slavca petje...

2.

Snideva se leto sleherno po enkrat,
 vsakokrat v veselju, v žalosti nobenkrat.
 Le kako bi neki mogla tožna biti,
 ko je dano nama srčno se ljubiti;
 le kako bi neki mogel žalovati
 z ljubico najlepšo pod tem soncem zlatim!
 Poslušajte čudo moje lepotice:
 potemni se sonce, ko se ozre ji v lice;
 vrtnico pred njenim licem sram oblije,
 ko gre ona mimo, temni cvet svoj skrije;
 le ko moja ljuba spet je v svoji sobi,
 vrtnica razvije plašno se k svetlobi,
 pa ves njeni vonj in slavljene krasote
 slab in bled odblesk le njene so lepote!
 Radost neminljiva ji raz čelo sije,
 blaženost stotera mi srcé zalije,
 da vse pevske strune v njem mi zadrhtijo
 in ji pesmi pojem, ki ne izzvenijo...

TRIGLAV

Poglej navzgor: pokrit z meglami
stoji Triglav, naš velikan!
Gore bledijo nad gorami,
kot da bi z divjimi vodami
zamrznil nagloma ocean.

Navpik negibno iz površine
kot vrst nešteto orljih gnezd,
štrlijo skalnate pečine,
kipeče v nébesa globine:
stebrovje svetložarnih zvezd!

In dalje zad v temni sinjini
očem še komaj viden red
vršacev gorskih v prostornini
gubi se ták, kot v pradavnini
ga kaže zgodovina let.

V nebo strmi kamnita kopa,
nad njo pa množica meglic
sprehaja se, kot se prestopa
v večernem soncu gosta tropa
srebrnovolnatih ovčic.

10.

Z objavo tega dela pesniške ostaline Žaklja — Rodoljuba Ledinskega, ki sem ga rešil v tujino, sem hotel prispevati le donesek k poznanju slovenske poezije *med Prešernom in Levstikom po vmesnem Vrazu* ter opozoriti na *celotno ostalino*, ki mora biti ohranjena nekje v domovini.

Opozoriti sem hotel na vrednost njegovih zapisov narodnih pesmi z *njegovo* poezijo, njegovo nihanje med Vrazom in Prešernom, ki se je najvidnejše pokazalo v prehodu iz kollárskih sonetnih skupin slovanskega navdušenja do prešernovske romance *Le mimo*, zapisane že v lepem čistem ljudskem jeziku, s katerim se je postavil na Prešernova tla. Njegova pesem spričuje tudi veliko razgledanost po sodobni svetovni romantični literaturi, kar dokazuje s prevodi in privzemi motivov in pesniških oblik. Vse pa mu daje pomembnost, ki zasluži posebno znanstveno obravnavo. Ta pa more vpoštevati le *celotno ostalino* in že *tiskano* delo ter ne more biti pisano iz tujine. Če sem s tem doneskom vzbudil zanimanje zanj in pokazal na večji obseg in tudi večji umetniški pomen pesnika, ki je bil vse doslej podcenjevan, ker ni bilo dovolj poznano njegovo pesniško delo, (ki tudi s to objavo ni v celoti objavljeno), sem dosegel namen in to kljub razumljivi pomanjkljivi obdelanosti *gradi va*.

POPRAVI:

- Str. 58, vrsta 11 od zgoraj: "Izbranih spisov" in ne "zbranih spisov"
- Str. 60, vrsta 9 od zgoraj: pa skupno širimo in ne da skupno širimo
- Str. 63, op. 57a: med njimi ni Kreka in ne med njimi tudi Kreka
- Str. 63, op. 87: Nar. gosp., 1907, 218, 250. in ne 318, 250.
- Str. 64, op. 117: Gl. str. 39. in ne str. 27.
- Str. 66, op. 188a: Dodati: Treba bi bilo tudi ugotoviti, kako je Krek v tej dobi vplival na slovstveno delo drugih (F. S. Finžgar, M. Prelesnik...). In ne smemo pozabiti, da je po njegovi zaslugi Leonova družba začela z izdajo Kosovega Gradiva za zgodovino Slovencev, ko sta izdajanje odklonili Slovenska matica in Muzejsko društvo (SBL I, 526).
- Str. 90, 2 vrstica: Gregorič in ne Gregorčič
- Str. 95: zalomljena vrstica v opombi, ki sledi za opombo k št. 8.
- Str. 113: izpadel je 3 verz v drugi kitici št. 2:
v to, kar obeta slast, pa le kesanje

KAZALO

PAVEL KRAJNIK: Svoboda mesa pri M. M. Tarejevu	5
VINKO BRUMEN: Krekovo delo v letih 1900—1907	16
IVAN AHČIN: Filozofija automacije	67
STANKO MIKOLIČ: Sodobna razvojna stopnja družabnega nauka	81
TINE DEBELJAK: Iz gradiva o Žaklju-Ledinskem	88

Tiskala tiskarna TALLERES GRAFICOS FEDERICO GROTE,
Montes de Oca 320, Buenos Aires (Ladislav Lenček C.M.)

